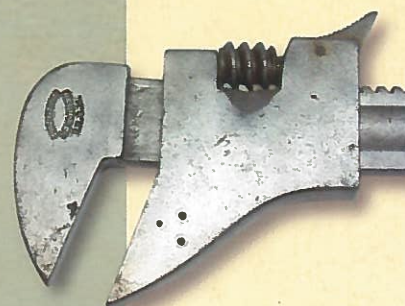
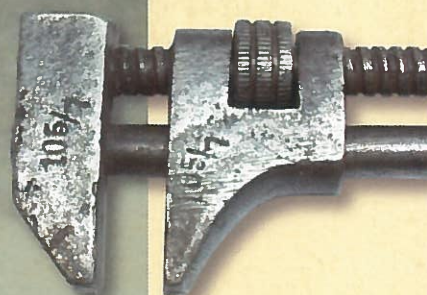

GILDE *brief*

Ambacht & Gereedschap

2010

De Vereniging Ambacht & Gereedschap geeft twee keer per jaar de Nieuwsbrief uit. Een keer per jaar verschijnt in het najaar de Gildebrief.

GILDEBRIEF

ISSN 1874-9550

Redactieteam

Gerard Becker
Rik Bosmans
Johan De Punt
Paul van der Lugt, eindredacteur
Alfred van de Geer, Summary

Redactieadres

Schamprood 112
3920 Lommel, België
T (0032)-11-54 58 02
E gildebrief.ag@skynet.be

Losse nummers kunnen besteld worden bij het secretariaat, cvandergaaf@hotmail.com.
Prijs per nummer € 7,50, excl. verzendkosten.

Vormgeving

Grafisch Ontwerpbureau Storm
Somerem

NIEUWSBRIEF

Redactie

Bart-Jan Lagerwaard

Redactieadres
Molenlaan 267
3055 GE Rotterdam
T 010-422 84 01
E primacom@wxs.nl

VERENIGING AMBACHT & GEREEDSCHAP

Bestuur

Hein Coolen, voorzitter
Cees van der Graaf, secretaris
Jan Blaas, penningmeester
Jan van Dam, tweede penningmeester
Hans Rode, Bart-Jan Lagerwaard
Adviserend: Eindredacteuren
Gildebrief en Nieuwsbrief

Secretariaat

Cees van der Graaf
Schuwacht 140
2941 EH Lekkerkerk
T 0180-66 36 88
E cvandergaaf@hotmail.com

Ledenadministratie

Aanmelding nieuwe leden.
Opzeggingen vóór 1 december via het secretariaat

Contributie

Leden	€ 22,50
Gezinsleden	€ 15,00
Donateurs	€ 22,50

(minimale bijdrage)

Bankrekeningnummer

Voor Nederland: 300741
t.n.v. Ambacht & Gereedschap, Rhenen
Voor Buitenlanders:
IBAN-nummer NL15 INGB 0000 3007 41
BIC INGBNL2A

Advertenties

Hein Coolen, T 0318-61 43 73

Boedelcommissie

Jan Blaas, T 0317-61 63 63

Veilingcommissie

Jan Blaas, T 0317-61 63 63

Commissie Voorjaarsbijeenkomst

Hein Coolen, T 0318-61 43 73

Commissie Najaarsbijeenkomst

Hans Rode, T 024-66 34 053

Publiciteitscommissie

Bart-Jan Lagerwaard, T 010-42 28 401

Werkgroep Website

Jan Blaas, T 0317-61 63 63

Website:

www.ambachtengereedschap.nl

Publiceren in de Gildebrief

De redactie stimuleert, dat leden en lezers hun eigen bijdragen kunnen lezen in de Gildebrief. Dit blad wil de deskundigheid over ambachten en gereedschap verhogen door de publicatie van relevante artikelen, het bespreken van boeken en tijdschriftartikelen en het verwijzen naar gespecialiseerde museumcollecties.

De redactie houdt zich het recht voor om bijdragen te weigeren, wanneer ze niet relevant lijken zijn onze lezers of zij kan aan de auteurs inhoudelijke tekstwijzigingen voorstellen. Bij thema nummers geeft de redactie bij de plaatsing voorrang aan artikelen over het thema. Zij vraagt geen toestemming aan de auteur, wanneer simpele tekstwijzigingen spellingcorrecties de leesbaarheid bevorderen.

Wil u bij uw inzendingen van kopij me het volgende rekening houden:

- Uw geschreven teksten ontvangen we graag op E-mailadres van de redactie.
- De tekst wordt in een gangbaar lettertype (b.v. Arial of Times New Roman tekengrootte 10) aangeboden. U kunt de tekst voor de verzending zelf corrigeren door de ingebouwde spelling- en grammaticacontrole van de computer.
- Digitaal fotomateriaal wordt bij voorkeur op een Cd-rom toegestuurd als het bestand groter is dan 3 foto's op JPEG formaat. Voor het toesturen van zeer kleine bestanden kan het E-mail adres gebruikt worden. JPEG-formaat heeft de voorkeur, liefst geen TIFF of RAW. Zwart-wit scans hebben minimaal de afbeeldingskwaliteit van 300 dpi.
- Gewone foto's kunt u toesturen en na digitalisering ontvangt u ze terug.
- Auteurs, die geen computer gebruiker voor de digitalisering van hun teksten en foto's, worden in eerste instantie verwezen naar de computervaardigheid die in hun eigen kring te vinden is. Bij uitzondering kunt u daarvoor ook de hulp van de redactie inroepen.
- De sluitingsdatum voor het inzenden van teksten en foto's valt op 1 mei van het jaar waarin de Gildebrief uitkomt. De Gildebrief komt uit: eind november begin december.
- Helaas kunnen we leden en niet-leden geen financiële vergoedingen voor hun bijdragen aan het blad geven.
- Niet-leden ontvangen gratis 1 exemplaar van de Gildebrief, waarin ze gepubliceerd hebben.
- De redactie beslist over de definitieve plaatsing van Uw bijdrage in de Gildebrief.
- Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder de uitdrukkelijke toestemming van de redactie.

Advertentieprijs Gildebrief

contact: Hein Coolen, T. 0318-61 43 73

Gehele pagina A4	€ 110,00
1/2 pagina A4, liggend	€ 65,00
1/4 pagina A4, staand	€ 40,00

Info

Colofon.....	0
Inhoud van Gildebrief 2010.....	1
Namens het bestuur. Alle werk dat goed is moet handwerk zijn.....	2
Namens de redactie: sleutelen is dit jaar onze boodschap.....	3

Artikelen

Over verstelbare moersleutels

De ontwikkeling van de verstelbare moersleutel tussen 1840 en 1940.....	4
De restauratie van een 12 inch Herculesleutel.....	5
Een ongenormeerde moersleutel trekt zich geen moer aan van abnormale schroefdraad.....	6
Josua van Duijl, de Rotterdammer met een moersleutel als dasspeld.....	8
Opsporing verzocht! Waar zijn de Gebroeders Bever met hun tangen gebleven?.....	11
Twee dozijn technieken waarmee een moersleutel zich moervast zet.....	28

Over vier gereedschappenmusea

Delft: De familieaannemerij Mensert viert haar eeuwfeest met een museumopening.....	12
Noordbroek. Op de Hobbyzolder ga je helemaal uit je dak.....	15
Langenscheid: Het Duitse Hobelmuseum heeft veel meer te bieden dan schaven.....	17
Oudewater. Een nieuw gereedschappenmuseum in het Groene Hart van de Randstad.....	18
Fotopagina's van de genoemde gereedschappenmusea.....	34

Over speciale collecties

Een hoed maakt je altijd goedgemutst.....	19
De Belgische brok: een artikel uit 1998 krijgt een vervolg.....	23

Bijdragen in kleur

Twee dozijn technieken waarmee een moersleutel zich moervast zet.....	28
Drie jaar wandergezel: Michel van Poecke ging er voor!.....	30
Hoe een vilthoed gemaakt wordt.....	32
Fotopagina's van de vier genoemde gereedschappenmusea.....	34
Henk Gijmans laat het astrarium van Ptolemeus en De Dondi weer draaien.....	36
Gereedschap van de hoedenmaker.....	66

Over speciale collecties

Joost mag het weten! De Vree geeft 2500 keer per dag bouwadvies.....	40
Vijf topstukken uit het Delftse museum Mensert.....	44

Boeken

De Dikke Bot.....	47
Klompen en klonen, blokken en hollen.....	47
Twee dakpannenboeken: de catalogus en de historie.....	49
Het nieuwe Franse schavenboek kijkt verder dan de nationale grens.....	50
Het Utrechtse smedengilde St. Eloy bestaat zeven eeuwen.....	50
Het Normalisatie Instituut trakteert het HMC op Houtwoordenboeken.....	51
The Rule Book, een Engelse standaardwerk over meten.....	51

Tijdschriften

Twee verwante verenigingen op onze catwalk: smeden en maathouders.....	52
Geen cent teveel voor een monumentaal kwartaalblad.....	54

Musea

Vijftien gildealtaren staan te pronken in de Antwerpse kathedraal.....	56
Op naar de Boschse Restauratiebeurs in april 2011.....	56

Interview

Drie jaar wandergezel: Michiel van Poecke ging er voor!.....	57
Fotopagina bij dit interview.....	30

Prikbord

Verzamelaars, houdt het zoeken dan nooit op.....	55
Geen gezeur over een oude verfafbrander!.....	59
Nogmaals: een vuurspuwer met veel noten op zijn zang.....	60
Blijft de smidse van Leerbroek behouden?.....	60
Het Duitse gereedschappenmuseum op de multimediale toer.....	61
Een spookschaaf duikt op in een thriller en een spaakschaaf in een wagenmakerij.....	62
Demonstratie van Amerikaans en Engels gereedschap bij Baptist.....	62

Foto's op de cover

Voorant: fotomateriaal van G. Becker en K. Bult
Achterant: fotocollage rond het thema gereedschap, materiaal en gildewapen van de hoedenmaker

NAMENS HET BESTUUR VAN DE VERENIGING AMBACHT & GEREEDSCHAP

“ALLE WERK DAT GOED IS MOET HANDWERK ZIJN.”
JOHN RUSKIN 1809-1900

John Ruskin, 1809-1900

John Ruskin was een van de meest invloedrijke filosofen van de 19de eeuw. Hij was een faliekant tegenstander van industriële productie en hij verheerlijkte het ambacht en de natuur als bron van alle schoonheid. Hij moest niets hebben van de industriële arbeidsdeling, waarbij de fabrieksarbeider de hele dag maar hetzelfde kleine onderdeel vervaardigde, terwijl de ambachtsman het hele product van het begin tot het einde maakte. Hij noemde dat de verlaging van de arbeider tot een machine. Ruskin was een van de grote inspirators van de Engelse Arts and Craft Beweging, die zich afzette tegen de Industriële Revolutie. Hij bepleitte een terugkeer naar de ambachtelijke werkwijze en zocht daarvoor een nieuw ontwerp. In dit ontwerp moest het ambachtelijke werkstuk in de eerste plaats een uitdrukking zijn van het individu en het zou ook het nodige respect moeten weerspiegelen voor de gebruikte materialen. Ook in ons land werd deze beweging zeer invloedrijk.

Dezelfde idealen die ik hierboven verwoord heb zijn ook onze idealen. Ze dragen nog steeds onze vereniging. Ook wij willen een tegenhanger zijn van de steeds verder gaande mechanisatie en automatisering die de moderne tijd ons opdringt. Maar we doen dit niet uit een gevoel van pure nostalgie van “vroeger was alles zoveel beter” maar vanuit het perspectief dat wij als moderne mensen weliswaar oog hebben voor de verworvenheden van deze automatisering maar ook aandacht willen besteden aan wat de ambachtelijke manier van werken ons ook vandaag nog te bieden heeft. Hoeveel voldoening geeft het immers niet om met eigen handen en met eigen gereedschap iets moois tot stand te brengen! Het is een voldoening die vaak van heel andere aard is dan wat ons dagelijks werk ons te bieden heeft.

Nog meer dan in de vorige afleveringen van de Gildebrief komen leden aan het woord om u te vertellen over hun werk als vakman en hun enthousiasme voor het verzamelen en gebruiken van historisch handgereedschap. Hopelijk biedt deze aflevering u een rustpunt in uw jachtige bestaan en draagt ze bij om de komende feestdagen tot een fraai sluitstuk van dit kalenderjaar te maken.

Ik wens u veel leesplezier en fijne feestdagen toe.

Hein Coolen, voorzitter van de Vereniging

Hein Coolen kon de gevatheid van Bert Vergeer bijzonder waarderen, toen Bert in oktober 2009 zijn museum in Oudewater opende.

NAMENS DE REDACTIE VAN DE GILDEBRIEF

SLEUTELN IS DIT JAAR ONZE BOODSCHAP

Het zit bij ons, gereedschapsverzamelaars diep in het bloed of zoals we sinds kort zeggen: diep in de genen. Het draait allemaal om het sleutelen. Sleutelen aan onze collectie zagen, schaven, hamers en tangen. Om maar een paar dwarsstraten te noemen. Dat geldt dubbel voor de sleutelverzamelaars onder ons.

Volgens onze ervaring zijn de echte sleutelcollectie-eurs niet bepaald types, die staan te popelen om eens flink aan de weg te timmeren. Toen we ze vroegen om hun medewerking, antwoordden ze ons bescheiden om niet te zeggen schuchter. Zelfs als je ze op een bijeenkomst recht op de man af vraagt waar ze mee bezig zijn fluisteren ze nog langs hun neus weg: "O, iets met sleutels!"

Dat ze er wat publiciteit betreft zo bekaaid zijn afgekomen in ons tijdschrift hebben ze dus min of meer aan zichzelf te danken. Met hun welgeteld twee bladzijden in de achttienjarige geschiedenis van onze Vereniging is hun bijdrage nog geen fiets-sleuteltje groot. In het najaarsnummer van 2004, vier jaar na de vuurwerkramp in zijn woonplaats, vertelde Gerard Becker iets over zijn verzameling verstelbare moersleutels.

Maar telkens blijkt dat zo'n klein verzamelgebied een goudmijn aan gegevens oplevert. Ineens wordt de verborgen deskundigheid ontsloten tot genoeg van de verzamelaars en de redactie. Klaas Buit uit Wassenaar is zo'n sleutellaar. Als we hem mailen, komt hij met een paar mooie verhalen en een keigaaf affiche op de proppen. Op deze reclameplaat zet een jongste bediende zijn hele gewicht op een steeksleutel. Voor ons was het gelijk de topper voor onze kافت van 2010! Zo krijgt een doodgewone dubbele steeksleutel een glansrol toebedeeld.

VERTEL UW VERHAAL!

Kennelijk hebben de drie verschenen Gildebrieven u voldoende geïnspireerd om zelf aan de slag te gaan. Deze nieuwe Gildebrief staat dan ook bol van de verhalen van onze leden. Ze vertellen over

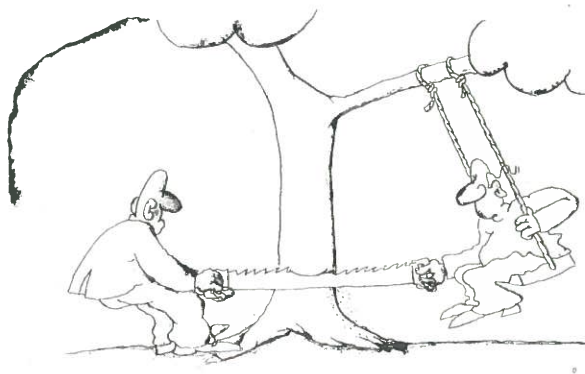

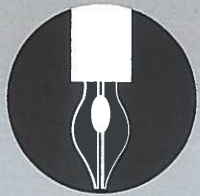
Een gedetailleerd uithangbord van een timmerman, die bezig is met zijn beitels. Zoiets vind je vaak in Duitsland, maar waar?

hun werk als vakman en over hun enthousiasme als verzamelaar van historisch handgereedschap. Eenmaal aan de praat zijn de verhalen nauwelijks te stoppen. Of het nu over moersleutels, hoeden, weegschalen, astraria of boomhoogtemeters gaat. Maar er is nog meer. Een handvol onafhankelijke boekrecenties geven u tips om uw boekenbonnen goed te besteden of juist in uw zak te houden. Dan is er die student van het Hout- en Meubilering College, die drie jaar aan een stuk door de wereld stapte als een echte rondtrekkende gezel. Redactielid Rik Bosmans vroeg hem naar zijn ervaringen. Verder kunt u lezen over verrassende tijdschriften en musea. Mis vooral ook niet de Bossche restauratiebeurs in april 2011!

We sluiten dit nummer af met het plaatsen van uw alerte reacties over het vorige nummer. Samen voortdurend sleutelen aan de Gildebrief. Daar gaan we voor!

De redactie
Gerard Becker,
Rik Bosmans,
Johan De Punt,
Paul van der Lugt

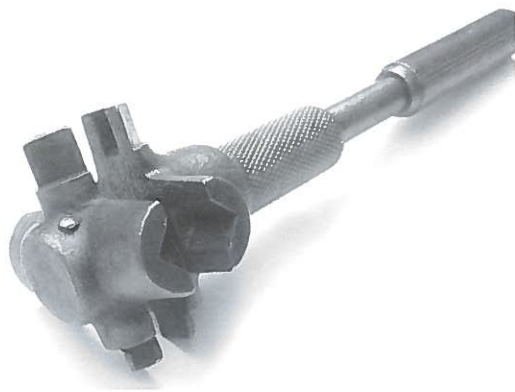
OVER VERSTELBARE MOERSLEUTELS

DE ONTWIKKELING VAN DE VERSTELBARE MOERSLEUTELS TUSSEN 1840 EN 1940

Het is stralend weer, je loopt op een beurs of een rommelmarkt en opeens heb je beet. De verkoper vraagt een redelijke prijs en is blij dat hij straks zonder dat stuk oud roest naar huis kan. Op deze manier is het grootste deel van mijn verzameling bijeen gekomen. Het zoeken, vinden en daarna restaureren is voor mij de aantrekkelijke kant van deze verzameling verstelbare moersleutels. In het begin is een King Dick of een Hollandsche Sleutel al een aanwinst, maar je vindt steeds weer opnieuw echte speciale modellen en een enkele keer moet je daar ook flink voor betalen.

Het zijn de wonderlijke patenten en systemen die de moersleutel boeiend houden. Naast de bekende verstelling met een linkse en/of rechtse schroefdraad zijn er ook modellen met tapse schuiven, excentrieken, tandheugels, wormwielen, kliksystemen, zelfspanners, omklaplipjes en klemhevels. Ook is er een groot aantal snelspanners in combinatie met andere systemen. Waar ze vandaan komen is vaak onduidelijk, omdat veel gereedschappen geen enkel merkteken dragen en de oude catalogi geven ook geen land van herkomst. Het komt vaak voor dat dezelfde modellen door meerdere fabrieken in verschillende landen gemaakt zijn en zo is hun oorsprong vaak niet meer te achterhalen.

De verstelbare moersleutel is een industrieel product, dat in de jaren 1840 – 1940 een bijzondere ontwikkeling heeft doorgemaakt. Voor 1840 waren er hooguit enkele modellen, waarvan de losse bek

met een spie werd vastgezet en na de oorlog zijn we allemaal overgestapt op het bekende Bahco model. Juist door die grote verscheidenheid aan modellen en systemen is dit gereedschap mijn verzamelgebied geworden. Het is voor mij niet mogelijk om goed aan te geven welke modellen in een speciale bedrijfstak zijn gebruikt, maar in de scheepsbouw, de constructiewerkplaats en de agrarische sector zijn wel ruwere modellen gebruikt dan in de machinekamer van een stoommachine. Ook is er een verschil in grootte, die schommelt tussen de zeven en de zeventig cm.

Ik restaureer het gereedschap naar een conditie, zoals die was bij de vroegere gebruiker. Ontroesten doe ik vaak met roterende staal- en nylonborstels en bramen worden teruggeslagen op een aambeeld. Verder worden kromme delen gericht, ontbrekende delen weer bijgemaakt en wat erg blank is wordt met patina weer bijgekleurd. Als het mechaniek weer soepel loopt, krijgt de sleutel een plaats in mijn verzameling, die inmiddels uit een kleine tweehonderd stuks bestaat.

Op de foto's staan enkele bijzondere verstelsystemen uit die creatieve tijd. De sleutel met de draadstang tussen de geleiders zit op de grens van ambacht en industrie. Voor meer tekst en foto's kunt u kijken op mijn onderstaande website. Klik daarna op: Over deze wijk / Hobby en Verzameling. Belangstellenden zijn natuurlijk ook altijd welkom in Enschede.

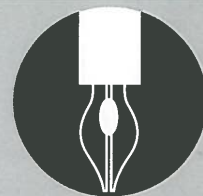
Gerard Becker, Enschede.

T 053-4774519.

E becker@home.nl.

W <http://www.moetjekijken.nl/gasten/gerardbecker/gerardbecker.nl>

DE RESTAURATIE VAN EEN 12 INCH HERCULESSLEUTEL

Sommige stukken zijn in je verzameling terecht gekomen door een weloverwogen aankoop. Je hebt de mogelijke aanwinst van alle kanten betast en bekeken en gaat overstag om zijn goede kwaliteiten. Je bent bij de aankoop niet halsoverkop te werk gegaan en hebt jezelf voor de aankoop afgevraagd hoe zeldzaam hij is en of hij wel de gedroomde aanvulling is voor je collectie. Als hij heelhuids door deze strenge procedure is gekomen, heb je de prijs gevraagd en daarop of "Ja," of "Daar moet ik nog even goed over nadenken!" gezegd, terwijl je hem overhandigde om in te pakken of voorlopig terug te leggen.

Maar bij andere stukken kan het heel anders verlopen. Je hebt ze als een onderdeel van een totale partij op de kop getikt of je hebt ze simpelweg cadeau gekregen. Dan heb je over hun kwaliteit weinig of niets in te brengen en kan je bij een nadere inspectie het gevoel bekruipen dat je getrakteerd bent op een echte kat in de zak. Hoe ga je dan verder met deze kat? Ergens droppen of komt hij in aanmerking voor een flinke plastische ingreep? Dumpen of investeren, dat is de vraag. Maar onontkoombaar dringt zich na iedere plastische operatie de vraag op: "Chirurg, wat is er nog origineel aan mijn lieve schat?" Ook als het een tang is. Of een sleutel.

Gerard Becker stond ooit met een gehavend geschenk voor dit dilemma. Weloverwogen vertelt hij waarom hij uiteindelijk toch voor een grondige face-lift koos.

Mijn eerste vragen bij een eventuele restauratie van een sleutel zijn altijd: Is het wel of niet zinvol om er aan te beginnen? Hoe belangrijk en zeldzaam is een object en kun je ooit ergens anders een vergelijkbaar of mooier exemplaar op de kop tikken? In dit artikel hebben we het over een zogenaamde Acme-sleutel en deze soort eenvoudige sleutels zijn niet erg zeldzaam. Ze hebben een simpel verstelsysteem met een handgreep, die getordeerd is om hem steviger te maken. De kleinere maten hebben vaak geen tordering. Daarom is een 12 inch sleutel

zonder tordering op zich al bijzonder. Bovendien heb ik hem gekregen van Toon Spanjers en dus ben ik aan de restauratie begonnen onder het motto: "Je moet een gegeven paard niet in de bek kijken!" Een goede restauratie begint vaak met het maken van een serie foto's van de toestand, waarin de sleutel zich bevindt, voordat er iets aan gebeurd is. Zo kun je later goed verschil zien. Deze sleutel zag er toen slecht uit met zijn kromme, beschadigde draadstang en geleiding. Daardoor stonden de twee bekken niet meer evenwijdig ten opzichte van elkaar. Bovendien waren de bekken verdraaid, waarschijnlijk door ruw gebruik. De losse bek had meerdere scheuren en er was een stuk materiaal uitgebroken. De sleutel was dus in een erg slechte staat en was als gereedschap niet meer te gebruiken.

DE RESTAURATIE

In eerste instantie ben ik begonnen om de sleutel in een sodabad elektrolytisch te ontroesten en omdat dit soort gereedschap niet gedemonteerd kan worden heb ik daarna de draadstang en de geleider vlak onder de vaste kop doorgezaagd. Dit was natuurlijk een noodingreep, die ik bij hoge uitzondering doe, maar in dit geval was het de enige oplossing om de geleiding weer bereikbaar te maken en opnieuw in de juiste positie te kunnen richten. De schroefdraad van de draadstang was in een te slechte staat om nog te restaureren en ik heb hem dus moeten verwijderen.

Hierna kon ik de losse delen bewerken met nylonborstels en daardoor is het originele Herculeslogo weer zichtbaar geworden. De bramen zijn op de bekende manier weggewerkt en het uitgebroken materiaal is weer aangevuld met twee-componenten reparatiepasta. De draadstang is vervangen door een zelfgedraaid exemplaar met dezelfde diameter en spoed. De sleutel is daarna gemonteerd met paspennen en door deze manier van werken zijn de originele klinkkoppen bewaard gebleven en is het uiterlijk niet aangetast. Als afwerking zijn de blanke delen met patina bijgekleurd.

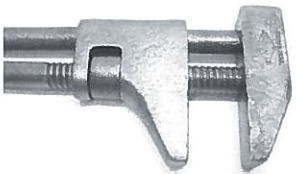
GRASDUINEN IN DE AMERIKAANSE HISTORIE

Na wat speurwerk in de historie van dit merk blijkt dat Hercules een typenaam is geweest van Capitol MFG. Co. en dat dit bedrijf deze activiteit in 1893 heeft verkocht aan Whitman & Barnes MFG. Co.

Omdat de gerestaureerde sleutel nog kenmerken heeft van het oude model, zal mijn sleutel rond 1900 gemaakt zijn in een tijd, dat er ongeveer 3000 stuks per dag werden geproduceerd. In 1910 verkochten ze in de USA deze sleutels voor 1,40 dollar per stuk. De foto laat een plaatje uit de catalogus van 1910 zien met een iets gewijzigde of verbeterde vorm. Whitman & Barnes hebben meerdere modellen moersleutels gemaakt en dit model was het goedkope "instamodel". In die jaren waren er in de USA honderden gereedschapfabrieken, die deels dezelfde modellen maakten, maar ook met veel eigen uitvindingen en ontwikkelingen voor de dag kwamen. Naast deze Acme sleutel kwam het Mon-

Voor de restauratie

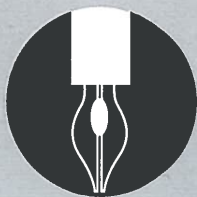

Na de restauratie

key Wrench model zeer veel voor. Daarbij moet je bedenken dat alle modellen in minimaal vier, maar vaker nog in acht verschillende lengtes werden gemaakt. De kleinste zijn drie inch en de grootste 24 inch of soms nog langer.

De foto's, die ik na afloop van de restauratie gemaakt heb, laten het eindresultaat zien, waarbij het mooie logo weer goed in het oog springt. Uiteindelijk was deze opknappbeurt een heel werk voor een enkele sleutel, want alles bij elkaar ben ik er ruim 10 uur mee bezig geweest. Maar omdat ik hem gekregen heb en het toch een bijzonder en afwijkend model is, heb ik met deze restauratie toch willen laten zien, wat er nog mogelijk is met een op het eerste gezicht hopeloos exemplaar. Hij is nu een deel van mijn verzameling en ligt mooi te zien tussen zijn soortgenoten!

Gerard Becker

EEN ONGENORMEERDE MOERSLEUTEL TREKT ZICH GEEN MOER AAN VAN ABNORMALE SCHROEFDRAAD

Een passende moer zoeken voor een bout en bij het vast draaien merken dat hij vastloopt. Dat was eeuwen lang een dagelijks terugkerende ergernis. Die steeds terugkerende teleurstelling was niet zo vreemd, omdat tot aan het begin van de 19de eeuw iedere fabrikant er zijn typisch eigen schroefdraad op na hield. Elke bankwerker, die een bout of een moer nodig had, maakte naar zijn eigen inzicht een unieke schroefverbinding, die meestal precies aansloot, maar een compleet raadsel vormde voor de buitenstaander. Klaas Buit legt uit hoe na vele jaren vloeken en tieren er uiteindelijk toch nog een happy end kwam aan deze lijdensweg.

Omdat er geen enkele internationale afspraak over het gebruik van dezelfde draad bij schroeven en moeren gemaakt werden, leidden de werkzaamheden aan boutverbindingen vaak tot zeer inge-

wikkelde problemen bij vaklieden, die niet op de hoogte waren van het type schroefdraad, waarop ze tijdens hun werk stuitte. Die typisch eigen schroefdraad werd in het begin van de machinebouw handig gebruikt door menige fabrikant om zijn product te beschermen en zo de concurrentie een flinke stap voor te blijven. Klanten werden zo gedwongen trouw de spullen bij dezelfde fabriek af te nemen. Toch bleken uiteindelijk deze voordelen van al die verschillen in schroefdraad niet op te wegen tegen een zekere uniformiteit. We hebben het aan de Engelsman Joseph Whitworth te danken, dat die rationele aanpak werd doorgevoerd. Sinds 1841 kunnen we gebruik maken van zijn uniforme schroefdraadstelsel, die zijn naam kreeg en als British Standard Whitworth of afgekort BSW bekend werd. Omdat alle Engelse fabrikanten dit stelsel snel invoerden in hun machine- en gereedschapsbedrijven, konden schroeven en moeren voortaan gemakkelijk vervangen worden door producten van

andere fabrikanten. Dat is een van de geweldige verdienste van deze Engelse ingenieur Joseph Whitworth!

Ook in Nederland is de Whitworth draad op grote schaal toegepast. Zelfs heden ten dage wordt voor de schroefdraad van gaspijpen (BSP, British Standard Pipe) nog steeds het Whitworth-profiel gebruikt. De draad wordt aangegeven in inches en heeft een afgeronde top en bodem met een profiel van 55 graden.

Meer dan twintig jaar na de BSW trachtte de Amerikaan William Sellers in 1864 toch nog een eigen standaard stelsel in te voeren, maar dat idee is nooit algemeen gebruikt. Sellers nam een profiel van 60 graden met scherpe randen en de afmetingen van zijn draad werden in duimen aangegeven. In Zwitserland, vanouds de bakermat van de de instrumentmakers en de horloge-industrie, werd na 1892 de Löwenherz-draad steeds meer gebruikt. Deze draad was met name bedoeld voor de kleine schroeven in de fijne mechaniek. De draad had een eigen profiel, waarbij de tophoek 53 graden en 8 minuten is.

Uiteindelijk beantwoordde ook de schroefdraad van Whitworth om diverse redenen niet meer aan de eisen van de tijd. Daarom gebruiken we internationaal sinds het Congres in 1898 te Zürich liever de metrische draad onder de naam S.I. (Système International). Het profiel is 60 graden en de maatvoering wordt in millimeters aangegeven.

Ondanks alle standaardisering van normen, die toegepast werden, bestaat er nog steeds vraag naar een verdere uitbreiding, bij voorbeeld voor de speciale schroefdraad die gebruikt wordt in de rijwiel-industrie of bij de fabricage van fototoestellen.

Ook de draadvorm speelt een belangrijke rol. Een vijzel wordt bijvoorbeeld met een rechthoekige draad uitgerust, terwijl de voedingsas van een draai-bank trapeziumdraad heeft en onze elektrische lampen de ronde Edison draad vertonen. Zo ontstonden er in de loop van de geschiedenis vele draadvormen, die hun typische vorm kregen zodat ze voor dit specifieke gebruik meer geschikt waren.

Toch bleef de verwarring hoogtij vieren. In de tijd van de postkoetsen, die van stad naar stad reden, moesten de paarden op vaste tijden gevoed worden of verwisseld door verse paarden. Van dat opont-houd werd gebruik gemaakt om ook de koetswielen opnieuw te smeren. Vroeger waren deze wielen gefixeerd met een conische spie, een zogenaamde luns. Maar later werden zij vergrendeld met een

Postkoets op een Belgische postzegel

vierkante moer en een splitpen. Het probleem was elke keer weer om de passende moersleutel te vinden. Daar bracht de verstelbare moersleutel, die ook wel Engelse sleutel werd genoemd, uiteindelijk de gedroomde oplossing!

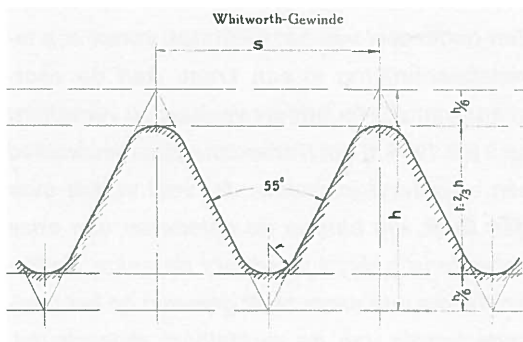
Nadat bouten en moeren zich ontwikkeld hadden tot een veel gebruikt bevestigingsmateriaal, werd ook de verstelbare-moersleutel een gangbaar stuk gereedschap. Vele fabrikanten hadden daar hun eigen ideeën over, zodat er een groot aanbod aan handige en onhandige moersleutels werd gepro-

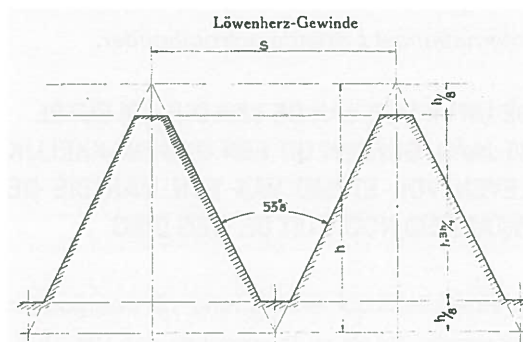
Sleutel voor vierkante wagen-wielmoer

Een verstelbare moersleutel met wig

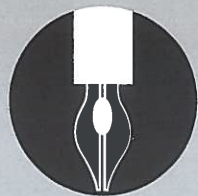
Whitworth-schroefdraad

Löwenherz-schroefdraad

duceerd. Hoe vernuftig het er allemaal ook uitziet, het blijft een slecht ontwerp! Want de zeskante moeren krijgen al snel een hopeloze ronde vorm en ze gingen binnen de kortste keren naar hun mallemoer door 'mijnheer Mollema'. Dit is misschien wel heel toepasselijk een *boute* uitspraak, die enkelen of mogelijk zelfs velen geen *moer* zegt, maar ik wilde er toch maar even mee voor de *draad* komen.

K. Buit

JOSUA VAN DUIJL, DE ROTTERDAMMER MET EEN MOERSLEUTEL ALS DASSPELD

Josua van Duijl

Op het forum van de A&G-website ontspint zich in 2007 en 2008 een hevige discussie over Van Duijl. Enkele leden, zoals Gertjan Schut, Gerard Becker, Jan Blaas en Martin Hagen, raken in de ban van een vrij onbekende man. Maar gaandeweg blijken er meer feiten boven de tafel te komen over deze Rotterdammer, die in 1938 op een respectabele leeftijd van tweeëntachtig jaar overlijdt. Terloops komt ook een werkstuk van ons in 2004 overleden lid W. A. van Ede uit Veenendaal boven tafel, waarin hij binnen het bestek van 25 slecht afgedrukte en moeilijk leesbare pagina's een mooi beeld van deze markante uitvinder bij elkaar sprokkelt. Een onderdeel van het werkstuk vormt een levensbeschrijving in een krant. Aan de vooravond van zijn tachtigste verjaardag verschijnt op 9 juli 1936 in het Rotterdamsche Nieuwsblad een opvallend interview, dat veel vertelt over Van Duijl, die binnen de gelederen van onze Vereniging geëerd wordt als de enige Nederlander, die ooit naam heeft gemaakt op het boeiende terrein van de verstelbare moersleutel. Twee jaar na het krantenartikel overlijdt deze internationaal bekende octrooihouder.

DE UITVINDER VAN DE VAN DUIJLSLEUTEL 80 JAAR. GREPEN UIT EEN ONGEMAKKELIJK LEVEN VOL STRIJD VAN EEN MAN DIE DE WAARHEID NOOIT UIT DE WEG GING

In onze stad loopt iemand rond, die een gouden dasspeldje draagt in de vorm van een Van Duijlsleutel. Het is een heel sierlijk speldje, dat de herinnering levend houdt aan het jaar 1897, toen de Van Duijlsleutel zijn intrede deed in de werktuigbouwkundige wereld. Deze verstelbare moersleutel, ook wel "Hollandsche sleutel" genoemd, is een stuk gereedschap geworden dat over de hele wereld als een uitkomst werd beschouwd. Geen moer, hoe incourant ook, hoefde men om haar nukken of kuren meer te vrezen, want de Van Duijlsleutel beheerste ze allemaal. Deze moersleutel is in de technische praktijk een onmisbaar instrument geworden. Maar wie gaat er schuil achter de naam Van Duijl?

Deze flinke, bejaarde, maar nog blozende Rotterdammer is herkenbaar aan het gouden Van Duijlsleuteltje op zijn das. Iedereen die het gouden sleuteltje ziet, zegt: "O, daar heb je Van Duijl!" Deze heer wordt morgen 80 jaar. In zijn woning aan de Heemraadsingel 135 maakten wij een praatje met de sympathieke uitvinder.

GEEN ALLEMANSVRIEND

Hoeveel vrienden heeft zo'n man in zijn leven kunnen maken? Natuurlijk heeft hij de nodige vrienden en vaak zijn dat mannen van aanzien. Als voorbeeld laat hij een brief van de bekende industrieel Dr. C. F. Stork zien, die hij schreef toen de heer Van Duijl zich enkele jaren geleden uit de door hem gestichte en aan de Gedempte Glashaven gevestigde onderneming terugtrok:

"U hebt in uw lang werkzaam leven zoveel voor anderen gedaan en daarnaast zelf een mooie carrière opgebouwd, dat u met grote voldoening op uw levenswerk kunt terugzien en dat er alle aanleiding voor u is om nu op uw lauweren te gaan rusten." En toch: hoeveel vriendschap heeft de heer Van Duijl niet in de waagschaal gesteld door die andere karaktertrek van hem: zijn strijdlustigheid. Hij heeft herhaaldelijk voor zijn uitvindingen op de bres moeten staan en dat heeft wel eens kwaad bloed gezet bij degenen, die een geduchte concurrent in hem zagen. "De strijd van een uitvinder is een verschrikkelijke strijd," verklaart de heer Van Duijl. "Mijn hele loopbaan is hard werken geweest om het beste te leveren zonder mijzelf en anderen te sparen. Als je dan kritiek uitoefent op werk, dat niet deugt, dan krijgt men vanzelf vijanden. Goed, dan maar vijanden. Ik zeg: Liever veel vijanden, dan dat je de vijand van jezelf bent!"

EEN REEKS INTERNATIONALE OCTROOIEN

Het beste overzicht van zijn noeste arbeid is het lijstje met zijn octrooien.

1896: octrooi op de bandafnemer in Engeland, Frankrijk, België en Duitsland. In hetzelfde jaar krijgt hij een octrooi op de verbeterde Engelse sleutel,

UNITED STATES PATENT OFFICE.

JOZUA CORNELIS HENDRIKUS VAN DUIJL, OF KRALINGSCHE-VEER,
NETHERLANDS.

ADJUSTABLE SPANNER OR WRENCH.

SPECIFICATION forming part of Letters Patent No. 600,813, dated March 15, 1898.

Application filed April 6, 1897. Serial No. 630,813. (No model.)

To all whom it may concern:

Be it known that I, JOZUA CORNELIS HENDRIKUS VAN DUIJL, engineer, a subject of the Queen of the Netherlands, residing at Kralingsche-veer, near Rotterdam, in the Kingdom of the Netherlands, have invented certain new and useful Improvements in Adjustable Spanners or Wrenches, of which the following is a specification, reference being

had to the accompanying drawings, in which—
Figure 1 is a front elevation; Fig. 1^a, a plan; Fig. 1^b, a transverse section on the line III, Fig. 1; and Figs. 2 and 3, side elevations, looking from the left and right hand sides, respectively, of Fig. 1, showing my improved wrench.

This invention relates to adjustable spanners or wrenches, and has for its object to so construct wrenches that the edges of the upper and lower jaws shall not wear off and so that the movable upper jaw of the wrench cannot bend either backward or sidewise nor break off, as is often the case in wrenches of the well-known construction when more than usual work is required of them, or if they do not break off the upper jaw will slip off the nut and bend out of shape, so that the wrench becomes useless.

According to the present improvements the upper jaw of the wrench is strengthened by providing the wrench with a back piece or bridge against which the upper jaw bears in its different positions. The upper jaw is, moreover, guided in a groove in the said bridge or support, so that the wrench cannot slip off if used vertically above the nut.

Referring to the drawings, the body D of the wrench is recessed for a greater portion of its length to receive the flat slide-bar or shank B, having its lower part B' provided with screw-threads at its edges and carrying at its upper end the sliding jaw A. The body of the wrench is provided on one of its faces with a longitudinally-extending slot or aperture C, somewhat narrower than the recess, which affords a "sight" of the threaded portion of the bar B to determine the limit of its outer adjustment and also ready access to the interior of the wrench for cleansing pur-

poses. The side walls of the slot or aperture C serve as flanges to afford lateral support 50 for the upper or plane part of the bar B.

In order to prevent bending back of the upper jaw A, the body of the wrench is extended, as at G, behind the said upper jaw A up to the top of this jaw when in its highest position, and is suitably strengthened, as at H, thus forming a bridge against which the upper jaw bears in its different positions. As the upper jaw A moves it slides closely over the face of the bridge G. This face is provided with a curved or square groove b, in which a correspondingly-shaped rib or ridge c at the back of the upper jaw A slides. By this arrangement the bar B is prevented from bending and the wrench from turning 65 or slipping off the nut when it is used vertically above it. As the upper jaw is thus guided in the bridge, the sliding bar B cannot bend nor the wrench slip off so easily as heretofore and the edges of both jaws will always 70 remain sharp.

What I claim is—

An adjustable spanner or wrench comprising the body portion having a jaw, an upward-extending support, and a strengthening portion for said support formed integral therewith, a longitudinal passage formed in said body portion, a longitudinally-extending slot or aperture provided in one face of the wrench affording access thereto, a movable jaw carrying a threaded shank adapted to work in said passage, a lateral opening formed in the body portion, a threaded nut seated in said opening and adapted to engage the threads of the shank, a groove in said support, and a 85 feather on the movable jaw adapted to work in said groove, the combination being and operating substantially as and in the manner set forth.

In testimony whereof I have hereunto set 90 my hand in presence of two subscribing witnesses.

JOZUA CORNELIS HENDRIKUS VAN DUIJL

Witnesses:

CHARLES BROWN,
A. VAN DER LINDE.

de eerder geconstrueerde Hollandse sleutel, die in Nederland geen octrooi kon krijgen, simpelweg omdat het Octrooibureau pas in 1912 werd gesticht. De oprichting gebeurde mede op aandrang door de heer Van Duijl. De uitvinder verwerft intussen octrooien op de Hollandse sleutel in Engeland, Duitsland, Frankrijk, België, Amerika, Oostenrijk en Hongarije.

1901: Octrooi op een luchtventiel voor waterleidingen in Duitsland. In datzelfde jaar volgen octrooien op een kraan met ventiel in Duisland, Engeland en België.

1907: Octrooien op een nieuwe verbeterde versie van de Hollandse sleutel in Frankrijk, België en Engeland.

1914: Octrooien op de eerste versie van een notenbreekmachine in Denemarken, Frankrijk en België.

1915: Octrooien op de verbeterde versie van de notenbreekmachine in Nederland, Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Denemarken, België, Honduras en Mexico.

Daarnaast is Van Duijl een sociaal bewogen man. De Belgische Leopoldsorde, die zijn knoopsgat siert, ontving hij voor zijn menslievend werk voor de Vlaamse vluchtelingen tijdens de oorlog 1914-1918. Het is merkwaardig dat een jongen, die bij een smid in de leer werd gedaan, omdat hij vroeg voor zijn moeder geld moest verdienen, omdat ze weduwe was geworden, het later zover heeft kunnen brengen, dat hij nu couponnetjes kan knippen van investeringen in een grote onderneming, die hij zelf heeft opgebouwd. Het vak van monteur leerde hij bij het Rijnspoor, nadat hij als stoker op een locomotief had gestaan. Bij verscheidene firma's ploeterde hij als elektrische vakman, voordat hij zijn eigen onderneming kon vestigen. Heel bescheiden begon hij in de Dijkstraat voor zichzelf en het is te danken aan de spaarzaamheid van zijn vrouw, dat hij het geld voor zijn eerste octrooi op kon brengen. Zij is hem in 1925 ontvallen.

ENTHOUSIAST VliegPIONIER IN DE BEGINJAREN

"U bent getrouwd, nietwaar?" vraagt de interviewer. Met nadruk verklaart hij, terwijl hij zijn wijsvinger waarschuwend opsteekt: "Bedenk dat een man niets is zonder vrouw, die hem liefheeft. Zij is mijn grootste steun in mijn leven geweest!". Daarbij wijst hij op een groot portret van een lief, sterk gelaat. Dan verliest hij zich even in het verleden en komen

als vanzelf ook de herinneringen naar boven aan de eerste vliegproeven hier te lande. Wijlen C. Sijthoff, die hij met eerbied noemt, liet onder auspiciën van het Rotterdamsch Nieuwsblad Jan Olieslagers naar Rotterdam komen. De heer Van Duijl was technisch adviseur van de vlieg demonstraties op Woudestein, een landgoed in Kralingen. Kort daarna kocht hij samen met de heer D. Reese zelf een vliegtuig, dat hij ten geschenke gaf aan de Regering, waarmee hij de eerste stoot gaf tot het ontstaan van de belangstelling voor de defensieve luchtvaart. Minister Colijn heeft hem en de heer Reese toen op 7 oktober 1911 nog een dankbrief doen toekomen. Op dit moment heeft hij een nieuw beveiligings-systeem voor de spoorwegen uitgekiend en is hij bezig met nieuwe denkbelden te ontwikkelen over de centrale verwarming en de warmwatervoorziening, die meer en meer ingang zullen vinden. Vooral de boilers moeten beveiligd worden tegen het exploderen, maar ze zijn nu aangepast aan de hoge eisen van het Stoomwezen. Daarmee is het nog niet gedaan! De interviewer besluit: De rustende werktuigkundige Van Duijl blijft onverkort uitvinden. Twee jaar na dit krantenartikel zal er aan zijn dynamische leven een einde komen.

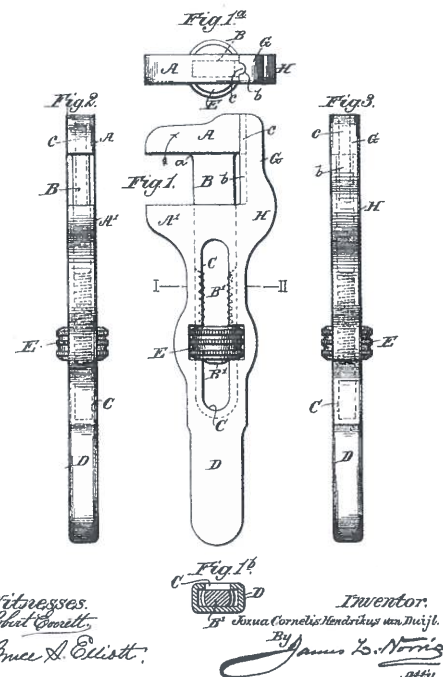
Het Amerikaanse Patent op de
Van Duijlsleutel, 1898

WAT IS ER TOT NOG TOE BEKEND OVER VAN DUIJL?

Josua Cornelis Hendrikus van Duijl, vaak foutief geschreven als van Duyl, werd geboren op 10 juli 1856 in de Rotterdamse deelgemeente Kralingen als zoon van de ambtenaar C.J. van Duijl. Omdat zijn vader al in 1865 stierf toen Jos negen jaar oud was, moest hij al vroeg geld verdienen voor het gezin. Hij ging in de leer bij een smid en trouwde met Geertruida Verheijen uit Maarssen. Hij was al vroeg een leergierige autodidact en bekwaamde zich als chef-machinist bij het Rijnspoor, dat tussen 1858 en 1953 een eindstation aan de Maas had en Rotterdam verbond met Utrecht. Later werd dit station verlegd naar het huidige Centraal Station. Van Duijl was ook een bekwaam machinehersteller en bestudeerde werktuigbouwkundige onderwerpen. Rond zijn veertigste jaar werd hij vermaard als uitvinder en ontwerper. Eerst zette hij een bandafnemer op papier, maar hij brak internationaal pas echt door, toen hij de enige Nederlandse bijdrage aan de ontwikkeling van de moersleutel gaf. Daarvan zijn sinds zijn octrooi in 1896 twee sleutels bekend, die in Duitse gereedschapsfabrieken gemaakt werden, o.a. bij Friedrich Dick BmbH in Essingen en bij Belzer. De verbeterde moersleutel werd vanaf 1907 ook gefabriceerd in Engeland bij de firma Thomas Chatwqin Ltd, Birmingham.

De Van Duijlsleutel wordt ook wel Hollandse sleutel genoemd. Toen Van Duijl al 58 jaar oud was vond hij een machine uit om de harde bolster van cohunenoten te breken, zonder de pit met de waardevolle olie te beschadigen. Met deze uitvinding wilde hij in 1914 een flinke besparing op het vervoer per schip realiseren. deze noten groeien alleen in Centraal- en Zuid-Amerika aan de Corozo of Manaca palm. Door na het breken van de noten alleen de olierijke pitten te vervoeren en de bolsters in het land van herkomst achter te laten, werd het winnen van deze olie een stuk winstgevender. In 1915, een jaar na de uitvinding van deze machine, verbeterde hij hem nog verder. De vele octrooien, die hij internationaal kreeg voor deze machine, bewijzen duidelijk dat er een geweldige belangstelling bestond voor deze olie.

Van Duijl overleed op 21 oktober 1938 in Rotterdam op 82-jarige leeftijd. In het Nederlandse Schavenboek verwijst G. van der Sterre naar de Rotterdamse meesterschavenmakers Arend van Duijl en zijn zoon Pieter, die in de 18de eeuw hun schaven merkten met PVD. In de Maasstad is aan de Vis-

De tekening bij patent 600.813

sersdijk ook een winkel in ijzerwaren geweest, die gedreven werd door een Van Duijl. In hoeverre deze handelaar familie is van de bekende uitvinder blijft vooralsnog een onbeantwoorde vraag volgens de kleinzoon Doede van de moersleuteluitvinder, die zijn creativiteit op een ander terrein gebruikt, namelijk de internationale modewereld.

OVER DE MOERSLEUTEL

In Nederland begon de industrialisatie pas na 1850 een behoorlijke vlucht te nemen, omdat de stoommachine pas laat populair werd in dit molenland. Bij machines werden veel bouten en moeren van verschillende diameter en maatsystemen gebruikt. Iedere machinefabriek zette uit concurrentieoverwegingen zijn eigen draad op zijn bouten. Door de uitvinding van de verstelbare moersleutel konden hele series nauwkeurig passende sleutels, die bij de machines geleverd werden, vervangen worden door een paar verstelbare moersleutels, die alleen verschilden van grootte. De Hollandse sleutel werd geleverd in verschillende maximale spanwijdtes van 25 t/m 70 mm (25, 35, 36, 40, 52 en 70 mm) en wogen dan tussen de 200 gram en 5 kilo. Hij wordt in het "Handboek voor de praktijk van den machinebouw" (Otto Lippmann) omschreven als "een sleutel met parallel bewegende bekken en van normalen vorm. De lengte bedraagt tussen de 150 en 500 mm." Deze sleutels hebben veel succes en worden tijdens technische opleidingen van harte aanbevolen. Nadrukkelijk wijst

E.F. Scholl in zijn "Gids voor Machinisten," uitgekomen bij A.W. Sijthoff te Leiden in 1903 er op, dat iedere machinist naast losse schroefsleutels ook in het bezit moet zijn van "een kleine en groote Engelsche sleutel (universaal-sleutel) en een Hollandsche sleutel (patent Van Duijl)". Ons lid Gerard Becker vermeldt nog, dat Van Duijl ook nog een sleutelvariant met een ronde, draaibare handgreep heeft ontwikkeld en ook een exemplaar met een bek die 20 graden schuin omhoog staat. Als je de "nieuwe" Van Duijl sleutel naast een Hollandse sleutel legt dan zie je duidelijk, dat eigenlijk alleen de handgreep op een andere plaats zit. Ook zijn er wat fabrikanten geweest die kenmerkende delen van de Hollandse sleutel hebben gebruikt in combinatie met b.v. een King Dick model. Vooral de steunrug achter de losse bek is gekopieerd om een King Dick steviger te maken.

OVER DE DASSPELD

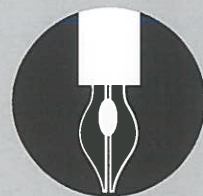
Waar is de gouden Van Duijl-dasspeld gebleven? De kleinzoon van de uitvinder Doeke weet nog goed, dat zijn vader Johannes hem jarenlang met trots gedragen heeft als herinnering aan zijn vader. Maar tijdens een boswandeling in Duitsland moet hij verloren zijn.

Info

Informatie over de Van Duijl-sleutels is in vrijwel elke gereedschapscatalogus te vinden, die na 1900 in binnen- en buitenland is verschenen, met name in Duitsland en Frankrijk.

Adres van kleinzoon Doeke (J.C.H.) van Duijl,
Foarwurk 48, 9248 SN Siegerswoude

O PSPORING VERZOCHT! WAAR ZIJN DE GEBROEDERS BEVER MET HUN TANGEN GEBLEVEN?

*Hup daar is Willem met de waterpomptang,
de nijptang en de combinatietang,
Hup daar is Willem met de waterpomptang,
want Willem is niet bang!*

Leen Valkenier schreef ooit voor de gebroeders Bever, nuchtere en gedreven ambachtsmannen uit 'De Fabeltjeskrant', dit lied over tangen. Daarmee konden ze wonderen verrichten.

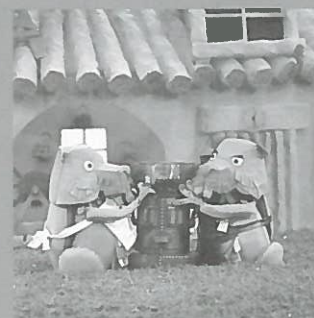
Hoe zit het met de tangen binnen onze Vereniging? Het ontbreekt immers niet aan enthousiasme binnen onze gelederen voor steutels, zoals de verstelbare moersleutel. Prachtinformatie kwam na enig aandringen op de tafel van de redactie. Het resulteerde in een paar artikelen in deze Gildebrief.

Voor de Gildebrief 2011, die nu in voorbereiding is, willen we de tangen aan het woord laten. Geen probleem voor dit welgebekte gereedschap dat zoveel goede diensten bewijst in menige werkplaats, keuken of hobbyruimte. Althans, dat zou je verwachten. Maar of onze tangenverzamelaars net zo goed gebekt zijn als hun gereedschap is nog maar de vraag.

Toch rekenen we op hen. Dus heeft u informatie of bijzondere tangen in uw bezit: aarzel niet en neem direct contact op met de redactie. We zitten er om zo te zeggen op te springen. Gelukkig stuurde Klaas Buit al twee foto's van zijn tangenverzameling!

Gelukkig beginnen we met het tangenonderwerp niet helemaal bij het nulpunt. De Vlamingen hebben in 1983 in het Museum voor de Oude Technieken in Grimbergen een speciale tentoonstelling over tangen samengesteld. Bij die gelegenheid heeft Johan David twee boekjes over de tang gepubliceerd, waarin hij de 210 verschillende tangen uit de MOT-collectie geordend en van een toelichting voorzien heeft. In een apart deel heeft hij een basistekening gemaakt van alle 210 tangen, die je tegenwoordig ook kunt vinden op de website van het MOT.

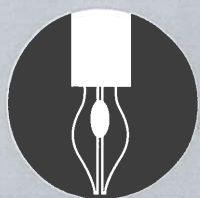
Over deze 210 verschillende soorten tangen, die elk een eigen opdracht hadden, moet ongelooflijk veel te vertellen zijn. We komen bijna dagelijks de blikopener, de snoeischaar, de gebakstang, de krultang en de waterpomptang tegen. Van elk zijn de nodige variaties bekend.

Anders ligt het met tangen, die maar in een bedrijfstak voorkomen. Zoals de bietenrooitang, de disteltang, de griptang, de kettingpijptang, de klepveertang, de malietang, de schalmentang, het speculum of de zwiktang. Een handjevol tangen uit een vruchtbare familie, die veel meer dan tweehonderd leden moet tellen.

Dus neem ons in de tang, ook al is uw bijdrage met geen tang aan te pakken of slaat uw verhaal als een tang op een varken: zelfs voor een oude tang hebben we nog wel een warm oor!

De redactie van de Gildebrief

OVER VIER GEREEDSCHAPPENMUSEA

Delft

DE FAMILIEMENSERT VIERT HAAR EEUWFEEST MET EEN MUSEUMOPENING

Terwijl Willem enthousiast praat, uitgebreid op vragen ingaat en tijdens zijn stortvloed van woorden en mooie anekdotes bijna de clou van het verhaal verliest, volgt zijn broer Gerrit stelselmatig de tactiek van de meest bekende Delftenaar ooit: Willem van Oranje. Hij zwijgt. Hij zit in zijn stoel en luistert. Niet omdat hij bij zijn broer kansloos is om zijn zegje te doen, maar meer omdat Willem van hen beiden nu eenmaal het meest gemakkelijk uit zijn woorden komt en er blijkbaar grenzeloos plezier in heeft om alles eens haarfijn uit te leggen. Praktisch als ze zijn is voor die rolverdeling een hoop te zeggen. Samen wonen ze boven het labirint van werkplaatsen, gangen, loodsen en toonzalen, dat in het hartje van Delft bekend staat als de Aannemerij Mensert, vanouds goed bekend als betrouwbare bouwers van woningen, bedrijfspannen, renovatieprojecten en restauraties. Het centrum van deze oude stad is hun bouwterrein en in het hart daarvan staat hun bouwloods. Ze knappen nog elke dag met hetzelfde plezier en ambachtsliefde een oude school op als dat ze een nagelnieuw pand neerzetten voor de gemeente of de Technische Universiteit. Alles bij elkaar hebben ze van de economische recessie nog niet veel gemerkt.

Bijna 120 jaar aannemer spelen in een Technische Universiteitsstad zorgt er voor, dat je als derde generatie broers doorkneet bent in de fijne kneepjes van niet één, maar een handvol ambachten: metselaar, timmerman, loodgieter, schilder, stratenmaker en elektriciën. Ze zijn net geen kuiper geweest, maar van dat ambacht hebben ze toch

Rechts Gerrit en links zijn broer Willem naast hun zelfgebouwde houten indianenkano.

ook het nodige geëxposeerd. Het zijn precies deze beroepen, die in de expositie-afdeling van het immense Mensertcomplex staan uitgesteld. Als bezoeker en verzamelaar van kuipersgereedschap stel ik tevreden vast, dat hun verzameling op dit gebied verrassend compleet is. Maar ook andere geëxposeerde ambachten blijken een breed en afgerond assortiment te bezitten, zoals onze voorzitter Hein Coolen met de nodige bewondering constateert.

HET MOOISTE ÉN HET MEESTE

Steeds openen en sluiten de broers deuren voor en achter ons en moeten we weer even de nodige moed verzamelen om verder te gaan. De kwaliteit van de kwantiteit blijft indrukwekkend. Gelukkig zijn de ambachten in hun eigen biotoop sfeervol neer-

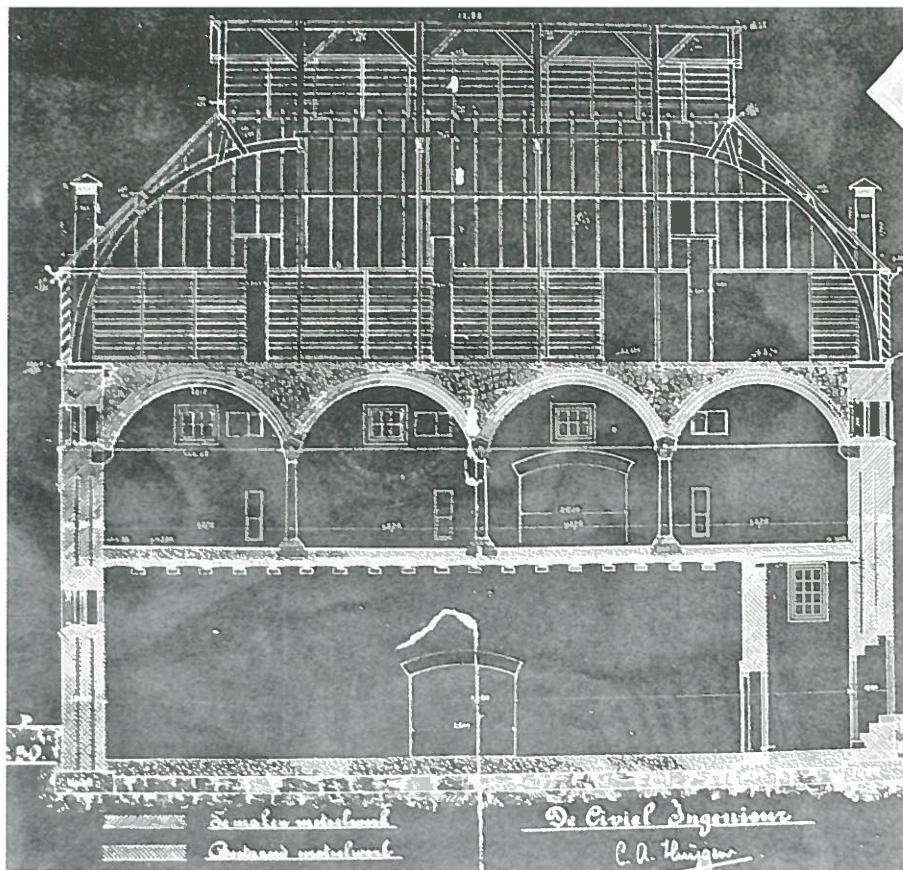
gezet en de goed doordachte ordening houdt de spanning er in. Ook het oor komt niets te kort door de pittige uitleg, die beide ambachtsbroeders geven. Je merkt aan alles dat ze gewend zijn om dagelijks om te gaan met houtkrullen, morteltroffels en bouwtekeningen. Natuurlijk lijkt het op het eerste gezicht een goedkope doodoener als we u vertellen dat we daar onder de gewelven van de ene verbazing in de andere vielen en tijd tekort kwamen, maar als een rondleiding zes lange klokuren in beslag neemt zonder dat we dat in de gaten hebben, dan is dat heel andere koek! Tijdens dit bezoek vallen we in herhaling: "Niet te geloven, hebben jullie die ook? Daar is nauwelijks aan te komen!" Overdrijven we, als we gaandeweg tot de overtuiging komen, dat de collectie Mensert behoort tot het beste, wat in Nederlandse musea te vinden is op het gebied van gereedschap?

Voordat we toekomen aan het museale gedeelte, passeren we eerst een wirwar van ruimten en gangen, die ooit gediend hebben als bierkuiperij, bierbrouwerij, ijsfabriek en opslagloods. Maar sinds 1960 vond de aannemerij Gebroeders Mensert hier onderdak, nadat het groentenconservenbedrijf K. Schipper er afstand van deed. De oude brouwerij was in 1927 opgedoekt: en daarmee kwam een triest eind aan eeuwen Delftse brouwtrots, verdeeld over zestig bedrijven in de stad.

De broers zijn trots op het brouwerijpand en op de begane grond loop je tussen de modern uitgeruste werkplaatsen van de aannemerij door en wordt je een blik gegund op hun uitgebreide houtvoorraad met veel tropische houtsoorten. En natuurlijk loop je ook tegen hun niet alledaagse hobby's aan: legervoertuigen uit de laatste oorlog en een pracht van een houten indianenkano, die ze zelf in elkaar gezet hebben. Met moeite laveer je tussen de knalgele bedrijfswagens, de kleinere bestelauto's en de vrachtwagens door.

DELFT, EEN STAD MET EEN GROOTSE MAAR VERGETEN BIERHISTORIE

Architectonisch hoogtepunt van dit complex is ongetwijfeld het met zorg gerenoveerde brouwerijgebouw. Daar is tot 1922 het enige echte Delftse bier gebrouwen, maar helaas ook de laatste schuimkraag is bijna een eeuw geleden weggehaald. Het etiket van het fameuze Lagerbier droeg een gekroonde P. Een naam die om uitleg vraagt en die waarschijnlijk afkomstig is van een eerdere brouwerij met de naam: "In het Paert". Zonder onderbreking heeft in dit pand de familie van Berckel

Doorsnede van Brouwerij P.

Let op de dubbele spouwmuur, die voor een constante temperatuur in de kelders moest zorgen in een tijd dat er nog geen koeltechniek bestond. Het museum is op de verdieping met de pilaren en gewelven ondergebracht.

zo'n 220 jaren lang hun bieren gebrouwen, als we de stadsarchieven mogen geloven.

Daar mogen de Delftenaren terecht trots op zijn, Maar iedereen denkt bij de plaatsnaam aan Delftsblauwe tegels en geen moment aan een Delfts pintje. Na deze middag weten we dat de welvaart van Delft ooit meer te danken was aan de brouwerskuip dan aan de tegeloven. Deze grachtenstad heeft in de loop van de geschiedenis onderdak geboden aan liefst 200 brouwerijen en daarmee behoren Delft, Haarlem, Gouda en Amersfoort tot de vier steden, die in één enkel jaar soms meer dan 100 brouwerijen binnen hun muren telden! Tussen 1819 en 1945 komt de klad in de Hollandse bierconsumptie en loopt het aantal brouwerijen terug van 687 naar 83. Na de oorlog krimt het aantal nog tot 15 en drinkt de gemiddelde vaderlander nog net geen 100 liter per jaar.

MENSERT SCHENKT ZICHZELF NA EEN EEUW BOUWEN EEN GEREEDSCHAPSMUSEUM

Op 27 oktober 1992 wordt de vlag bij de Delftse aannemerij Gebroeders Mensert met trots uitgestoken, want op die dag is het precies een eeuw geleden dat timmerman Piet Mensert een pracht van een deal sloot met kruidenier Waaijer aan de Gasthuislaan. Hij kocht van hem een rijtje van 19 huizen aan de Gasthuislaan onder de voorwaarde dat hij voor Piet Waaijer op de hoek van deze laan en de Zuidersteeg een fraaie, nieuwe winkel zou bouwen, die hij van hem zou huren. De kruidenier

kreeg waar voor zijn verkochte huizen, maar dat valt niet meer te controleren. De stadssanering heeft deze gevel niet gespaard. Drie gevelstenen met een toepasselijke uitgekapte waaier en de teksten "Anno" en "1893" herinneren in het museum nog aan kruidenier Waaijer. Daarom viert de huidige generatie aannemers het eeuwfeest niet aan de Gasthuislaan, maar aan de Verrewersdijk 35-35a. Op de eerste verdieping rusten acht kruisgewelven op de buitenmuren en de drie gietijzeren kolommen in het centrum. De expositieruimte is daarvoor logisch opgedeeld in acht ruimten en de broers hebben daar handig gebruik van gemaakt om ieder ambacht zijn eigen gezicht te geven onder zijn eigen gewelf. De kloeke ruimten zijn behoorlijk gevuld en het is dan ook uitkijken dat je diverse toppers niet over het hoofd ziet. In een zijvertrek is nog een volledig uitgeruste kuiperij gevestigd en kun je je hart ophalen aan kastladen vol gereedschap. Op de hoogste verdieping zat vroeger de mouterij, een met buitenlucht geventileerde ruimte met een mooie dakconstructie van houten Philebert-span-ten.

DE COLLECTIE

Het is onmogelijk hier de hele collectie te bespreken. Naast het bouwgereedschap zijn er verschillende machines te zien, waaronder een antieke afkantsaag en een pennenmaker. Het museum valt op door de redelijk complete verzameling, de strakke ordening van alles wat ze in huis hebben, de mooie ruimten en als laatste de gedegen kennis van de beheerders. Tenslotte onderscheidt een op-hoping van spullen zich van een doelgericht museum door de serieuze bestudering van de geëxposeerde voorwerpen en de magazijnvoorraden. Om de lat wat kwaliteitseisen betreft hoog te leggen wordt bij het verzamelen en aankopen gelet op de toestand, waarin het gereedschap verkeert en krijgt iedere verwerving een gedegen opknapbeurt.

Tegenwoordig gaat het er in musea om, dat er een duidelijk verhaal verteld wordt. Hier gaat dat over de handen van de ambachtslieden en hun werktuigen.

Voor de strakke ordening tekent Gerrit, die bij voorbeeld precies de weg weet in een overdonderende hoeveelheid schaven. Ze liggen exact gerangschikt in laden en achter glas. Noem een nummer van een Stanleyschaaf, en Gerrit tovert zonder aarzeling de betreffende schaf uit zijn doos. Soms zie ik meerdere schaven met hetzelfde rugnummer staan.

Kunt U de collectie van de Hermitage of het Rijksmuseum op een paar pagina's samenvatten? Ik niet en ik begin er ook niet aan. Is het niet beter om aan Willem en Gerrit te vragen om in elke Gildebrief een jaarlijkse Top Vijf uit hun grote collectie te presenteren en toe te lichten. Natuurlijk zullen ze proberen om onder deze moeilijke keuze uit te komen met het verhaal dat elk gereedschap hun even dierbaar is. Ik blijf echter bij mijn standpunt en hier volgt dan hun keuze.

Wat ik nou erg mooi vond? Het boeiende gebouw, de gedrevenheid van hun verhalen, hun saamhorigheid en vooral de pret van het verzamelen en exposeren, dat bij beide lange heren duurt van hun kruin tot aan hun tenen. Bovendien springen ze al jaren met raad en daad de Vereniging bij als we een probleem hebben of niet weten waar een bepaald stuk gereedschap voor dient.

En als ik tot slot mijn twee toppers mag noemen, dan aarzel ik geen moment om de vitrinekasten met de deurklinken en het beslag te noemen en natuurlijk de immense collectie spannend gerangschikte glassnijders. Zijn het er 400 of 4000? Bij één glassnijder kan ik een verhaal vermoeden: een Franse glassnijder met een ingebouwde kurkentrekker. Die combinatie vat alles samen, wat hier te beleven valt: gedrevenheid voor een prachtmuseum en het ultieme onderdompeling in een robuuste Delftse brouwerij!

Mr. A. van Dalen, *Gebroeders met bouw-bloed. Eeuwfeest gebroeders Mensert B.V., 1892-1992*. Uitg. Eburon, Delft 1992, ISBN 90-5166-285-8

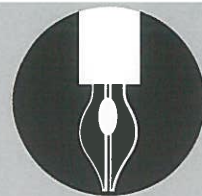
Aad van der Hoeven, *Delft. Stad met een vergeten bier-historie*. 2007 ISBN 978 90-9021590-7

Gereedschap Museum Mensert,

Drie Akersstraat 9, 2611 JR Delft,
T 015-219 00 92,

W www.delftmusea.nl/ned/musea/mensert

Open elke eerste zaterdag van de maand van 11 tot 17 uur. Groepen na afspraak.

Dick de Hart (67) verzamelt sinds dertig jaar gereedschap. Hij is ooit begonnen als verfmenger bij een fabriek, waar tevens timmergereedschap aan de man werd gebracht. Zo raakte hij al vroeg verknocht aan de ambachtelijke werkspullen van de vroegere timmerman en kuiper. Uiteindelijk met alle gevolgen van dien.

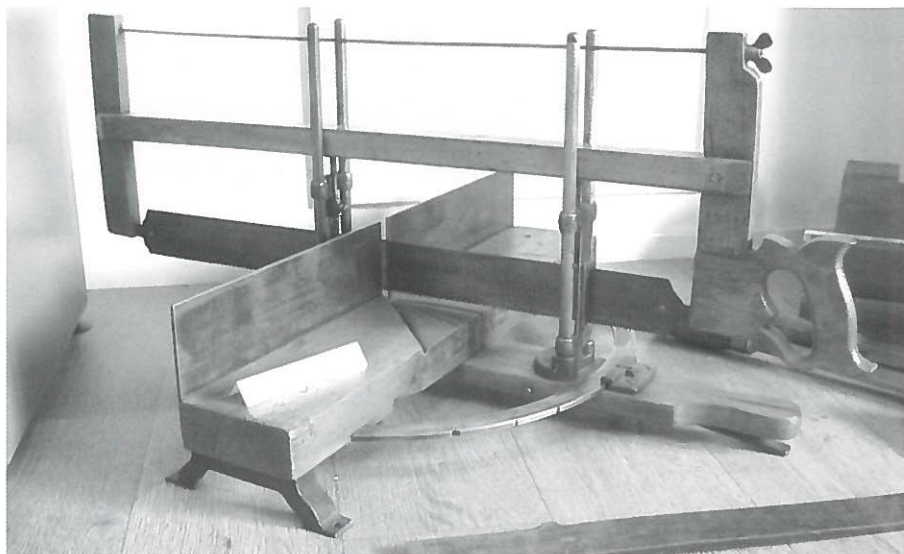
'Dick de Hart, verzamelaar oud gereedschap', staat te lezen op het visitekaartje van dit trouwe lid van onze Vereniging. Wie zijn gereedschapsmuseum De Hobbyzolder in het Groningse Noordbroek bezoekt, zal na een ferme reis naar het hoge noorden niet teleurgesteld worden. Ook al heb je misschien al de nodige verzamelingen gezien, een dergelijke fraaie collectie als van deze gedreven man voor je ogen tovert, tref je toch zelden aan.

VERZAMELING DELEN

Het is allemaal begonnen doordat Dick af en toe een bijzondere schaaft zag en dan uitzocht, waarvoor die diende. "Doordat ik in contact kwam met de Heer Arkema, die zelf gereedschap verzamelde, begon ik zelf ook zin te krijgen om het een en ander bij elkaar te krijgen. Daarbij was ik in mijn vrije tijd ook altijd aan het klussen en dan besef je dat je erg afhankelijk van goed gereedschap. Mijn verzameling is het resultaat van jaren zoeken op rommelmarkten, aankopen op antiekbeurzen en de laatste tijd ook via het internet. Maar vooral leuk en verassend blijft het nog steeds wanneer ik een stuk gereedschap krijg via een gift, uit een nalatenschap of bij een schuuropruiming."

Het is glashelder dat Dick een echte liefhebber is, die niet zomaar van alles zijn museum binnensleept. Dat is goed te merken als je een blik werpt in de verschillende stelling- en vitrinekasten. Puntgaveschaven, bijlen, spijkertrekkers, handboren, beitels, zagen, foxmessen, krooschaven, bandzetijzers en dissels stralen je als het ware tegemoet. Je kunt het zo gek niet bedenken of het ligt op de plank.

Als je speciaal komt om echte toppers te zien, dan geldt dat bijvoorbeeld zeker voor een complete set holle en bolle schaven van de firma John Moseley & Son uit Londen, die uit de periode 1862 tot 1880 stamt. Dick vond het een prachtserie en hij moest ze hebben. Van de fabrikant weet Dick eigenlijk weinig.

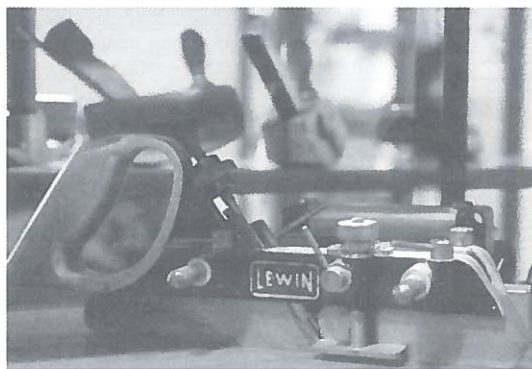
Maar ook de houten blokschaaf uit 1737 mag er wezen. Alsof ze zo uit de showroom dan wel uit de fabriek afkomstig zijn, zo verzorgd zien ze eruit. Dat is niet zo vreemd. Dick behandelt zijn verzamelde stukken zoals een vader zijn kinderen: met liefde en vol overgave.

Een houten verstekzaag

GEEN ROMMEL

"De gereedschappen in mijn collectie zagen er doorgaans alles behalve piekfijn uit toen ik ze pakweg op een of andere rommelmarkt ergens in den lande aantrof", zegt Dick. "Als je goed kijkt, kun je zien dat sommige exemplaren zelfs behoorlijk aangevreten zijn door de houtworm. Hoewel ik absoluut geen rommel in huis wil hebben, schrik ik voor dergelijke gereedschappen zeker niet terug. Ik maak ze schoon, behandel ze tegen het ongedierte met een gewoon bestrijdingsmiddel, dat in een verfwinkel te koop is. Daarna zet ik ze drie of vier keer in de was en poets al het koper tot het weer voluit blinkt. Als het houtwerk van een schaaft donker is, gebruik ik meubelwas tijdens de opknapbeurt, maar lichte schaven zet ik in de witte was. Vervolgens blijf ik als maar afstoffen, in de was zetten en koperpoetsen, zodat alles ook op de langere termijn mooi genoeg blijft om naar te kijken. Hoe vaak ik dat doe? Zo vaak als het maar nodig is. En zo vaak als ik maar kan."

Het oudste stuk gereedschap uit de collectie is ongetwijfeld de houten blokschaaf uit 1737. Heel bijzonder, het jaartal staat erin gegraveerd. "Zo

Een Lewin combinatieschaaf met aluminium body, inclusief cutters en houten kist

heb ik ook nog een gedateerde voorloper van de bossingschaaf uit 1813, een bossingschaaf met geleider uit 1870 en diverse bijlen, waarin in het ijzer jaartallen zijn gegraveerd, waaronder een bijl uit 1867 en eentje uit 1874. Die blokschaaf kwam ik overigens doodleuk op een gewone rommelmarkt tegen. Ze was smerig tot en met. Na een grondige poetsbeurt kwam echter een prachtig stuk gereedschap voor de dag. Echt heel bijzonder. Je moet er soms gewoon even doorheen zien te prikken. Ik vind het mooi spul, maar al te veel weet ik er nu ook weer niet over te vertellen."

EEN BEETJE OPKNAPWERK

Wél interessant is de grote timmerkist die ze vroeger op het werk op een centraal punt neerzetten, zodat iedere timmerman er gemakkelijk gereedschap in en uit kon halen. Op De Hobbyzolder staat de kist nu vlak voorbij de ingang opgesteld. "Toen ik de kist kocht, was ze helemaal leeg," zegt Dick. "Intussen zit bijna alles er weer in: beitels, bijlen, boren, schaven, zagen en hamers. Hoe ik daaraan gekomen ben? In Medemblik werd een instelling afgebroken en heel toevallig was een kennis van me de uitvoerder. Hij wist van mijn verzamelhobby. Toen hij op zolder de kist aantrof, nam hij haar mee en bracht haar later bij mij. Ik hoefde er niet veel aan te doen, een beetje opknappen en de kist was bij wijze van spreken weer klaar voor gebruik. Nu zit ze weer helemaal vol gereedschap.

Over prijzen gesproken, is zo'n verzameling als die van De Hobbyzolder nou erg kostbaar, of valt dat nog wel een beetje mee? "Het prijsniveau is in het algemeen heel lastig te bepalen", zegt Dick. "Het is maar net wat de gek voor een bepaald stuk gereedschap wil geven. Uiteraard maakt het veel verschil of er sprake is van een origineel stuk gereedschap inclusief de doos of kist en de bijbehorende gebruiksaanwijzingboekjes. Dan kan een schaaft in-

eens zomaar 800 euro waard zijn. Op de beurs trof ik eens een Stanley schaaft, die mij wel aansprak. Toen ik de schaaft in kwestie omdraaide, schok ik echt van de prijs die erop vermeld stond: 1450 euro! Die laat ik dan lekker liggen, dat wordt me toch te gek."

NIEUWE HOBBY

Dankzij je baan verknocht raken aan gereedschap is allemaal leuk en aardig, ze vervolgens gaan verzamelen is vers twee. "Weet je wat het is," zegt Dick, "Ik had in mijn jonge jaren altijd raskonijnen. Totdat er een virus uitbrak en de ziekte erin kwam. Toen heb ik alle beesten weggedaan en ben ik op zoek gegaan naar een nieuwe hobby. Ik was stiekem natuurlijk al wel met gereedschappen bezig en van het één kwam toen het ander. Alles wat met de hand gemaakt is, vind ik bijzonder. Toen werd met simpele dingen nog vakwerk afgeleverd. De oude ambachtelijke werkwijzen spreken mij enorm aan en in het verlengde hiervan ook de oude gereedschappen. Dat machinale van tegenwoordig daar heb ik helemaal niks mee."

DRIEHONDERD BEZOEKERS

Bezoekers van De Hobbyzolder reageren altijd enthousiast op Dick's verzameling. En daar is het hem eigenlijk om te doen. "Je kunt wel alleen op je zolderkamer blijven zitten met je verzameling, maar dan mis je toch de leuke contacten. Niet dat liet hier nu per se storm loopt. Zo af en toe komt er iemand langs. Ik doe ook altijd mee aan de Culturele Dag die hier jaarlijks in het dorp wordt georganiseerd. Een paar jaar geleden kwamen er toen op één dag zomaar driehonderd mensen over de vloer. Dat vind ik echt prachtig.

Dick hoeft geen moment te piekeren over de vraag, hoe het verder moet met zijn verzameling, als zijn gezondheid te wensen overlaat. "Dan gaat alles naar mijn zoon!" Kennelijk zijn vader en zoon op dit gebied twee handen op een buik! Wat wil je ook met zo'n hobbyfanaat en vader als Dick?

Museum De Hobbyzolder,

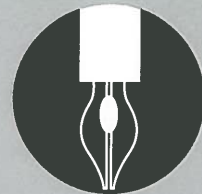
Oosterstraat 4-6, 9635 AB Noordbroek (Groningen).

T 050-3126762

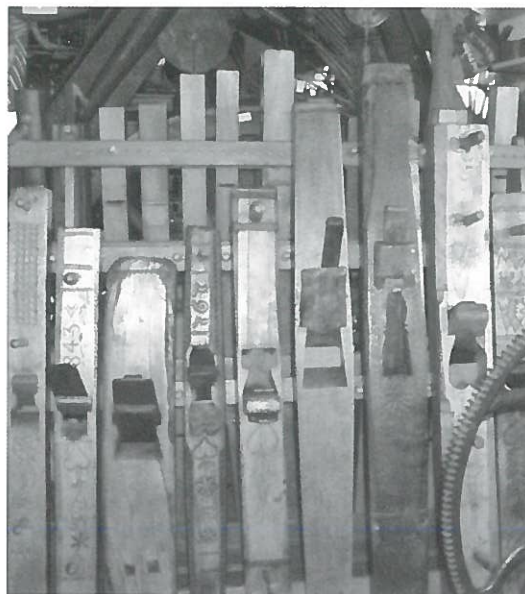
W www.gereedschapmuseumdehobbyzolder.tk

Open op de 2de en 4de zaterdag van de maand tussen 11 en 16 uur.

Dit artikel kwam tot stand met medewerking van de redactie van het onlangs verdwenen blad UNIKUM.

Als een Duitse timmerman in de winkel ein Hobel vraagt, dan komt er een schaaaf op de toonbank. Maar Herr Gerhard Schmitz van het Hobelmuseum in Langenfeld laat zich niet enkel vastpinnen op een buitengewoon fraaie schavencollectie. Gerhard bekijkt de zaken breed. Bij hem kan je op een industrieterrein tussen Düsseldorf en Keulen je hart ophalen. Je kunt uren met hem dwalen door zijn prachtcollectie, die eigenlijk het resultaat is van veertig jaar krijgen en kopen. Krijgen van zijn oude collega's en kopen op veilingen en markten. Gerhard heeft in een betrekkelijk korte periode zeldzame stukken in de wacht kunnen slepen, hij heeft ze stuk voor stuk deskundig gerestaureerd en ze daarna op de derde verdieping van een appartementenblok uitgesteld. Alles bij elkaar goed voor zo'n tweehonderd vierkante meter museum en wat Gerhard verder nog heeft, bewaard hij in 10 kelderruimten onder het gebouw.

De collectie lange
kuiperschaven

VERZAMELWOEDE VAN VADER OP ZOON

Het Hobelmuseum is een privé onderneming en dat betekent, dat Gerhard van zijn bezoekers verwacht, dat ze van tevoren een afspraak met hem maken. Als tegenprestatie krijg je een op maat gemaakte rondleiding, waar het enthousiasme van afspat, want de liefde voor timmergereedschap zit bij Gerhard al generaties lang in het bloed. Inmiddels is hij de vijfde generatie van een geslacht, dat het van hout moet hebben. Het waren timmerlieden op de bouw en meubelmakers, die van hun gereedschap nooit afscheid konden nemen. Zelfs niet toen rond 1910 de timmermanswerkplaatsen massaal werden volgestampt met houtbewerkingmachines en het oude handgereedschap normaal gesproken op de schoothoop belandde. Zo niet bij de familie Schmitz, want daar werden die gebruikte spullen schoon gemaakt en op de zolder opgeslagen. Want je kunt nooit weten of ze nog eens van pas komen.

ONDANKS TEGENSLAG OP TEGENSLAG KWAM HET HOBELMUSEUM VAN DE GROND

Het noodlot weet iedere mens te vinden en de Schmitzen zijn tegen hun zin in dit opzicht ruim

bedeeld. Paul, de vader van Gerhard moest in de Tweede Wereldoorlog onder de wapenen en na zijn laatste brief uit de buurt van het Russische Stalingrad is er nooit meer iets van hem vernomen. Zijn vrouw moest na 1943 de timmerwerkplaats alleen voortzetten en gelukkig lukte haar dat, ook al was ze gedwongen een deel van het bedrijf te verpachten. Haar zoon Gerhard koos gelukkig voor het timmervak en tussen 1954 en 1957 kreeg hij de fijne kneepjes van het vak onder de knie. Toch zou hij na 1959 zijn brood verdienen in een aanverwante sector, namelijk de steigerbouw.

Dan slaat het noodlot opnieuw toe. In 1966 breekt er een allesverwoestende brand in het bedrijf uit. Er blijft van de oude timmermanswerkplaats en de oude gereedschappen op de zolder niet meer dan as over. Een enkel bijlblad kan nog geborgen worden, maar de verzamelaar Gerhard kan van voren af aan beginnen om de familiecollectie bij elkaar te zoeken. Hij laat zich niet uit het veld slaan en is te vinden op iedere veiling en plaatselijke markt in de buurt. Een geluk bij een ongeluk is dat hij tussen Keulen en Düsseldorf niet te klagen heeft over het aanbod. In dit gebied produceerden eeuwenlang honderden gereedschapsmakerijen hun werktuigen voor de hele wereld. Alleen al rond Remscheid zijn er sinds 1759 steeds meer dan vijftig van deze ondernemingen geweest. Tot 1990 lukte het hem dan ook goed om voor redelijke prijzen nog mooie hammers, bijlen, tangen en schaven in de wacht te sle-

pen. Daarna begonnen andere landgenoten ook dergelijke spullen te verzamelen en werd de spoeling dun.

GEREEDSCHAP VAN ZESTIG HOUTBEROEPEN

Gerhard legt de lat hoger dan het Duitse markt-aanbod en verzamelt ook typisch streekgebonden gereedschappen uit heel Europa. De enige beperking, die hij zich oplegt, is: het moet hoe dan ook met hout te maken hebben. Maar is dat wel zo'n drastische beperking? Want het museum van Gerhard telt inmiddels zo'n zestig beroepen, die voldoen aan het criterium: Zonder hout gaat het fout! Zijn museum heeft nu zo'n 40.000 stuks in beheer, verdeeld over de zolder en de 10 kelderruimten. Een fatsoenlijk museum moet niet alleen beschikken over een uitgebreide collectie, maar moet ook informatiebronnen hebben. Daar is voor gezorgd door te investeren in grote hoeveelheden catalogi en vakliteratuur en tegenwoordig hoort daar ook het

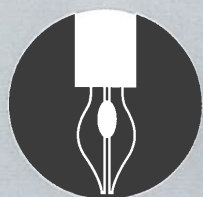
nodige audiovisuele materiaal bij. Dat is er allemaal. Je kunt de boeken inkijken en vragen of je een film kunt zien over het maken van houten wagenwielen of hoe vroeger een ronde boomstam met de hand tot een rechthoekige balk werd gekapt. Ook heeft hij prachtige litho's en mooie tekeningen van werkplaatsen en gereedschappen. Wat niet in de vitrines past, hangt aan dakspanten en boven de vensters. En wat daar niet te zien is, staat in de kelder. Schietloodverzamelaar Wolfgang Rücker is op bezoek geweest en hij vindt het Hobelmuseum een must en is vast van plan een excursie naar de Schmitzverzameling op het programma te zetten, als er vlakbij vergaderd wordt door de internationale vereniging van schietloodverzamelaars in de stad Keulen. Wat ons betreft zegt dat genoeg!

Hobelmuseum Gerhard Schmitz,

Hansastraße 11, 40764 Langenfeld, Duitsland.

T 02173-13018

W www.hobelmuseum.de

OUDEWATER

EEN NAGELNIEUW MUSEUM IN HET GROENE HART VAN DE RANDSTAD

Een bloeiende vereniging kan niet bestaan zonder het enthousiasme van haar leden. Zo'n enthousiast lid is zonder enige twijfel Bert Vergeer die op 30 oktober vorig jaar zijn eigen gereedschapsmuseum opende midden in het Groene Hart van Nederland. Bert begon dertig jaar geleden naast zijn beroep als timmerman en elektricien met het verzamelen van gereedschap. Toen in 2005 de tijd gekomen was om een punt te zetten achter zijn actieve loopbaan, begon hij serieus na te denken over het opzetten van een museum. Intussen had hij enkele belangrijke collecties kunnen verwerven zoals de verzameling van ons lid Piet Kasteel. Dus kon Bert over voldoende stukken beschikken om zijn fraai ingerichte voormalige werkplaats mee te vullen. In het nieuwe museum bevindt zich een selectie aan gereedschappen die de hele historie bestrijkt. U vindt er prehistorische steenbijlen en Stanley gereedschap uit de vorige eeuw. Ook wat schaven betreft zijn alle soorten en maten hier uitgesteld, van het kleinste vioolschaafje tot kuipersschaven van bijna twee meter lang. Een bijzondere plek is

ingeruimd voor enkele goed gedateerde Nederlandse schaven uit de 18de eeuw. Op de zolder-ruimte boven het museum bevindt zich nog een collectie oud elektrisch schakel- en installatiemateriaal om van te watertanden.

Bert Vergeer is niet over een nacht ijs gegaan en heeft gezorgd voor een professionele opzet. Het museum is volledig geïsoleerd, zodat de temperatuur en luchtvochtigheid volledig gecontroleerd kunnen worden. Bovendien heeft hij de hele collectie opgenomen in een digitaal bestand dat via diverse ingangen gesorteerd kan worden.

De opening was een bijzondere gebeurtenis en werd verricht door de burgemeester van Oudewater. Vol trots toonde Bert ons zijn collectie en hij raakte niet uitverteld over al het moois dat er te zien was. De dag na de opening was er open huis voor de inwoners van Oudewater en daar werd dankbaar gebruik van gemaakt. Het leverde het museum bovendien nog diverse donaties op.

Sinds de opening heeft het museum honderden bezoekers over de vloer gehad en naar het zich laat

aanzien zal de belangstelling alleen maar toenemen. Indien u in de buurt bent en zich misschien op de fiets door het Groene Hart van Holland trapt, moet u zeker niet vergeten om bij het museum van Bert langs te gaan. Voor alle zekerheid vermelden we nog even het adres.

Hein Coolen

Museum van Oude Ambachten en Gereedschappen

Vergeer

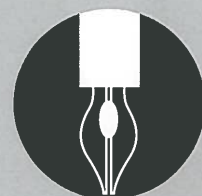
Hoenkoopse Buurtweg 25, 3421 GA Oudewater.

T 0348-564083.

E bert.vergeer@wanadoo.nl

Open van dinsdag t/m zaterdag van 10.00 uur tot 16.00 uur

OVER SPECIALE COLLECTIES EEN HOED MAAKT JE ALTIJD GOEDGEMUTST

Waarom zou een blad voor gereedschapverzamelaars plaats uitruimen voor het hoedengilde? Daar zijn minstens drie goede redenen voor.

De redactie van een ambachtenblad wil altijd ruimte geven aan werken met je handen en het specifieke gereedschap dat bij elk ambacht hoort. Dat is één. Ten tweede hebben we in onze gelederen van onze Vereniging de bekende hoedenmaakster Rieni Bal. En als laatste stellen we vast dat na een blootshoofdige periode sinds de jaren zestig de hoed opnieuw zijn entree maakt in het straatbeeld. Je bent tegenwoordig al lang geen aansteller meer, als je jezelf tegen de kou of de zon wapent met een mooie pet of een sierlijke hoed. Of omdat je er de blits mee maakt. Bovendien dragen alle hoedendragers nog hun steentje bij aan de opwarmingsproblematiek. Wist u dat wetenschappers intussen berekend hebben, dat we van onze lichaamswarmte tussen de 50 en 70 % kwijtraken via ons hoofd? Tot slot vermelden we om onze doorgewinterde liefhebbers van de échte houtberoepen te vriend te houden dat elke fatsoenlijke hoed geboren is op een houten mal, nauwkeurig gemoedelleerd door een gespecialiseerde houtbewerker.

Wat dat allemaal precies inhoudt, horen we van het echtpaar Rieni en Louis Bal uit Oosterhout. Gaandeweg het interview kwamen we er achter dat zij beter dan wie dan ook "van de hoed en de rand" weten.

DE HOED IS WEER TERUG IN HET STRAAT- BEELD

Regelmatig wordt Rieni uitgenodigd om ergens in het land een lezing te verzorgen over hoeden. Het centrale thema is dan vaak de boeiende periode na 1900: de geweldige bloei tot aan de Tweede Wereldoorlog, daarna de langzame terugval en rond 1970 is het ronduit kaalslag wat de klok slaat, want sinds die jaren lopen de meeste vrouwen zonder hoed over straat. Tot voor kort krijgt de eenzame maar moedige hoedendrager en -draagster in een winkelcentrum al snel het gevoel, dat hij of zij compleet voor gek loopt. Als je een doorsnee vrouw vraagt of ze wel eens een hoed draagt, hoor je: "Een hoed? Misschien bij een bruiloft. Maar verder? Mij niet gezien!" Terwijl een hoed er juist is om gezien te worden.

Die regelrechte hoedenangst is trouwens een staaltje van actuele nonchalance, want in de eerste helft van de vorige eeuw durfden mannen en vrouwen zich niet eens zonder pet, bol- of veren hoed op straat te vertonen. Dat was ronduit aanstootgevend, want niemand kon meer inschatten welke status en afkomst je had en of je er financieel wel of niet warmpjes bij zat. De uitdrukking "Man met de pet" spreekt in dat opzicht boekdelen.

Dat na 1945 definitief de klad kwam in de dameshoeden heeft een paar redenen. De haarmode veranderde ingrijpend, omdat de dames bij menig dameskapper een permanentje lieten zetten. Daar wilde ze met opgeheven hoofd mee voor de dag komen, want waar doe je het anders om? Al die

mooie, maar kunstmatige krullen en golven moesten het daglicht zien om bewonderd kunnen worden. Met een hoed op scoorde je geen jaloerse blikken. Ook de toenemende emancipatie liet zijn sporen achter: vrouwen moesten zonder opmaak en recht door zee hun haren in de wind laten wapperen. Als er al iets op het hoofd moest dan werden dat tijdens de koude dagen makkelijk draagbare mutsen en petten en tijdens regen werd het hoofd snel in een uitvouwbare plastic zak verborgen. Tot slot heeft de leegloop van de kerken, die bedekte vrouwenhoofden eisten, het laatste zetje gegeven tot het verdwijnen van de dameshoed. Steeds meer vrouwen hadden lak aan de vermaningen van de apostel Paulus: "Maar iedere vrouw, die blootshoofd bidt of profeteert, doet haar hoofd schande aan, want zij staat gelijk met iemand, die kaalgeschoren is!" (1 Korintiërs 11, 5).

SINDS DE FRANSE REVOLUTIE KLEEDT EEN MAN ZICH STAR EN SAAI

De collectie van een hoedenwinkel toont u vandaag een eindeloze variatie op het gebied van dameshoeden, waarbij de fantasie en de kleuren de vrije loop krijgen. U mag van geluk spreken u ergens in een klein, onopvallend hoekje iets voor een mannenhoofd ontdekt. Daar kunnen dit gediscrimineerde volksdeel een keuze maken uit een simpele pet, of de bijna louché elegantie van een Trilby-, een Panama-, een Borsalino of een Stetsonhoed, compleet met maffiagleuf en brede rand. De Hoge hoed, nog steeds zo'n 12 tot 13 cm hoog, ook wel aangeduid als buishoed of "Hoge Zije", en de bolhoed met goot –zo efficiënt bij regen- zijn nagenoeg verdwenen. Zo fleurig als het toegaat in de vrouwenmode, zo treurig is het bij de heren: alsof er een nietsontziende beeldenstorm in de ooit zo kleurrijke kleerkast van de gentleman heeft huis gehouden. Somberheid en soberheid zijn de steekwoorden. Vóór de Franse Revolutie (1789) was de hoedenwereld een kleurrijk en barok gebeuren. Mannen droegen in de Gouden eeuw als echte hanen trots hun prachtige hoofdtoelen, die door echte hoedenfans zoals Rembrandt en Frans Hals nauwkeurig op hun schildersdoeken werden vastgelegd. Alleen de openbare beroepen zoals die van de professor, de minister, de militair, de stewardess en de agent hebben nog iets van die grandeur behouden. Maar laten we eerlijk zijn, vergeleken met de damesmode stelt die van mannen niets voor.

Zelfs de meest heethoofdige republikein, die bij

Rond 1900 waagde geen mens zich blootshoofd over straat

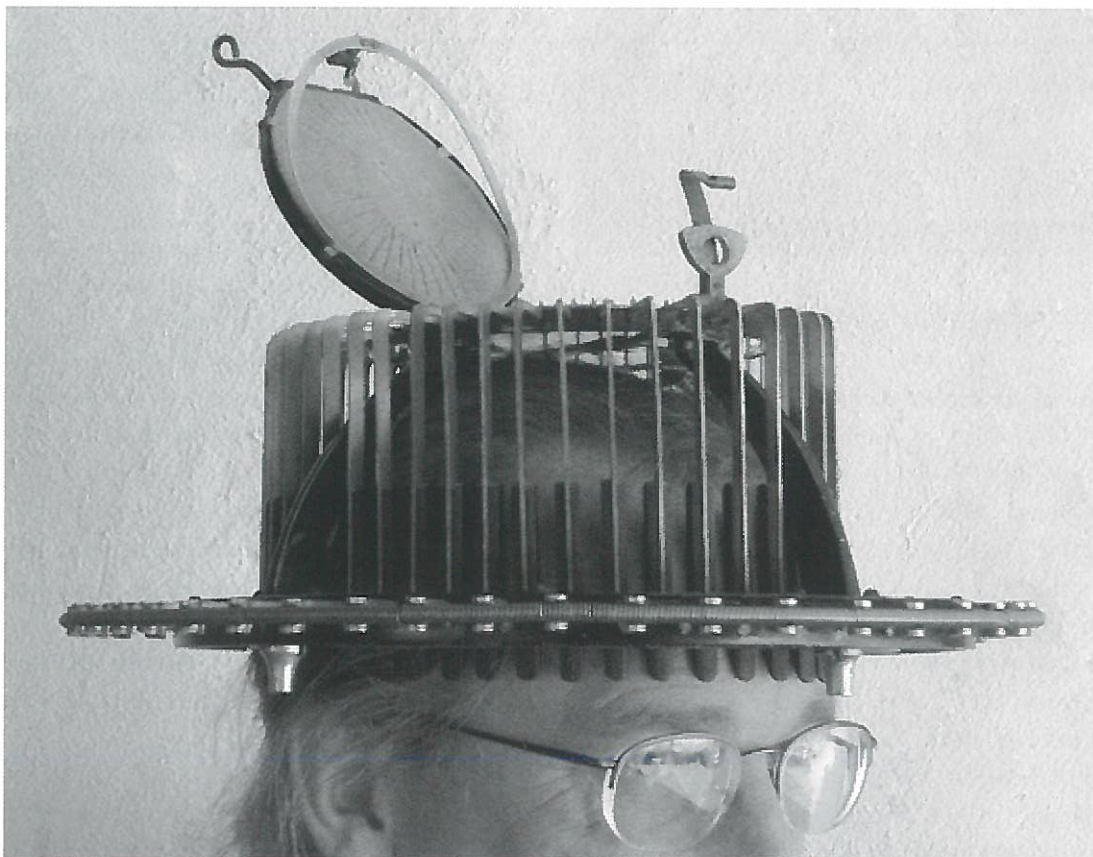
elk Royaltyprogramma onverbiddelijk wegzapt, kan er niet omheen: in het Hoedloze Tijdperk der Nederlanden, zo tussen de jaren 1960 en 2000, hield onze Landsvrouw Beatrix haar meestal opvallende hoeden onwrikbaar op het Koninklijke hoofd bij storm en plichtplegingen. Van deze eenzame heldenrol plukt de natie nu de vruchten, want sinds de laatste eeuwwisseling kreeg ze het hele Haagse beau monde aan de hoed. Daarom gaat het op Prinsjesdag al lang niet meer om de troonrede of zelfs de miljoenennota, maar draait alles om de hoeden van de Oranjes, de ministers en de Kamerleden. Zelfs minister Plassterk doet mee en probeert in zijn eentje te werken aan de come-back van de herenhoed... Want laten we het vooral niet vergeten: het hoofd is en blijft het meest opvallende lichaamsdeel. Met de juiste hoed op het hoofd, groeit menige aarzelend begonnen carrière uit tot een grandioos succes!

EEN ECHT AMBACHT

Omdat een hoed vast op een hoofd moet zitten en niet mag weg waaien bij het eerste zuchtje wind, moet Uw hoofd nauwkeurig in kaart gebracht worden. Daarvoor werd de conformateur bedacht door Monsieur Maillard, die er rond 1850 in Parijs een patent voor kreeg. Het is een ingenieus apparaat dat voorgoed een einde maakte aan de gewoonte om met hete stoom een nauwelijks passende hoed toch enigszins geschikt te maken voor de unieke

Alternatief op Prinsjesdag-Hoedendag. Twee kamerleden pleiten als Robin Hood voor inkomensnivelering en met een autoband voor milieubewust vervoer

Nauwkeurige omtrekweergave van het hoofd

vormen van een mannenhoofd. De slim bedachte conformateur werd op het hoofd geplaatst en de verplaatsbare houten pinnen werden in een cirkel boven de oren tegen het hoofd gedrukt. Via hefboompjes werd de omtrek met speldenprikken vastgelegd op een klein stuk papier. Want nog steeds geldt: meten is weten! Gewapend met deze ovale landkaart kon er een exacte mal gemaakt worden van Uw hoofd met al zijn hobbels en holten. Voortaan behielp niemand zich meer met het meetlint, die doorgaans een omtrek van tussen de 54 en 62 cm te melden had.

Daarna gaan de hoedenmakers aan de slag en leveren een hoed, die een volmaakt pasvorm heeft. Na afgerekend te hebben verdwijnt de conformateurkaart met naam en datum in het klantenbestand tussen duizenden andere namen.

Omdat dameshoeden origineel en uniek zijn, worden ze ontworpen op bestelling en een modiste maakt ze met de hand. Sinds de gewone confectiehoeden vanaf 1850 uit de fabriek komen, heeft de mannenhand in de hoedenbranche definitief het stokje moeten doorgegeven aan de vrouwenhand van de modiste.

We kunnen ons nauwelijks voorstellen hoeveel mannen alleen al in Engeland hun brood verdienen met het maken van fraaie hoeden. Het waren er zeventuizend tijdens het bewind van de eerste

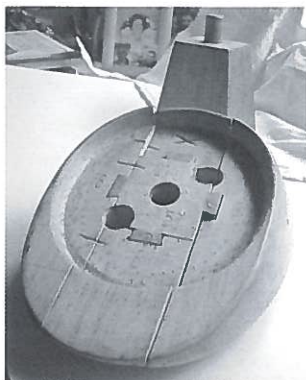
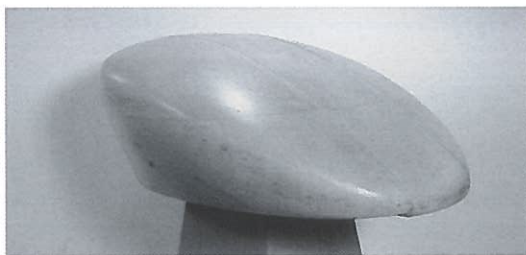

De conformateur

koningin Elisabeth (1533-1603) en zij schonk deze ambachtslieden een eigen gilde, nadat ze eeuwenlang bij de viltmakers waren ingekwartierd. Bij die gelegenheid kozen de Londense hoedenmakers niet voor niets een zeer toepasselijke spreuk voor hun gildewapen: "Decus et Tutamen", wat het doel van de hoed én het gilde tegelijk discreet typeert: "Bedekking en bescherming".

Het wapen van de hoedenmakers in Londen

De blokkenmaker maakte zijn houten mal zo, dat na droging van de pet de mal er in delen gemakkelijk uitgehaald kon worden.

BASISMATERIAAL EN TECHNIEK

De meest gebruikte basismaterialen voor een hoed zijn vilt of stro. Vilt wordt gemaakt van haren van verschillende dieren en dat levert enorme kwaliteitsverschillen op. Zo werd de echte Hoge Hoed of Top Hat bij voorkeur gemaakt van beverhaar, waardoor er met borstelen een mooie glimmende vleug ontstond. Minder fraai waren de gevolgen van de vraag naar deze bontsoort: in Europa betekende het bijna het einde van de bever. Later werden er alternatieven bedacht. Om van de uitgetrokken dierenharen een vaste viltlaag te maken, werden vroeger levensgevaarlijke kwikverbindingen als apprêt gebruikt. Omdat ouders en kinderen in viltsteden zoals Lokeren dit werk thuis moesten doen om niet te verhongeren, was een vroege dood in deze volksbuurten uitzonderlijk hoog, om nog maar te zwijgen over de rondzwervende geesteszieken. De uitdrukking: "So mad as a hatter!", "Zo gek als een hoedenmaker!" verwijst nog naar deze ellende!

Als eenmaal de viltlaag klaar lag en het vilt in verfbaden na het bleken op kleur was gebracht, werd het tijd om met stoom en warmte het vel te vervormen en met trekken en speciale strijkijzers het basisonwerp te realiseren. Nu leveren gespecialiseerde bedrijven dergelijke basishoeden onder de naam "cloche" of "capeline" kant-en-klaar aan de hoedenmaaksters. Deze modistes brengen door veel trekwerk en verwarmen met stoom de uiteindelijk gewenste vorm aan op een houten mal of hoedenblok. Als dat gelukt is, wordt de nog natte vorm van de hoed vastgezet met dunne, roestvrije spijkertjes of punaises om te drogen. Later wordt de rand van deze hoed na de nodige bewerkingen en vormveranderingen er aan vastgenaaid. Rieni Bal demonstreert precies, hoe dat in zijn werk gaat.

DE BLOKKENMAKER WAS EEN GEWAARDEERDE HOUTBEWERKER

De blokkenmaker of 'formier' noemt zijn houten hoedenmallen blokken. Hij maakt ze naar een tekening van een hoedenontwerpster, die natuurlijk

de maat en de smaak van de klant een doorslaggevende rol laat spelen. Voor elke maat moet een nieuw blok gemaakt worden en zonder te overdrijven kan je hier spreken van origineel houtsnijderwerk. Na gebruik werden de mallen nog een tijd bewaard. Maar de meeste houten sculpturen verdwenen tijdens een schoonmaakbeurt in de kachel. Tegenwoordig zijn blokkenmakers uiterst zeldzaam. Het duurt uren om van een massief houten blok een model te maken en daarom is het ook zo kostbaar. Voor een goed blok moet een houtsoort gebruikt worden die bestand is tegen warmte en vocht, maar ook het gebruik van punaises toelaat. Het hout van linde- of fruitbomen zijn nog steeds favoriet. Het blok moet na het bewerken met schaven, beitels en gutsen spiegelglad gepolijst worden om vilt en stroweefsels er gemakkelijk op en af te trekken. Bovendien moeten ze bestand zijn tegen lijm- en verhardingsmiddelen zoals apprêt en je moet ze makkelijk kunnen schoonmaken.

In het atelier van Rieni liggen gereedschappen en eindeloze hoeveelheden materiaal, waarmee ze naast vilt en stro aan de slag kan gaan. Om er een paar te noemen: smalle hoedenstrijkijzers, een stoomapparaat, een meetinstrument om het entree van een hoed vast te stellen, een hoedenoprekker en verschillende borstels, scharen, spelden en tangen. Daarnaast liggen rollen en lapjes van textiel, crin, zijde, vole en laiton binnen handbereik. Verschillende kleuren lint van diverse breedten, hoedenspelden, naalden, klosjes garen in iedere denkbare kleur, kortom: te veel om op te noemen.

HOE GROEIDE HAAR PASSIE VOOR HOEDEN?

Reini, onze gids in hoedenland, merkte al vroeg tijdens haar opleiding tot onderwijzeres, dat ze creatief was en uitblonk bij de lessen voor tekenen en handarbeid. Daarom ging ze zich bij de LO-opleidingen van Tilburg en Middelburg specialiseren in deze richting. Ze werd aangenomen bij een VMBO-school als lerares creatieve vakken en nam daarnaast deel aan een wintercursus hoeden maken, die genaaid werden van patronen. Daar ontdekte ze dat hoeden haar passie zouden worden! Met stoom, basismodellen van vilt en vooral geduldig trekken bracht ze haar eerste hoeden in model. Na een deeltijdscursus van twee jaar aan de modevakschool in Oosterhout mocht ze zich modiste noemen. Helaas gaf deze cursus weinig ruimte aan creatievelingen, omdat er strikt gewerkt moest worden naar bestaande patronen. Als je het aan Rieni overlaat, mag ze zelf het liefst

nieuwe materialen toepassen en de nodige technieken zelf verkennen. Door contacten met andere kunstenaars zoals Piet Hohman raakt ze in de ban van de eindeloze mogelijkheden en variaties die gelooide dierenhuiden bieden. Voortaan is dit materiaal een duidelijk herkenbare persoonlijke handtekening op haar hoeden. Ze zijn opvallend vaak getooid met stukjes bont en gekleurde dierenhuiden. Je ontdekt op haar hoeden huiden van vogels en slangen, maar ook buitengewoon kwetsbare exemplaren van palingen en kikkers. Hun fabelachtige structuren boeien haar telkens opnieuw. Na al dit moois gezien te hebben, staat voor mij als een paal boven water, dat één kort artikel schrijven over hoeden en hoedenmaaksters volstrekt ontoereikend is en geen beter motto verdient als: "Er met de pet naar te gooien". Tevens noteer ik dat ons creatieve Verenigingslid Rieni Bal kennelijk niet onder één hoedje te vangen is! Dit bezoek aan Oosterhout was een schitterende ervaring, waarvoor je je hoed diep afneemt!

Rieni Bal, Tijnhof 31, 4907 BC Oosterhout.

T 0162-427828

Het email adres is: bluehouse@kpnmail.nl

Verdere informatie over hoeden:

Musea en exposities

Jaarlijkse presentatie in Buren (Betuwe) op een zondag in september.

Musée du Chapeau, Chazelles-sur-Lyon, Frankrijk.

www.museeduchapeau.com

Nederlands Hoedenmuseum, Utrecht.

www.gossipandwhispering.nl

Hoedenmuseum Zet 'm op, Andijk.

www.hoedenmuseum.nl

Hat Works Museum of Hatting, Stockport, Engeland.

www.hatworks.org.uk

Boeken

Sylvia van Groen, *Hoeden maken en dragen*,

Tirion Uitgevers bv, Baarn (Cantecleer), 2002,

ISBN 90 213 3261 2. 96 p., geïll.

Susie Hopkins, *Hoeden. Bekende ontwerpen uit de 20^e*

eeuw, Librero, Kerkdriel, 2002,

ISBN 90 5764 218 2. 160 p., geïll.

Elizabeth van der Helm, *Hoeden*,

Cantecleer BV, De Bilt, 1991. ISBN 90 213 0470 8.

128 p., geïll.

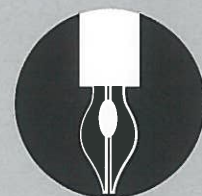
Tijdschriften

Hoeden Nieuws, Kwartaaluitgave van de Nederlandse

hoeden Vereniging, Sint Pancras,

www.hoedenvereniging.nl

DE BELGISCHE BROK: EEN ARTIKEL UIT 1998 KRIJGT EEN VERVOLG

In oktober 1998 schreef Gijs Nederlof een artikel in ons tijdschrift over Belgische Brokken waarin vooral de winning en de verwerking centraal stonden. In dit artikel wil ik vooral twee vragen beantwoorden: wat maakt de Belgische steen tot zo'n uitzonderlijke wetsteen en hoe hij wordt gebruikt. Gijs besloot zijn verhaal over de Belgische Brok met de intrigerende vraag: "Ondergang... of toch niet?" Ik ben blij dat ik deze vraag met de kennis van nu nog positiever kan beantwoorden, zeker nadat ik de enige nog werkende groeve de Ardennes Coticule bezocht heb en gesproken heb met de eigenaar Maurice Celes. De aanleiding tot het schrijven van dit artikel was ook het verschijnen van het prachtige boek

over de Belgische wetsteen: "Ardoise et Coticule en Terre de Salm". Het is helaas alleen in het Frans beschikbaar en dat is vreemd voor een officieel tweetalig land als België. Het is prachtig geïllustreerd en behandelt op meer dan 400 pagina's in grootformaat alle aspecten van deze ooit zo bloeiende industrie en haar regio.

WAT IS BELGISCHE BROK?

In de Belgische Ardennen bevindt zich op de grens van de provincies Luik en Luxemburg de gemeente Vielsalm een van de meest uitgestrekte gemeenten van België. Deze gemeente wordt doorsneden door de rivier de Glain, die ook wel Salm wordt genoemd.

Hoofdingang van "Ardennes Coticule" in Sarl.

Het recent verschenen boek "Ardoise of Coticule en Terre de Salm" bevat prachtige illustraties en informatie over de oorsprong, de winning en de verwerking van de coticule.

Hier bevindt zich het relatief zeer zeldzame gesteente van de coticule waaruit ooit de beroemde Belgische wetsteen voor scheermessen gewonnen werd met als bijproduct de wat meer onregelmatig gevormde Belgische Brokken. Dit sedimentgesteente is 500 miljoen jaar geleden gevormd door afzettingen van vulkanische assen die vervolgens onder hoge druk en stijgende temperaturen een metamorfose hebben ondergaan wat o.a. geleid heeft tot de vorming van nieuwe mineralen zoals granaat, een belangrijk ingrediënt van onze wetsteen. Coticule is een schiste. Dat wil zeggen dat dit type gesteente te splijten is volgens parallel liggende schubben en zijn naam heeft zowel betrekking op het gesteente als op het gebruik. Want de Latijnse naam coticule betekent letterlijk slijpsteen.

Het komt voor in relatief dunne aders van slechts een tot enkele centimeters dik die boven elkaar liggen en gescheiden worden door violetachtig tot grijsblauw gesteente, die van enkele decimeters tot tientallen meters dik kunnen zijn. De coticule is geel van kleur en de aders bevinden zich altijd parallel aan de gelaagdheid van het gesteente en ze kruisen elkaar dus nooit. Deze gelaagdheid of stratificatie is zelden recht en meestal golvend. Daarbij komt dat door de uiterst dunne lagen waarin coticule voorkomt er zelden stenen van een groot formaat gevonden worden. Ook zijn niet alle aders waarin coticule gevonden wordt bruikbaar. In heel wat aders bevindt zich namelijk nogal wat gesteente met een te hoog kwartsgehalte, wat deze stenen ongeschikt maakt om mee te slijpen.

Over het algemeen wordt de coticule gewonnen in combinatie met het aangrenzende gesteente. De uiteindelijke slijpsteen heeft dan ook twee lagen: een bovenlaag van gele coticula van een halve tot hele centimeter dikte en een onderlaag van violetachtige leisteel. Deze laatste dient ter versteviging van de vrij zachte coticule, die op zichzelf gemakkelijk kan breken. Wanneer soms een coticulesteen gewonnen of gezaagd wordt zonder aangehechte leisteel, worden alsnog aan de slijpsteen een leisteellaag gelijmd. Dit komt met name voor bij coticuleaders van meer dan 3 cm dik, waar ook nog een extra laag uit het centrum gezaagd kan worden. Ofschoon een gelijmde steen kwalitatief niet onder doet voor een steen waar de lagen op natuurlijke wijze verbonden zijn en vaak nog beter is, geven toch nog veel gebruikers de voorkeur aan een niet gelijmde steen. Kennelijk wil het oog ook wat!

Dit coticulegesteente is onder zulke typische geologische omstandigheden gevormd, dat het tot op heden nergens anders is aangetroffen. Dit maakt

deze typisch gele Belgische wetsteen tot een uniek fenomeen.

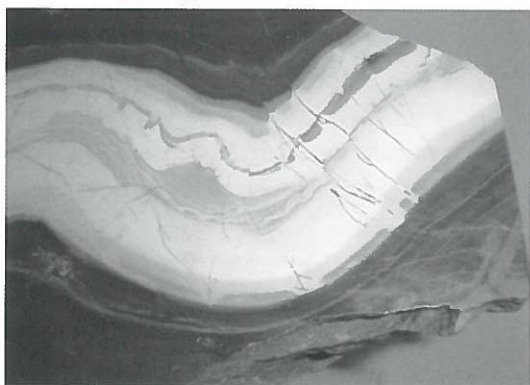
WAT MAAKT COTICULE TOT EEN BIJZONDERE WETSTEEN?

Waarschijnlijk is de georganiseerde winning begonnen in de 16de of 17de eeuw. In de 18de eeuw kwam de bloei tot stand rond het centrum Salmchateau, net onder Vielsalm. In die tijd is er sprake van een export van 100.000 stuks per jaar, zonder meer een zeer aanzienlijk aantal. In het begin van de 19de eeuw breidde de productie in dagbouw zich nog verder uit. Pas aan het einde van de 19de eeuw wordt met de ondergrondse exploitatie begonnen, maar dat wordt altijd op ambachtelijke wijze zonder hulp van groot materieel gedaan. Gezien het feit dat al in het midden van de 19de eeuw de Belgische wetsteenindustrie een gevestigde reputatie had, wekt het op zijn zachtst gezegd verbazing dat we pas voor het eerst in een standaardwerk als *Turning and mechanical manipulation* van Holzapffel uit 1843 een exacte beschrijving tegenkomen van de Belgische coticule. Maar Holzapffel gebruikt de naam "German razor hone", die uit de omgeving van Regensburg zou komen. (Derde druk, p. 1066) Zelfs de naam "Old Rock", typisch een benaming voor een van de betere kwaliteiten van de coticule, komt in dit boek voor!. Ondanks de verwarring, die bij Holzapffel heerst, was de reputatie van de Belgische stenen intussen tot ver buiten de landsgrenzen bekend. Aan het begin van de 20ste eeuw is de export zelfs belangrijker dan de binnenlandse afzet. Dit commerciële succes vond zijn oorsprong in de unieke kwaliteiten van deze steen.

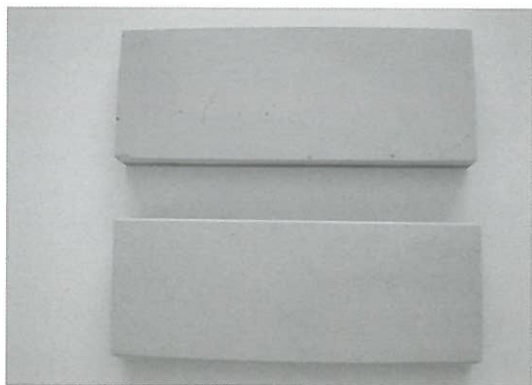
In het bekende boek *The complete guide to sharpening* van de oprichter van Lee Valley en Veritas, Leonard Lee noemt hij een aantal criteria voor het beoordelen van een wetsteen. Hij gaat er daarbij van uit dat een wetsteen een combinatie is van harde deeltjes, die in feite het slijpwerk doen, en een bindingsmiddel dat deze deeltjes bij elkaar houdt. Lee onderscheidt de omvang, de vorm, de hardheid en de sterkte van de deeltjes en het bindingsmiddel. Dit bindmiddel speelt volgens hem een cruciale rol. Als de binding te stevig is zal de oppervlakte van de steen geleidelijk aan glad worden, omdat oude deeltjes niet loslaten en nieuwe deeltjes zo geen kans krijgen om aan de oppervlakte te komen. De steen slijpt dan niet meer. Is de binding tussen de deeltjes echter te fragiel, dan zullen er constant deeltjes losgerukt worden en verliest de steen op die manier zijn vorm en zal hij snel verslijten.

Zoals al eerder is beschreven bestaan de slijpdeeltjes bij coticule uit granaatkorrels die er uitzien als een bal met afgevlakte kanten te vergelijken met de vorm van een voetbal. Verder vinden we in de steen wit mica, paragoniet en kwarts als hoofdbestanddelen. De typisch gele kleur wordt veroorzaakt door de granaten en het witte mica. Geen van deze deeltjes is met het blote oog te onderscheiden. Overigens heeft de leisteel waar in we de coticule-ader aantreffen, ongeveer dezelfde samenstelling, maar komen de mineralen in andere proporties voor: er is veel minder granaat en meer hematiet in de leisteel, waardoor de violetachtige verkleuring wordt veroorzaakt.

Een belangrijke verklaring voor de uitstekende slijp-kwaliteiten van de coticule is gelegen in het feit dat de granaatkorrels binnen dezelfde ader opmerkelijk homogeen van omvang zijn. Van ader tot ader kan echter het aantal granaatkorrels sterk variëren tussen de 5 en de 50 procent. Coticules met een granaatgehalte van minder dan 5 procent worden beschouwd als middelmatig van kwaliteit. Een goede

Een coticule-ader ingesloten door leisteel. Duidelijk is te zien dat de aders golvend verlopen waardoor grotere stenen moeilijk zijn te vinden.

Twee nieuwe coticules van grote afmeting (7 x 20 cm) met boven een lichter gekleurde zachtere steen genaamd "La Nouvelle Veine", die speciaal geschikt is voor scheermessen. Daaronder is een iets donkerder en agressievere steen voor houtbewerking te zien met de naam "La Petite Blanche"

kwaliteit heeft een gehalte van 5 tot 20 procent. De beste wetstenen zitten hier nog boven en hebben een granaatgehalte van tussen de 20 en 40 procent. Bij hogere percentages hebben de granaten de neiging om samen te klitten waardoor de effectiviteit afneemt. De beste stenen hebben granaatdeeltjes die kleiner zijn dan 20 micron en goed van elkaar gescheiden zijn.

De zeldzaamheid van de coticule is voor een belangrijk deel terug te voeren tot de aanwezigheid van deze granaatkorrels die bestaan uit verbindingen van het zeer zeldzaam element mangaan. Deze granaatkorrels zijn bijzonder hard, ze scoren 7 op de schaal van Mohs en dat is aanzienlijk harder dan staal. De schaal van Mohs kent 10 gradaties.

Minstens zo belangrijk voor het goed functioneren van een steen is het niet werkzame materiaal dat de granaatkorrels bindt. De uitzonderlijke kwaliteiten van de coticule zijn vooral toe te schrijven aan het perfecte evenwicht van een aantal bestanddelen. De binding van voornamelijk mica's en kwarts is vrij zacht, zodat de granaatkorrels nadat ze gedeeltelijk zijn opgebruikt, worden uitgeworpen. Daarna kunnen nieuwe korrels de slijptaak overnemen. De aanwezigheid van zeer fijne kwartskorrels zorgt ervoor dat de slijtage van de steen niet te snel gaat. Overigens komt dit perfecte evenwicht niet bij elke steen voor. Er zijn ook aders die hoogstens middelmatige stenen opleveren. Dat komt vaak door onregelmatigheden in de structuur zoals de dooradering van kwarts of opeenhopingen van andere mineralen.

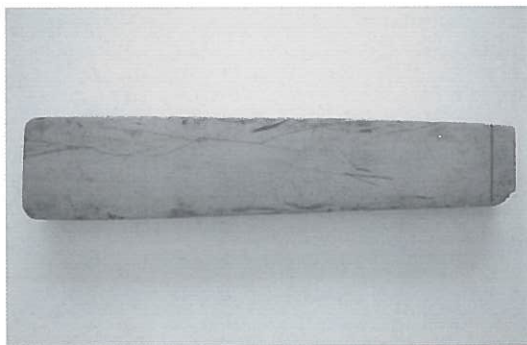
HET GEBRUIK VAN DE BELGISCHE WETSTENEN IN VERGELIJKING MET ANDERE WETSTENEN

In het gebruik onderscheiden we twee soorten natuurlijke wetstenen: oliestenen en waterstenen. De Belgische coticule behoort tot de laatste categorie. Het gebruik van water of olie hangt af van de poreusheid van de steen. De zeer harde maar poreuze Arkansas stenen, inclusief de onder houtbewerkers zo populaire Washita, werken beter met olie dan met water, terwijl het bij de relatief zachte maar wel minder poreuze Belgische stenen precies andersom is. Let wel de term "zacht" heeft hier betrekking op het bindmateriaal en niet op het slijpmateriaal, de granaten. De taak van de vloeistof is om te zorgen voor de afvoer van uitgewerkte slijpdeeltjes en metaaldeeltjes, zodat deze niet in de poriën van de steen gaan zitten en daardoor het verder slijpen bemoeilijken of zelfs onmogelijk maken. De relatieve zachtheid van het bindmateriaal in de

Verzameling coticules met oude gereedschappen uit het Musée du Coticule

Op deze oude coticule is aan de achterzijde het jaartal 1702 ingesneden. Deze steen is niet alleen zeldzaam door zijn ouderdom maar ook door zijn uitzonderlijk grote afmetingen. Hij is 32 cm lang en 6,5 cm breed.

coticule heeft tot gevolg dat na het natmaken met water zich tijdens het wetten op de steen een slijp-pasta vormt. Deze pasta vormt zich op de coticule veel sneller dan op de veel hardere Arkansas stenen, waardoor de coticule veel sneller materiaal verliest.

Dit resultaat is alleen te vergelijken met de beste Japanse waterstenen uit de natuur. Deze Japanse stenen waren echter in de hoogtijdagen van de coticule buiten Japan nauwelijks bekend en dat is de reden waarom we ons hier op de vergelijking met Arkansas stenen concentreerden.

Qua resultaat is de beste coticule vergelijkbaar met de top van de Arkansas stenen, de harde Arkansas, zij het dat het resultaat totaal verschillend tot stand komt. De coticule neemt snel materiaal af en zal dus sneller slijten. De Arkansas werkt veel langzamer maar gaat dan ook aanzienlijk langer mee. Het is daarom gebruikelijk om oude Arkansasstenen te vinden die nog bijna geen slijtagesporen vertonen, terwijl de meeste oude coticules, die op rommelmarkten of elders aangetroffen worden nauwelijks meer bruikbaar zijn of altijd een langdurig proces van vlakmaken moeten ondergaan. Maar

daardoor wordt de coticule-laag nog dunner tot hij uiteindelijk geheel afgesleten is.

De coticule heeft een speciale reputatie verworven als de wetsteen voor het slijpen van scheermessen en daarmee veroverde hij een wereldfaam. In hun uiterst lezenswaardig boekje over de kunst van het scheren *Gladde Jongens* stellen de schrijvers Leo de Brouwer en Peter van Lierop de korrelgrootte van de coticule op 8000, wat gelijk is aan die van de fijnste Japanse stenen en hoger dan die van de harde Arkansas. Nu zegt de korrelgrootte niet alles over het vermogen van een steen om een scherpe snijkant te produceren, maar het is toch een indicatie.

Coticule is altijd een relatief dure wetsteen geweest. In 1923 werd voor de beste kwaliteit met de naam Old Rock van 10 duim lang 45 Belgische franken betaald. Ter vergelijking: een arbeider die bij deze steengroeve werkte verdiende in die tijd ongeveer 30 Belgische franken voor tien uur arbeid per dag. Deze prijs is overigens niet uitzonderlijk en komt overeen met wat gevraagd werd voor een topkwaliteit Arkansassteen. Een blik in een catalogus uit ongeveer 1918 van de bekende Amerikaanse slijpstenenfirma Pike leert dat in de VS voor dezelfde Old Rock vijf dollar betaald moest worden en dat is evenveel als er toen voor een vergelijkbare harde Arkansas neergeteld moest worden.

Gezien de hoogte van deze prijzen is het niet verwonderlijk dat de mooie rechthoekige coticules in de houtbewerking nauwelijks gebruikt werden. Meestal werd hiervoor het afvalproduct van deze steen bestemd, de onregelmatig gevormde Belgische brokken. Naar verluid gaat een coticule bij normaal gebruik als wetsteen van een scheermes ongeveer 50 jaar mee. Het is duidelijk dat bij intensief gebruik door bv. een meubelmaker de levensduur veel korter zal zijn. Dit werd kennelijk ook vroeger al ondervonden getuige een stukje dat ik tegenkwam in de van Embden catalogus nr 26 van rond 1900. Op pagina 562 wordt een vergelijking gemaakt tussen de Belgische Brok enerzijds en de Washita stenen anderzijds. Dan blijkt dat de brokken elk jaar vervangen moeten worden terwijl een Washita-steen wel tien 10 jaar meegaat, als hij intensief gebruikt wordt.

DE HUIDIGE STAND VAN ZAKEN

Tot 1930 floreerde de slijpsteenproductie van België ofschoon er nooit meer dan honderd mensen werk vonden. De motor achter het succes was de export maar dat veranderde drastisch tijdens de

crisis van 1929. In de Tweede Wereldoorlog viel de export vrijwel geheel stil. Daarna probeerden men de zaak nog wel op te pakken maar de concurrentie van kunstmatige stenen die minder duur waren en de introductie van wegwerpscheermesjes en elektrisch scheerapparaten maakten overleven steeds moeilijker. Daarnaast bleken de gemakkelijk toegankelijk lagen uitgeput, waardoor de exploitatie steeds kostbaarder werd. De laatste ondergrondse groeve, waar de befaamde "Old Rock" werd gevonden, moest in 1973 sluiten. De eigenaar Prosper Burton leidde tot zijn dood in 1982 nog een soort eenmansbedrijfje waarbij hij op het laatst alleen nog stenen uit oude voorraden verkocht.

De bekende geoloog Joseph Grogna, die veel werk in de streek rond Vielsalm heeft gedaan, merkte ooit eens op dat toen de coticule wetenschappelijke bekendheid begon te krijgen, hij de strijd verloor omdat hij aan de ene kant als het ware gevangen zat tussen de steeds moeilijker wordende exploitatie en aan de andere kant de nieuwe kunstmatige steen overgewaardeerd werd.

De gelijktijdige oprichting in 1982 van het Musée du Coticule van Salm-Chateau leek symbolisch: voortaan zou over de Belgische slijpsteenindustrie alleen nog iets te zien zijn in in een museum.

Dit bleek echter voorbarig. Een doorstart met hulp van de lokale autoriteiten was iets waar Gijs Nederlof in zijn eerdere artikel uit 1998 reeds op duidde. Toch ging het een jaar later weer mis en werd de zaak overgenomen door de mijnbouwingenieur Maurice Celes, die sindsdien onder de naam Ardennes Coticule de beroemde wetstenen weer op de markt brengt.

Op doorreis naar Frankrijk had ik vorig jaar het bijzondere genoegen deze dynamische vijftiger te mogen ontmoeten. Hij nam er alle tijd voor om honderd uit te vertellen over zijn plannen die aanzienlijk meer omvatten dan alleen coticule. Feit is nu eenmaal dat de productie van coticule uiterst kostbaar is. Gemiddeld levert 1,5 ton ruw materiaal ongeveer een kilo coticule op. Dit betekent dat de winning alleen rendabel is als dit gecombineerd kan worden met een aantal bijproducten. Deze bijproducten zijn chamotte, leistenen voor de bouw, leisteenschilfers voor de tuinbouw etc. Ongeveer 50 tot 60 procent van de omzet is nu nog slijpsteen maar de nevenproducten nemen qua belangrijkheid steeds meer toe. Maurice Celes realiseert zich terdege dat de oude volumina van weleer niet meer terugkomen. Coticule is een zogenaamde nichemarkt geworden, maar de steen kan zich verheugen in een toene-

mende belangstelling van de ouderwetse natscheerders, die een echte scheermesslijpsteen kunnen waarderen. Maar ook in de houtbewerking ontdekt men de steen weer om de beitels af te wetten. Gewoonlijk wordt het voorwerk dan met een Washita gedaan, zodat de coticule alleen voor de paar laatste streken hoeft ingezet te worden waardoor overmatige slijtage wordt tegengegaan. Goedkoop zijn de coticules nog steeds niet. Voor een steen van eerste kwaliteit en de afmetingen van 200 bij 40 mm betaalt u al gauw rond de honderd euro. Bij een steen van 50 mm breed wordt de prijs al gauw 150 euro. De brokken zijn uiteraard goedkoper en kunt u krijgen voor dertig euro voor een steen met een oppervlakte van 45 vierkante cm.

Inmiddels worden door de firma Ardennes Coticule ook blauwe wetstenen op de markt gebracht die ongeveer dertig procent granaten bevatten. Deze stenen slijpen langzamer dan de coticulestenen maar gaan dan ook langer mee. Ook is deze steen beduidend goedkoper.

Tot de dag van vandaag vindt de winning volledig in dagbouw plaats, maar Maurice Celes kondigde vol trots aan dat hij er hard over denkt om ook weer ondergrondse groeven te openen. Zoals u ziet, de coticule heeft zeker nog een leven voor zich.

Hein Coolen

Ardoise et Coticule en Terre de Salm, Collection Géosciences, Service Géologique de Belgique, € 40, - Brouwer, Leo de en Peter van Lierop, *Gladde Jongens, de kunst van het scheren*, Uitg. van Halewyck, Leuven. Helaas op dit moment uitverkocht.

Grogna, Joseph, *Les Roches Salmiennes à Coticule dans la région de Salmchateau*, Professionnel Papier 1984 / 2, no. 206, Service Géologique de Belgique.

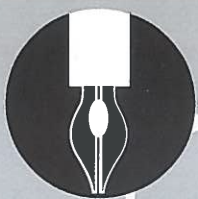
Holzapffel, Charles, *Turning and Mechanical Manipulation*, 1846.

Lee, Leonard, *The complete guide to sharpening*, The Taunton Press, 1995.

Nederlof, Gijs, *Over Herkomst en Historie van Belgische Brokken*, Tijdschrift Ambacht & Gereedschap, oktober 1998.

Renaud, A., *Sur la structure et la composition minéralogique du coticule et ses rapports avec le phyllade oligistifère* Fascicule 3 des publications du Musée du Coticule à Salmchateau-Vielsalm.

Website: www.ardennes-coticule.com voor uitgebreide informatie over w.o. prijzen.

TWEE DOZIJN TECHNIEKEN WAARMEE EEN MOERSLEUTEL ZICH MOERFAST ZET

Als een redactie zich voorgenomen heeft te publiceren over een onderwerp, waar ze geen flauw benul van heeft, wordt de A&G-ledenlijst voor de dag gehaald. Zo ging dat met het onderwerp over tangen en sleutels. Even kijken naar de opgegeven interessegebieden van onze leden, de gevonden namen noteren en ze vriendelijk maar dwingend aanschrijven via een enthousiaste brief.

Ook dit keer was het weer raak en al snel kwam een handvol sleutelaars via de email aandragen met mooie suggesties en foto's. Vooral dat laatste, want sleutelaars zijn voorzichtige, zwijgzame mannen, die zich bewust zijn van de karig beschikbare informatie over fabrikanten, merken, producten, patenten, jaartallen en draai-technieken. Want om dat laatste draait het in het wereldje van de ware sleutelaars: hoe neemt een sleutel een bout onontkoombaar en moervast tussen zijn kaken?

In de loop van dit onderzoek bleek die verstel-techniek duidelijk het meest interessant, want er is op dat gebied heel wat uitgevonden. Deugdelijk of onbruikbaar. Zo zagen we recent nog een automatisch dichtdraaiende moersleutel in het rek van een mannensuper. Die scoorde ruimschoots in de laatste categorie.

ONZE MAN IN ENSCHEDE

Een van onze vaste vraagbaken op het glibberige sleutelterrein was Gerard Becker, een tukker uit Enschede met een prachtverzameling verstelbare moersleutels. In eerste instantie hield hij de boot wat af en als je je agenda trok om bij hem een afspraak te boeken, kwam hij op de proppen met verhalen die de boot af moesten houden: hij moest zich behelpen met een stampvolle zolderkamer, waar de sleutels verborgen waren in laden en dozen. Bij hem zou er niets te beleven zijn en je kon er nauwelijks een fatsoenlijk plaatje schieten voor de Gildebrief. Tegelijk was hij wel erg toeschietelijk in het opsommen van adressen van andere sleutelverzamelaars, die qua expositie hun zaken volgens hem veel beter voor elkaar hadden. Toch ging hij na enig aandringen overstag en toen we van hem de eerste foto's ontvingen, beseften we

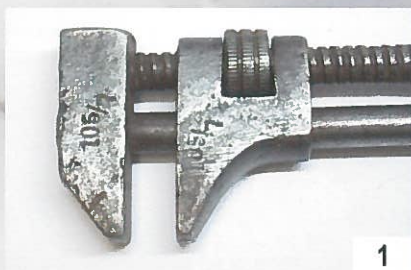
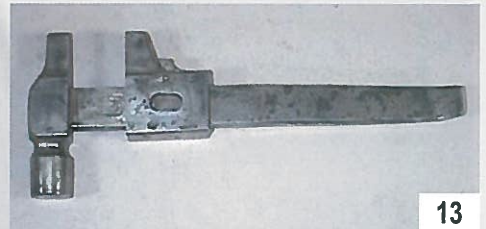
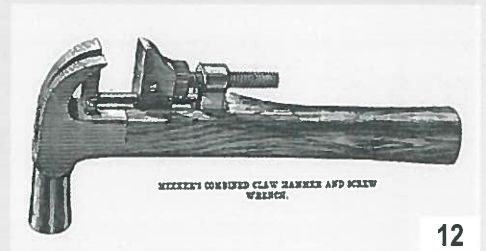
meteen dat de aanhouder wint en riepen "Bingo!" In een klap waren we een fantastische gids in sleutelland rijker en hij maakte het dubbel en dwars waar door een mooi artikel van zijn hand! We richtten opnieuw een dringend verzoek aan onze Man in Enschede: "Gerard, breng orde aan in die berg moersleutels door ze te bekijken vanuit de hoek van hun versteltechnieken, waarmee ze een moer of bout in de wurggreep houden!" Het resultaat was verbluffend: twee dozijn foto's met onontkoombare houdgrepen voor een moer! De gemiddelde Japanse Sumoworstelaar moet het op de ronde mat met minder kunstgrepen stellen....

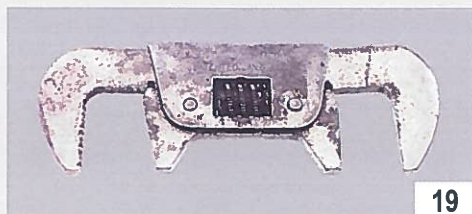
Hij schreef erbij: "Vandaag ben ik nog even voor de Gildebrief bezig geweest. Je vroeg om een beschrijving van verschillende systemen, waarop een verstelbare moersleutel een moer in zijn greep neemt. Maar het valt beslist niet mee om dat duidelijk te beschrijven. Ik heb er enkele dagen over nagedacht en ben tot de conclusie gekomen dat een plaatje meer zegt dan duizend woorden!" Daarom heb ik 24 sleutels op de foto gezet, die een verschillende techniek in huis hebben. Die foto's zijn genummerd en bij elke sleutel heb ik een korte beschrijving gegeven. De foto's zijn in close-up genomen zodat het mechaniek goed zichtbaar is. Ook heb ik mij beperkt tot die verstelbare sleutels, die duidelijk van de steeksleutel zijn afgeleid. In de meeste gevallen heb je daarmee te maken. De verstelbare ringsleutels en dopsleutels zijn hier nauwelijks gemaakt, want er was te weinig vraag naar en het loonde dus niet om ze in serie te produceren. Overigens valt het op dat de verstelbare dopsleutels, die op de markt zijn verschenen, een echte VS-specialiteit zijn! Als toegift bij mijn twee dozijn moersleutelfoto's nog een mooie Smurf-foto 26. Want ook in Smurfenland loop je met dit gereedschap geen blauwtje!"

HIER KOMEN ZE DAN: DE 25 KARAKTERISTIEKE VERSTELSYSTEMEN VAN MOERSLEUTELS

1. Schroefdraad als geleiding met kartelmoer. De losse bek zit onder.
2. Enkele geleiding met kartelmoer. De losse bek zit boven.

3. Enkele geleiding met zeskantmoer. Deze moer is dwars geplaatst op de handgreep.
4. Geleiding met extra steungeleiding. De kartelmoer is centraal geplaatst in de handgreep.
5. Ronde geleiding met spiebaan. De moer zit verwerkt in de handgreep.
6. Gespleten geleiding en draadstang met centraal geplaatste kartelmoer.
7. Dubbele geleiding met twee losse bekken. De verstelling gebeurt d.m.v. een linkse en een rechtse schroefdraad.
8. Een linkse en rechtse schroefdraad met tussenstang.
9. Geleiding in de twee bekken. De kartelschroef met een linkse en rechtse schroefdraad.
10. Geleiding over pennen en wormwiel verstelling. De sleutel is opgebouwd uit plaatdelen.
11. Wormwielverstelling met extra klemhevel.
12. Gekoppelde linkse en rechtse wormwiel verstelling.
13. De verstelling door een schuif. Een mechaniek met schroefdraad en tandwieloverbrenging.
14. Wormwiel aan achterzijde met snelverstelling.
15. Wormwiel aan voorzijde met snelverstelling.
16. Elektrische verstelling met kleine motor op inwendige batterij.
17. Zelfklemmend.
18. Zelfklemmend met kantelschijf.

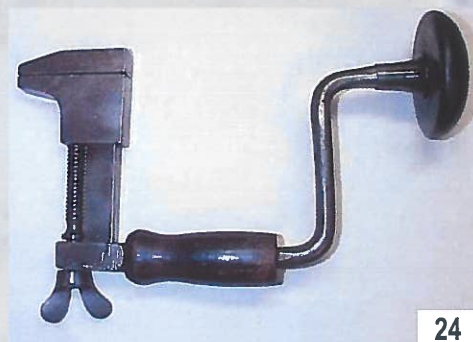
19

23

20

24

21

25

22

26

19. Zelfklemmend d.m.v. tandheugel.
20. Verstelling door excentriekschijf.
21. Verstelling door tapse losse kop en tapse huls.
22. Verstelling door omklapbare lipjes van plm. 1 mm dik.
23. Snelverstelling en klemming door handgreep
24. Stapsgewijs instelbaar in vaste waarden.
25. Snelverstelling over zeer kleine verandering en borging door veerdruk.
26. Ook in Smurfenland loop je met dit gereedschap geen blauwtje!

DRIE JAAR WANDERGEZEL: MICHEL VAN POECKE GING ERVOOR!

Met een klim over het gemeentebord neemt de gezelschap voor drie jaar definitief afscheid van zijn woonplaats. Interview op p. 57.

>> Europese gezellen demonstreren in Hermannstadt hun ervaring.

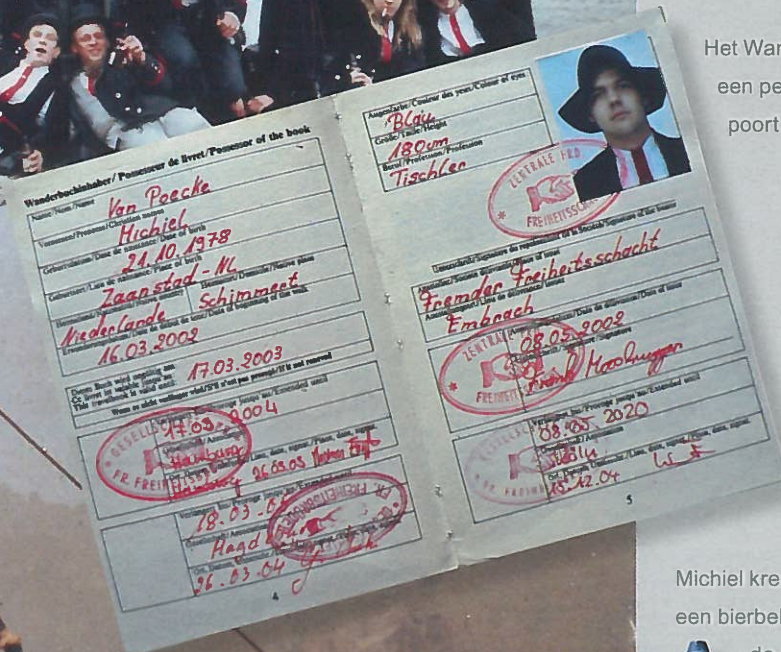

Regelmatig treffen gezellen elkaar op bijeenkomsten. Hier poseren ze voor het bekende Brothaus van Einbeck in Nedersaksen. Het is al zeven eeuwen lang het gildehuis van de bakkers.

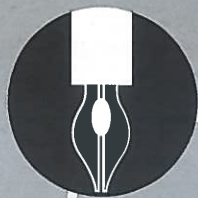
Gezellen trekken over de hele wereld en klussen aan boord.

Het Wanderbuch is bijna een persoonlijk paspoort.

Michiel kreeg na drie jaar een bierbeker cadeau met de namen van de vrienden, die hij als gezelschap maakte had.

H

HOE EEN VILTHOED GEMAAKT WORDT

RIENI BAL, HOEDENONTWERPSTER

1
Het basismateriaal voor de kleinere vilthoeden zijn klokvormige cloches van vilt.

2
Ik gebruik hier voor een hoed met een rand een bedrukte capeline van haarvilt.

3
Dan kies ik een houten mal van een model waarop de print van de capeline goed zal uitkomen.

4
Deze mal bestaat uit twee delen: de bol en de rand.

5
Ter bescherming bekleed ik beide delen van de mal met plastic.

6
Nu maak ik de capeline door en door nat en doe hem 20 minuten in een plastic zak.

7
Intussen zet ik de strijkplank met een perslap klaar.

8
Nu trek ik de capeline over de mal en kan het persen en trekken beginnen.

9
Omdat het vilt door vocht en warmte flexibel wordt, kan ik het in model brengen.

10
Ik zet het vochtige vilt op de bovenkant van de bol vast met roestvrij stalen pinnetjes.

11
Hetzelfde doe ik met de rand van de hoed. Er is veel stomen en trekken nodig om het vilt over de rand te krijgen en met pinnetjes aan de onderkant vast te zetten.

12
Ik snoer de overgang van de bol naar de rand stevig vast met een stevig koordje en stalen spelden. Zo kan ik de juiste entremaat behouden.

13

De vleug van het vochtige vilt wordt naar eenzelfde kant geborsteld. Dan kan de hoed drogen.

14

Als de hoed na een paar dagen door en door droog is, haal ik hem voorzichtig van de mal. Nu heeft het vilt de vorm van de mal definitief aangenomen. Het overtollige materiaal wordt strak weggeknipt op een overslag van ongeveer 12 millimeter na. Ter versteviging van de ruime rand van de hoed leg ik brimlock (stevig plastic draad) in de overslag en naai dit zo onzichtbaar mogelijk aan de onderzijde van de hoedrand vast.

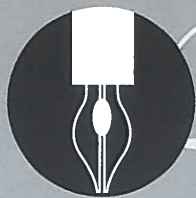
15

Aan de binnenkant van de hoed wordt een ribsband met een lengte, die aan de hoofdmaat is aangepast, met kleine steekjes vastgezet. De maten voor de entree van een hoed variëren voor dames tussen de 54 cm en 60 cm. Dit moet nauwkeurig gebeuren en is cruciaal voor een goed passende hoed. Op het ribslint naai ik mijn modistelabel "Blue House" vast.

16

Als garnering heb ik voor deze Tijgerprint-hoed gekozen voor natuurlijke materialen, passend bij de kleur en variatie van het vilt. Ik koos voor een veren compositie, twee palinghuidjes en een leren veter. Ik ben met het maken van deze hoed ongeveer 15 uren bezig geweest.

IER GEREEDSCHAPPENMUSEA

USEUM MENSERT, DELFT

De ingang aan de Drie Akersstraat

In het museum werd tot 1922 gerstebier gebrouwen

Er zit alleen maar hout aan de indianenkanô

Onder de gewelven

De loodgietershoek

DE HOBBYZOLDER, NOORDBROEK

Een Amerikaanse houtboormachine uit de plaats Millers Falls in Massachusetts. Dit dorp staat sinds 1868 bekend om zijn handgereedschap van de firma Millers Falls Company.

De gereedschapskist uit Medemblik

Houten draaibank met voetaandrijving

Links een houten booromslag met koper beslag en een set bijbehorende boorijzers en rechts een wiel- en rondschaaf, vooral in gebruik bij wagenmakers

Een collectie schaven en boren

MUSEUM VERGEER, OUDEWATER

De motor achter het museum

Een uitgekiende opstelling is het halve werk

HOBELMUSEUM, LANGENFELD BIJ KEULEN

Het fraaie gereedschap
mist een strakke opstelling

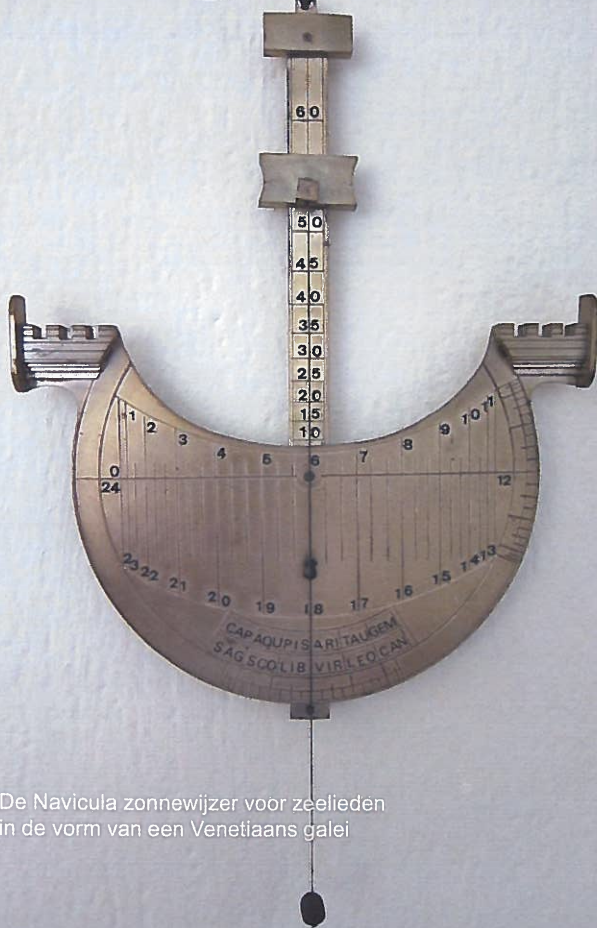

Schaven, zagen en meten:
het is er allemaal

H

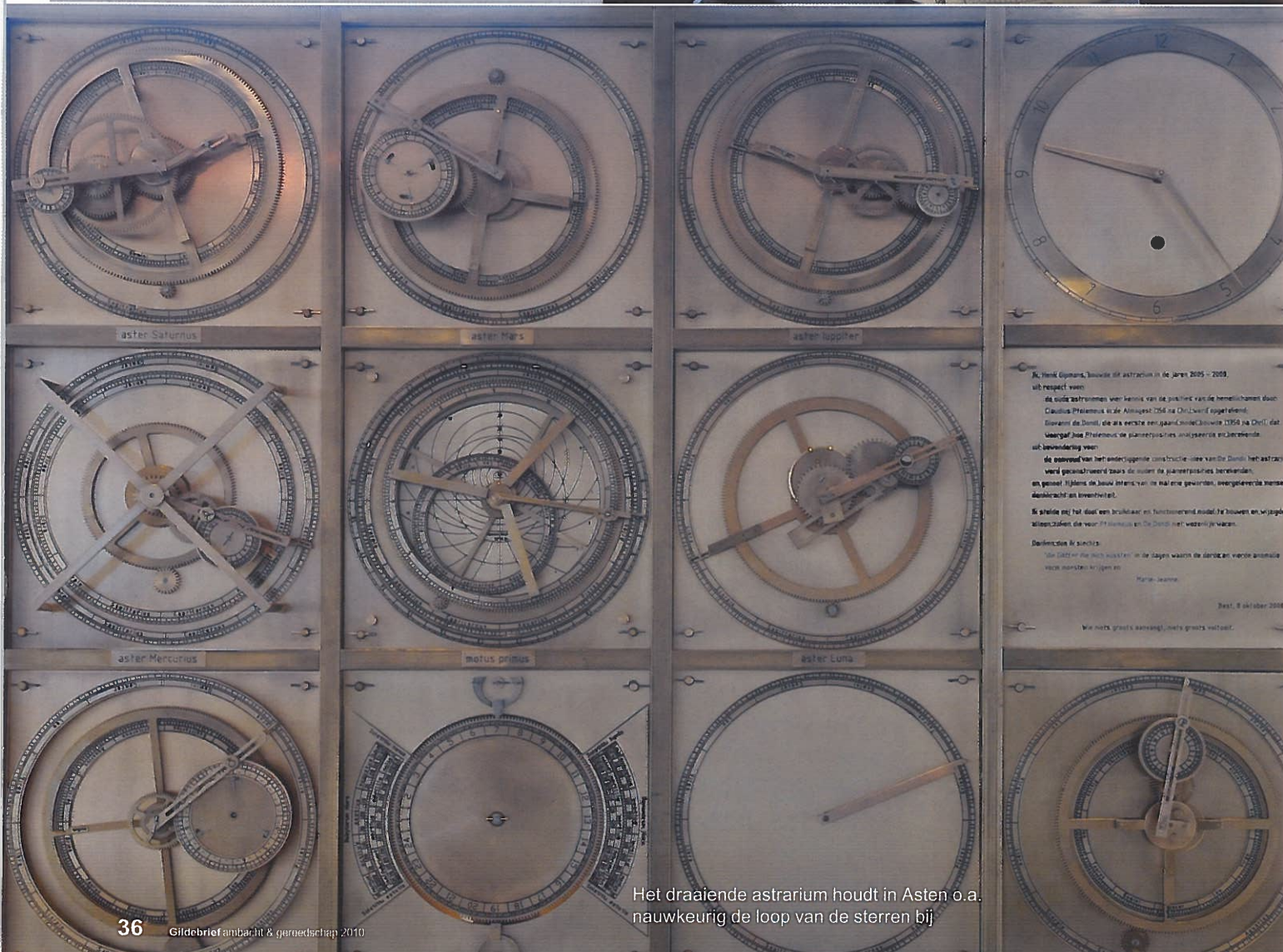
ET ASTRARIUM VAN HENK GIPMANS IN ASTEN

De Navicula zonnwijzer voor zeelieden in de vorm van een Venetiaans galei

Met een astrolabium kun je de tijd bepalen door de zonhoogte te meten

Ik, Henk Gijpmans, bouwde dit astrarium in de jaren 2005 - 2009,
 uit respect voor:
 de oude astronomen voor kennis van de positie van de hemellichamen door
 Claudius Ptolemaeus in de 2de eeuw na Christus opgesteld.
 Giovanni de Dondi, die de eerste rekenaarsmodel bouwde in 1360 na Christus dat
 voorspelde hoe Ptolemaeus de planeto's in hun baan en in de hemel
 uitbeelding voor:
 de bouw van het onderliggende constructie van de Dondi het astrarium
 werd gereconstrueerd door de natuur de planeto's berekenen.
 en om het te laten de bouw van de planeto's overgeleverd naar
 de toekomst.
 Ik wilde mij het doet een bruikbaar en functioneel model te bouwen en te laten
 zien dat het voor 1400 jaar en de Dondi het was.
 Dankjewel te allen tijde.
 Het is niet groot, maar het is groot.
 Best, 8 oktober 2008.

Het draaiende astrarium houdt in Asten o.a. nauwkeurig de loop van de sterren bij

OVER SPECIALE COLLECTIES JURIST HENK GIPMANS CONSTRUEERT EEN UITZONDERLIJK ASTRARIUM

WIE NIETS GROOTS AANVANGT, NIETS GROOTS VOLTOOIT!

“Wat deed God voordat hij de hemel en de aarde schiep? Hij maakte de hel klaar voor het slag mensen, die hun neus te diep willen steken in de mysteries van Zijn Schepping.” Het was niemand minder dan de grote bisschop en kerkleraar Augustinus die rond vierhonderd na Christus deze laatste waarschuwing bulderend door zijn kerk slingerde. Hij wilde als een echte kerkelijke smaakmaker voorgoed die ondermijnende wetenschappelijke nieuwsgierigheid uitbannen.

Helaas, zijn bisschoppelijke vermaning was al ruimschoots twee eeuwen als mosterd na de maaltijd. Want de grote wiskundige Ptolemeus had al alles verzameld en netjes opgeschreven wat er over het onderwerp sterrenkunde in de Griekse en Romeinse wereld te zeggen viel. Dit fantastische werk noemde hij de Almagest en het is gelukkig bewaard gebleven. Denk vooral niet te licht over dit boek, omdat eruit blijkt dat toen al met een verbazingwekkende nauwkeurigheid de loop van de zon, de maan en de dichtst bijzijnde sterren bekend waren. Maar van een draaiend model, waar je op precies kon zien hoe het werkte, nee, daar was het nog nooit van gekomen.

Pas rond 1380 lukte het een Italiaanse arts om aan de hand van deze astronomische kennis uit de Klassieke Oudheid enkele werkzame modellen in elkaar te zetten, waarop de sterrenbanen te volgen zijn. Zo kon je voortaan precies berekenen waar een planeet als Venus over tien dagen aan de hemel zou staan.

De bestraffende oneliner van Augustinus over die vlegels, die het wagen om de Schepper zijn blauwdrukken te ontfutselen, heeft maar weinig indruk gemaakt in de wereld. En al helemaal niet in Best bij het Brabantse Eindhoven.

GELOVEN EN WETEN

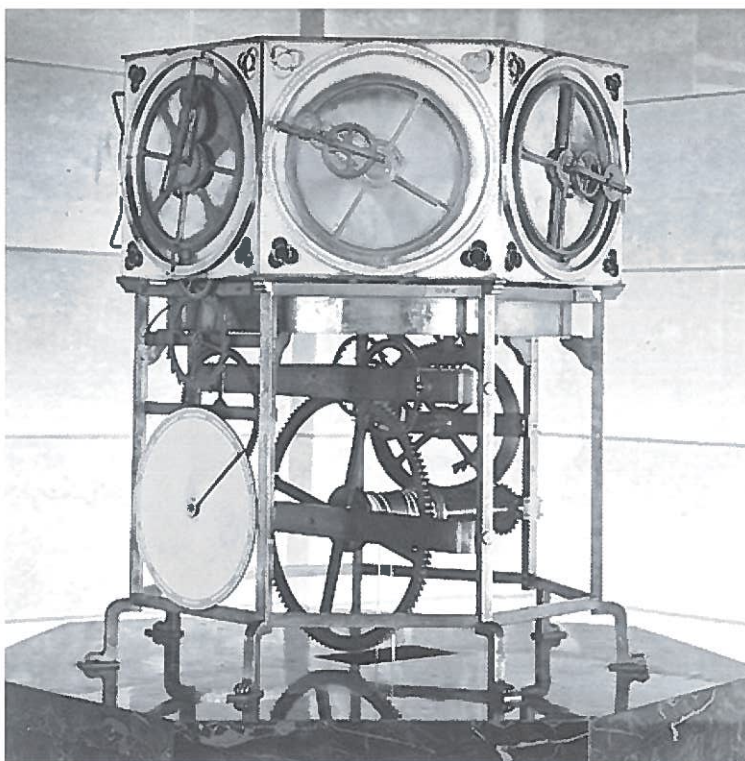
In een buitenwijk van Best heeft Henk Gipmans zich in zijn praatstoel genesteld. Hij trekt aan zijn pijp en de kamer vult zich met de geur van Amp-

horatabak. Hij brandt los over die sympathieke zoekers uit de oude culturen, die zo dolgraag wilden weten hoe laat het nu precies was tussen zonsopgang en zonsondergang, welke wonderlijke banen sterren 's nachts langs de hemelkoepel aflegden, wanneer de zon jaarlijks op het hoogste en laagste punt stond en waarom de maan van gedaante veranderde binnen 28 dagen. Hij vindt het verbazingwekkend dat er geen oude cultuur te vinden is, waar mensen niet mateloos gefascineerd raakten door de beweging van de hemellichamen en op zoek gingen naar mooie romantische interpretaties, maar ook degelijke verklaringen. Dat laatste gebeurde uit pure noodzaak, want wat moet je als je als zee- of woestijnvaarder wilt weten, waar je je bevindt in die onafzienbare vlaktes van water of zand. Dan wil je graag weten waar je ongeveer zit, hoe lang het nog duurt voor de zon opkomt en hoeveel je vandaag bent opgeschoten. Het valt trouwens op dat een behoorlijk percentage van de sterrenkundigen bestond uit priesters, rabbi's en imams. Zij zochten naar de sleutel van de goddelijk geordende tijd en ruimte. Zo konden ze de juiste huwelijksdatum, de exacte eerste paasdag, het onbetwistbare begin van de Ramadan en de enige goede gebedsrichting naar Mekka bepalen.

TELEVISIE KIJKEN WAS ER VOOR DEZE GEDREVEN HOBBYIST NIET BIJ

Vandaag de dag zijn deze vragen bij uitstek het terrein van universitair geschoolde evolutiedenkers en sterrenkundigen, maar af en toe duikt er toch een beginnening plompverloren in deze kosmische vijver.

De inmiddels 62-jarige Henk is er zo een. En zeker niet de minste, want het Beiaardmuseum van Asten pronkt op dit moment met zijn uit messingplaat gemaakte Astrarium. Voor zover bekend bestaat er op de hele wereld een enkel fatsoenlijk draaiend exemplaar van dit sterrenuurwerk in Parijs, maar hij heeft er na twintig jaar een verbeterde versie van gebouwd. Hij is begonnen met het bestuderen van de Almagest van Ptolemeus en heeft enkele

Het middeleeuwse astrariummodel van de Giovanni De Dondi

voorstudies gebouwd. Ze vallen gelijk op als je zijn kamer binnenkomt. Tijdens ons gesprek staan ze rond hem in de vensterbank of hangen ze in de buurt van de pianovleugel aan de muur. Henk noemt ze bij naam: een Astrolabium, een Navicula de Venetiis, en een Torquetum. Ze waren er nooit geweest als Henk niet jarenlang avond aan avond het ene na het andere technische probleem had weten op te lossen.

Wat zijn studieverleden betreft leek het er niet op dat Henk uiteindelijk deze technische kant op zou gaan. Toen hij na zijn HBS-A opleiding koos voor een rechtenstudie in Utrecht en uiteindelijk de meesters titel behaalde in het Nederlandse Recht en het Sociaal Economische Europese Recht, waren er maar weinig vrienden die wisten van de andere kant van zijn dubbelleven: het bouwen van klokken.

Daarmee ging hij door toen hij een baan kreeg bij de Tilburgse vezelindustrie. Daar pluisde hij het octrooirecht uit op zoek naar nieuwe vezelsoorten, waar nog geen patent op bestond. Als hij na een dag speur- en denkwerk thuis kwam, wilde hij iets met zijn handen doen. Gewapend met niet veel meer dan het meest elementaire gereedschap toverde hij uurwerken in elkaar. Het begon met een eendaags uurwerk zonder slagwerk. Daarna maakte hij er een met slagwerk, vervolgens zette hij er een klok in elkaar met een maanstand en tenslotte lukte het om een klok te produceren, die ook recente gegevens over de sterrenstanden en eb en vloed weergaf. Uiteindelijk had hij het zo goed in de vingers dat hij een eeuwigdurende kalender

maakte. Het bekende museum Eise Eisinga in Franeker nam maar wat graag werk van hem op in zijn collectie. Al snel raakte Henk net zo geboeid door de sterrenloop als die beroemde Friese wolkommer, zodat in huize Gipmans geen tijd meer over was om even voor de televisie te zitten. Pas twee jaar geleden heeft hij zo'n kijkdoos aangeschaft, maar een trouwe kijker is hij nog niet.

WAT IS EEN ASTRARIUM?

Volgens de conservator van de beiaardcollectie van Asten Rainer Schütte betekent astrarium letterlijk vertaald sterrenuurwerk. Dit uurwerk geeft naast de tijd ook de positie van bepaalde hemellichamen aan. De wijzerplaten laten de positie in de dierenriem zien van de zon, de maan en de vijf toen bekende en met het blote oog zichtbare planeten Mercurius, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Verder kun je op het Astrarium in het museum ook de lengte van de dag in Asten, de verduisteringen van de zon en de maan en de Burgelijke Tijd aflezen. Wat precies Burgelijke Tijd is, voert hier te ver. Via Google zijn echter verschillende sites te vinden die dit begrip verhelderen.

Toen hij voor het eerst foto's van een Astrariumreplica zag, die de sterrenkundige Giovanni de Dondi (1318-1389) had gebouwd na het bestuderen van de Almagest, wist Henk dat deze Italiaan nauwkeurig de beschreven planeetposities had gevolgd.

DE BOUW VAN HET NEDERLANDSE ASTRARIUM

Nadat Henk enige replica en video's van het Astrarium had bekeken, besloot hij er zelf een te bouwen, maar wel zo, dat alle fouten van bestaande exemplaren gecorrigeerd zouden worden. Een nobel voornemen, dat zestien jaar studie, denkwerk en technisch experimenteren met zich meebracht. In 2004 was het dan eindelijk zover dat het frame geconstrueerd kon worden. Oorspronkelijk was het plan om negen platen met afzonderlijke sterrenlopen te maken, maar het zijn er uiteindelijk elf geworden. Elke plaat heeft een binnenmaat van 30 x 30 cm. Uiteindelijk zijn de platen in een vlak naast elkaar geplaatst in drie rijen boven elkaar. Op de twaalfde blad heeft hij zijn respect en bewondering uitgesproken voor allen, die hem geholpen hebben om dit Astrarium te realiseren, waaronder zijn vrouw Marie-Jeanne. De drie rijen met vier kolommen werden op één plat vlak geplaatst. Henk licht het vierjarige ontstaansproces toe. "In 2005 bouw-

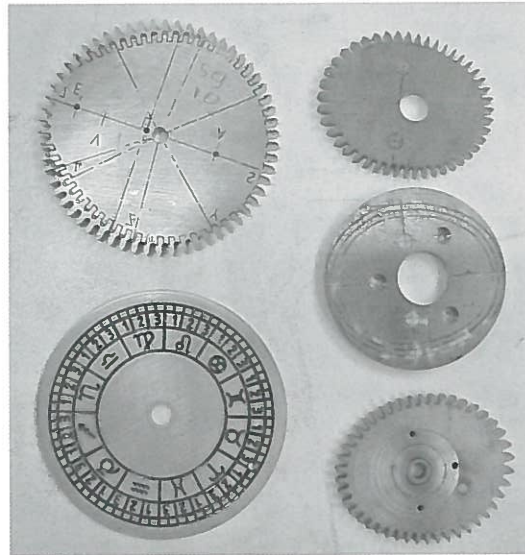
de ik het lengen en korten van de dagen tijdens een jaar, plus de Venusloop en de Primum Mobile. Een jaar later zagen de drie buitenplaneten het daglicht. Weer een jaar later waren Mercurius en de maan klaar. Maar daarmee had ik nog geen aansturing van een bewegend model. De stuurklok kwam in 2008 tot stand samen met de Demo 02. Tot slot heb ik alle wijzerplaten en wijzerringen uitgezaagd, deze van cijfers en letters voorzien en ze bevestigd."

In feite wilde Henk het Astrarium van De Dondi niet reconstrueren, maar verbeteren. Een reconstructie was noodzakelijk, omdat het Italiaanse exemplaar, dat vanaf 1364 in een hertogelijke bibliotheek van Padua had gestaan en daarna naar Mantova was verhuisd, definitief verloren was gegaan in 1630. Wel waren er nog verschillende manuscripten overgebleven, die min of meer ingingen op de constructie van het Astrarium. Daarvan heeft Henk er twee bestudeerd en uiteindelijk besloot hij om een verbeterde versie met vloeiend bewegende wijzers te maken. Soms moest hij daarvoor het aantal tanden per rad wijzigen, maar het betekende ook dat hij bij enkele epicykelschijven (hulpcirkelschrijven) een los-vaste verbinding moest construeren. Zulke verbindingen zijn vast genoeg om te werken en te los om kapot gedraaid te kunnen worden. Voor de aandrijving gebruikt hij bij elke wijzerplaat een elektromotor, die een programma afwerkt en dan stopt. Met de zelf ontworpen stuurklok, die een zelfopwindend gangwerk heeft met een 3/4 seconde slinger, worden de programma's in werking gezet.

GEREEDSCHAP EN MATERIALEN

Henk vertelt, dat hij alle onderdelen gemaakt heeft met twee standaard draaibanken, de EMCO compact 5 en de EMCO Unimat 3. Ook heeft hij een kleine, door hemzelf verbouwde freestafel van hetzelfde merk gebruikt. Het grafeerwerk was goed te realiseren met een in 2008 verworven cnc-freesbank. In navolging van De Dondi zijn de grote schrijven voor raderen en ringen gemaakt met een grafeerpasser met een scherpe punt, die bij het ronddraaien een groef krassen in messingplaat. Eenmaal boven op zijn zolderwerkplaats zie je zagen, vijlen, modulefreesen, hardsoldeerapparatuur en eindeloos veel bakjes, waarin het kleine spul strak georganiseerd is ondergebracht.

Een interviewer valt vrijwel altijd stil als hij de werkplek betreedt, waar zo'n grote klus ooit is geklaard. Maar als ik rondkijk, lijkt deze ruimte verrassend veel op een gewone knutselzolder, waar een kleine werkplek het centrum vormt van een cirkel van ap-

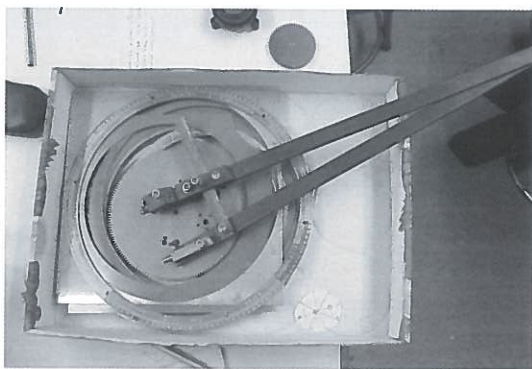

Voor een astrarium zijn raderen nodig met een speciale vertanding en draaipunt

paraten, potjes, laden en tafelbladen, waar alles onder en boven elkaar is opgestapeld. Dan trekt iets ongewoons en kleins mijn aandacht: een ovaal tandwiel. Ik heb zoiets nog nooit gezien en ik vraag mij af welk wiel daarmee correspondeert. Maar het wordt nog onbegrijpelijk als sommige tandwielen een of twee excentrische draaipunten vertonen. Dit soort huzarenstukjes zijn volgens Henk nodig, omdat vanaf de aarde gezien de sterren niet braaf een keurige cirkelbaan doorlopen. Daar komt nog bij dat, wederom vanuit de aarde gezien, de planeten niet alleen vooruit lopen, maar in hun baan om de aarde ook nog eens periodiek achteruit lopen waarna ze aan een inhaalrace beginnen. De wijzer moet dat ook aangeven. Daarnaast staan de planeten soms dicht bij de aarde en dan weer ver af. Ook dit moet op de wijzerplaat af te lezen zijn, hetgeen betekent weer dat de raderen geen vaste plaats in de constructie hebben maar met de planeet en zijn wisselende snelheden 'meezwabberen'. Hiertoe is het nodig dat je een scharnierende tandwieltrain maakt. De complexiteit van de planeetbaan dwingt je soms tot het kiezen voor extreme tandwielvormen. Henk stelt me echter meteen gerust: "Er zitten hier en daar ook gewone ronde tandraderen in, maar dan wel met een excentrisch geplaatste as. Anders kom je er niet!"

HENK GIPMANS DOET JE WANKELLEN

Tijdens mijn bezoek van drie uur wisselen verbazing en ongeloof elkaar regelmatig af. De enige constante is Henk, die regelmatig de brand steekt in een versgestopte pijp, terwijl hij mij alles geduldig en haarfijn uitlegt. We nemen afscheid en ik wankel onzeker richting voordeur. Plots ben ik er mij van bewust dat die plavuizen vloer onder mij kosmisch gezien juist in een razend tempo door het

Een passer om koperplaat mee te snijden

heelal suist. Alles is niet langer wat het lijkt te zijn. Toch hangt het Navicula de Venetiis doodrustig aan de muur en geeft deze prachtige hoogtemeter in de vorm van een Venetiaanse galei geen krimp. Gewapend met dit instrument kon in de 15de eeuw de zonnehoogte worden gemeten. Na verschillende correcties wist een stuurman op zee dan tamelijk nauwkeurig hoe laat het was. Henk heeft dit instrument gemaakt, voordat hij begon aan zijn Astrarium. Tussen deze twee meetinstrumenten zagen zijn Torquetum en zijn Astrolabium het licht. Vol

trots vertelt hij dat het laatste instrument bij de ijking op een camping aan een Frans meertje een fout vertoonde van slechts twee promille.

Een kosmisch denkraam en toch een exactheid tot enkele cijfers achter de komma. Henk weet dat wie het kleine niet eert, het grote niet weerd is. Wat een schitterende middag bij deze inventieve geest!

Tijdschrift *Museum Info* nr. 5, mei 2009 van het Nationaal Beiaard- en Natuurmuseum in Asten.

Lippencott, Kristel, e.a., *Het verhaal van de tijd*. Uitgave van Natuur & Techniek, Uitg. Schuyt & Co, Uitgevers en Importeurs BV, Haarlem, 1999. 304 p. geïll.

ISBN 90 73035 767. Antiquariaat ca. € 20,-.

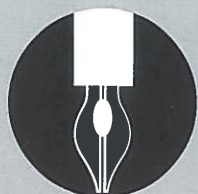
Turner, Gerard L'E, *Antieke wetenschappelijke instrumenten*. Uitg. Moussault, Bussum, 1981.

ISBN 90 226 11876. 192p. geïll. Antiquariaat ca. € 7,50.

Stirling, Lindsay e.a., *Collecting science & Technology*.

Miller's, Londen, 2001. 160 p., geïll. Antiquariaat ca. € 20,-.

www.astrarium.eu (drietalig, geïll., gratis)

JOOST MAG HET WETEN! DE VREE GEEFT 2500 KEER PER DAG BOUWADVIES

Joost de Vree

Als je even niet weet wat een gootklos, een mascaroon of een tudorboog eigenlijk is, dan ben je op de website van Joost de Vree aan het goede adres. Hij legt elke onbekende bouwterm nauwkeurig uit en voorziet het antwoord van een tekening of foto. Als steekproef vullen we "Tudorboog". De tudorboog blijkt een speciaal soort spitsboog te zijn. De boog heeft getoogde hoeken en de stompe hoek in de top ontstaat door twee elkaar rakende rechte lijnen. Is het nog niet duidelijk genoeg? Dan voorziet De Vree je van enkele duidelijke illustraties en doorverwijzingen. Maar wie is eigenlijk de man achter deze digitale bouwencyclopedie? En hoe is hij op het idee gekomen om zo'n uitgebreide zoekmachine op het internet te plaatsen en actueel te houden? We gingen met onze vragen naar Joost, want Joost (59) kan het weten.

MIJN SITE WAS DE EERSTE BOUW-ENCYCLOPEDIË OP HET INTERNET!

Joost vertelt er graag over. "Ik werk een flink stuk van mijn leven in de automatisering, maar daarnaast heb ik altijd veel belangstelling gehad voor bouwkunde, architectuur, geologie, archeologie en andere technische zaken. Op een gegeven moment ben ik 's avonds bouwkunde gaan studeren aan de HTS. Daar merkte ik al snel, dat een student weinig mogelijkheden had om bouwtermen op te zoeken. Internet stond toen nog in de kinderschoenen en het boek van Haslinghuis en Janse, "Bouwkundige Termen" is pas veel later verschenen, om precies te zijn in 1997.

Door omstandigheden moest ik mijn avondstudie na twee-en-een-half jaar opgeven, omdat ik voor langdurige projecten verre reizen moest maken. Er

Handig zoeken op alfabetisch steekwoord

schoot simpelweg geen tijd meer over en na een dag werken had ik de puf ook niet meer om mijn studie voort te zetten.

Toen ik na enkele jaren gelukkig wat dichterbij huis werkte, kreeg ik erg veel zin om mijn afgebroken bouwstudie weer op te nemen. Maar intussen lag het oppakken van deze studie eigenlijk niet meer voor de hand. Ik tel al weer 59 levensjaren en werk ik nog voltijds in de ICT-branche. Maar om tegemoet te komen aan mijn constante bouwkriebel heb ik een combinatie gemaakt tussen mijn informaticakennis en mijn bouwinteresse. Ik ben begonnen om een eigen site te bouwen in de wetenschap dat er juist voor bouwkundigen geen internetencyclopedie bestond, waar je gemakkelijk en snel goede informatie kon vinden over aan de bouw gerelateerde termen.

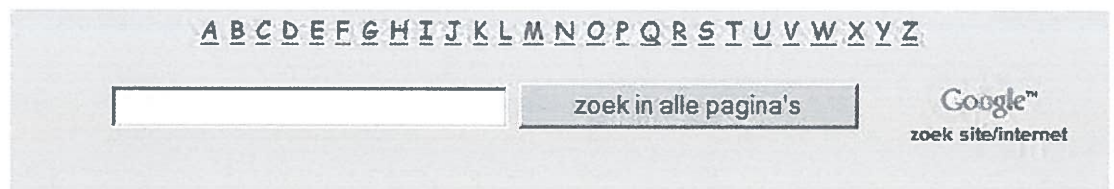
Toen mijn site eenmaal lekker draaide en volop bezocht werd, kwamen er na een tiental jaren kapers op de kust. Mijn doelgroep kon op het Internet andere zoekmachines aanklikken, zoals Archipedia en Wikipedia. Ik kreeg zelfs het aanbod om mijn site voor een habbekrats van de hand te doen. Daar ben ik niet op ingegaan, omdat ik zelf zoveel plezier aan de site beleefde.

Intussen zat de concurrentie niet stil. Architectenweb lanceerde door middel van de noeste arbeid van heel wat stagiaires Archipedia, een uitgebreide zoekmachine op het gebied van de architectuur. Wikipedia is intussen ook een aardige concurrent geworden, maar die gegevens zijn niet altijd betrouwbaar en vaak zijn hun artikelen het resultaat van veel hapsnap werk. Toch verbaast het mij regelmatig hoe uitgebreid ze soms op de zaken ingaan en met uitzonderlijke afbeeldingen komen aandragen."

NOG STEEDS VOLDOET DE SITE BIJ EEN BREED PUBLIEK VAN LEKEN EN PROFESSIONALS

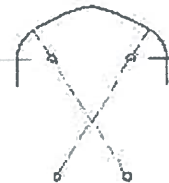
Als we Joost vragen of zijn site nog steeds voorziet in een behoefte, hoeft hij geen moment na te denken. "Nog steeds is het bezoekersaantal overweldigend! Per dag zijn er ca. 2500 bezoekers (zie <http://www.mystats.nl/stats/20702.html>). Dat is niet niks. Vooral loopt het storm in de tentamentijd en de donkere dagen, als er onder druk gestuurd moet worden, en de site snelle en gedegen informatie kan geven aan de ploeterende student. Ze reageren vaak heel verschillend als ze mij een E-mail sturen. De meeste studenten zijn erg blij dat ze bouwtermen gemakkelijk kunnen vinden of vragen om nog meer uitleg over een specifiek onderwerp. Het valt mij trouwens op dat architecten tegenwoordig niet veel kennis van technische begrippen meer in huis hebben en zij vinden dan de nodige ondersteuning op mijn site. Daarnaast hebben medewerkers van bijvoorbeeld Bouw- en Woningtoezicht en leden van bouwteams allerlei specifieke technische vragen en zij laten duidelijk blijken dat ze blij zijn met mijn site. Echte vaklui geven vaak tips om een artikel te verbeteren of uit te breiden. Sommige bedrijven doen dat niet vrijblijvend en ze vragen soms expliciet om als bron vermeld te worden. Als hun tips echt toegevoegde waarde hebben doe ik dat, maar ik blijf kritisch. Het valt mij op dat privépersonen vaak met vragen over de meest uiteenlopende zaken komen aandragen. Een conflict met de Gemeente over een te hoog geplaatste dakkapel, vochtige kelders, een snel verzakkende tuin of een rare term. Maar ook adressen, waar je bepaalde dakpannen kunt kopen of soms zelfs prij-

[←](#)
[home](#)
[printvriend](#)
[→](#)

tudorboog

Een spitsboog met getoogde hoeken en twee elkaar in het toppunt rakende rechte lijnen, waardoor een stompe hoek ontstaat. Technisch gezien heb je

een spitsboog met aan elke kant een cirkelsegment met daarop aansluitend raaklijnen die elkaar in het midden onder de boog snijden met een stompe hoek. De naam werd afgeleid van het Engelse vorstenhuis Tudor, aan de macht tussen 1483 en 1603. Deze bogen kenmerkten dan ook de bouwstijl in Engeland gedurende de 15e eeuw. Verschillende soorten spitsbogen (bron Geschiedenis van de Bouwkunst van Van Heuvel en Verbrugge). Zie ook boog.

Een deel van de websitepagina over de Tudorboog

zen van verbouwingen. Meestal lukt het mij om ze door te verwijzen naar het juiste adres.

Het up-to-date houden van een bouwtermensite vraagt veel van mijn vrije tijd. Er komen nog steeds nieuwe artikelen bij en bestaande artikelen vul ik elke keer aan met de nieuwste informatie, die over dat onderwerp bekend is. De laatste tijd heb ik erg veel plezier in het maken van echte "specials". Dat zijn artikelen met een grote omvang over een term of onderwerp. Dan kom ik met een gemiddelde, simpele beschrijving niet toe."

HET ZOEKGEMAK STAAT VOOROP

Dus je kunt niet bij de pakken neerzitten, Joost? "Ik heb de site in de loop van de jaren behoorlijk moeten veranderen. Toen ik begon pasten de trefwoorden per letter van het alfabet nog op één pagina. Door de vrij korte beschrijvingen van een term en het gebruik van enkele verkleinde afbeeldingen kon ik dat een tijd volhouden. Maar het aantal trefwoorden werd steeds groter en de afbeeldingen waren zo gedetailleerd, dat ik ze niet kon blijven verkleinen. Het laden van de pagina's in de browser ging daardoor steeds langer duren. Na een tijdje heb ik de trefwoorden verdeeld over een steeds groter wordend aantal pagina's. Maar het bleef behelpen. Sinds eind 2008 heeft nu elk trefwoord zijn eigen pagina. Daardoor kan ik meer en grotere afbeeldingen op elke pagina kwijt en valt er automatisch ook een stuk meer te vertellen over een on-

derwerp. Langzamerhand draait de site niet alleen meer op bouwtermen, maar je vindt er ook uitgebreide artikelen over diverse zaken. Om toch nog een band met de oude opzet te houden, heb ik op alle pagina's navigatieknoppen geïnstalleerd naar het volgende en het vorige trefwoord. Alle trefwoorden, die beginnen met dezelfde letter van het alfabet, staan nu op één pagina bij elkaar. Door deze opzet van losse pagina's is de trefwoordenlijst uitgegroeid tot de noodzakelijke ruggengraat om gemakkelijk te kunnen zoeken. Zo blijft uiteindelijk de beginletter van een bouwkundige term de leidraad in het systeem.

Ik zie het als een geweldige uitdaging om een nieuw artikel te maken en uit te zoeken wat nu precies de juiste uitleg is van een bouwterm. Dat vind ik telkens opnieuw een leuke uitdaging en zo kom ik dan via een speurtocht langs mijn bronnen tot een eindresultaat, waarmee ik kan leven. Daarbij let ik er wel op dat zowel de positieve als de negatieve aspecten vermeld worden en dat ontbreekt nogal eens op bedrijfsites, die hun eigen producten bejubelen zonder enige reserve. Ik vind het trouwens een sport om bij elke term de juiste afbeeldingen te vinden.

Ik vermeld vrijwel altijd welke bron ik gebruikt heb voor de tekst en waar ik een afbeelding vandaan heb gehaald. Als in een tekst of afbeelding bij uitzondering een bedrijf genoemd wordt, krijg ik regelmatig complimenten. Natuurlijk kan ik niet elke bron vermelden want dat zou te veel plaats innemen.

Een apart probleem zijn de buitenlandse vertalingen van een bouwterm. Om dat goed onder controle te houden heb ik contact gezocht met een vertaalbureau, dat bij elke term ook de juiste Engelse vertaling vindt. Dat is een echte verbetering, want doordat we ook de Engelse term vermelden kan een bezoeker heel gemakkelijk verder zoeken op het Internet. Hij weet dan bijna mondiaal, wat er over het onderwerp geschreven is.

EEN INTERNETSITE GOED BEHEREN CONFRONTEERT JE MET DE NODIGE PROBLEMEN

Zorgt het beheer van je site niet regelmatig voor problemen? "Een site op orde houden is niet niks. Want een grondig artikel is niet een-twee-drie geschreven. Het kost zeeën van vrije tijd. Natuurlijk heb je uiteindelijk van al je werk veel voldoening als het artikel uitgewerkt op het scherm verschijnt en het voor mijn gevoel klinkt als een klok. Soms heb ik te maken met dat gevreesde "writer's block", dan lukt het mij maar niet om de juiste woorden op het papier te krijgen. Maar meestal is dat euvel van tijdelijke aard en raak ik van de ene op de andere dag weer helemaal op dreef.

Maar er zijn ook vervelende dingen, waar ik tegenaan loop. Af en toe moet ik een softwareprogrammaatje draaien, dat de "dode links" op de pagina's aangeeft. Dan moeten die natuurlijk óf veranderd óf verwijderd worden.

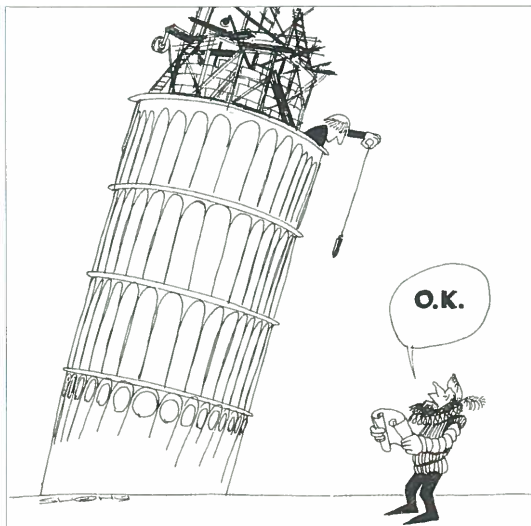
Regelmatig loop je tegen zaken aan die ronduit irritant zijn. Zo vond ik een paar maanden geleden de volledige tekst en afbeeldingen van mijn site gekopieerd op een andere site aan. De computerdief had zelfs niet de moeite genomen om mij als bron te vermelden. Al mijn afbeeldingen stonden vrolijk op zijn site. Alleen door hem eens flink te onder-

houden over het copyright van de afbeeldingen en te dreigen met een rechtszaak heb ik deze grove vorm van plagiaat kunnen terug draaien, al heeft het veel inspanning gekost om de man tot inkeer te brengen. Sommige mensen denken dat alles op het Internet moet kunnen. Gelukkig is het nog goed afgelopen. Maar het vreet een hoop energie, lol en tijd, die je beter aan de uitbouw van je site kunt besteden. Maar als ik een dag later al die spontane, positieve reacties van mijn sitebezoekers lees, dan beurt mij dat op en groeit mijn energie. Dat werkt als een pot vitaminen en ga ik er weer dubbel en dwars tegen aan!

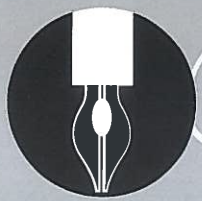
Joost de Vree.

www.joostdevree.nl/

www.mystats.nl/stats/20702.html

Jakub Suchý

VIJF TOPSTUKKEN UIT HET DELFTSE GEREEDSCHAPSMUSEUM MENSERT

Hein Coolen en Paul van der Lugt brachten in de zomer van 2009 een bezoek aan de gebroeders Mensert en onder hun leiding aan hun museum. Omdat details over hun gereedschap boeiend zijn voor nieuwsgierige verzamelaars, vroegen we hen om vijf bijzondere stukken uit hun uitgebreide collectie te selecteren en van hun commentaar te voorzien. Zo gezegd, zo gedaan. We laten ze nu graag zelf aan het woord.

1. DE TIMMERMAN: EEN 18de EEUWSE HANDZAAG

Wanneer ik als aannemer in 1989 voor een klant een gemetselde schuur in zijn tuin aan het bouwen ben, ziet een collega timmerman iets gekks tussen de bloemen en de aarde liggen: een stuk ijzer met een handvat. Hij vraagt aan mij "Wat is dat?" Ik antwoord dat ik het niet weet, maar het lijkt op een soort zaag, waarmee je wakken in het ijs kunt zagen. Mijn collega zegt daarop: "Als je het zo leuk vindt, dan vraag ik aan die mevrouw wel of je het mag hebben, omdat je oud gereedschap verzameld." De mevrouw moest het eerst even aan haar zoon vragen. De volgende dag komt ze vertellen dat ik de zaag mocht hebben. Ik ben nieuwsgierig naar huis gegaan en thuis ben ik nieuwsgierig in de boeken gaan zoeken. Het bleek een Hollandse handzaag uit de 18de eeuw te zijn. Daarmee was ik erg blij. In het Molenboek van Anton Sipman wordt deze oude handzaag ook wel poepenzaag genoemd, dus ben ik naar het Zaanse Molenmuseum gegaan en heb daar vragen gesteld over mijn 18e eeuwse Hollandse handzaag. Daar werd verteld dat het een poepenzaag was, maar waarom die naam werd

gebruikt konden ze daar niet zeggen. Maar ik vond dat niet zo erg, omdat we nu een topstuk in ons museum hadden hangen.

Later bleek de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, afdeling Scheepsarcheologie te Lelystad nog een oudere zaag van hetzelfde type in zijn bezit te hebben. Ze omschrijven het als volgt: "Deze ijzeren handzaag heeft een houten handvat. De handgreep van de zaag is vervaardigd uit de vork van een boom en is voorzien van gat om het zaagblad te bevestigen. Dit wordt ook wel een pistoolgreep genoemd. Er zijn geen merktekens op de zaag of het handvat te vinden. Hij is afkomstig uit een vracht- of beurtschip, dat op de Zuiderzee verging aan het begin van de 17de eeuw en terug gevonden in de huidige gemeente Lelystad op kavel B 71 in Oostelijk Flevoland.

U kunt het bekijken op de internetsite van het Geheugen van Nederland:

<http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/NISA01:847>

2. DE LOODGIETER: IJZEREN SOLDEERSTRIJKBOUTEN

In 2004 werd ik gebeld door een loodgieter uit Dordrecht met de vraag of ik nog wat oud loodgietergereedschap voor ons museum wilde hebben. Dat is altijd welkom en dus werd er een afspraak gemaakt. In Dordrecht kregen we een rondleiding door de hele zaak en bij het eindpunt zei de gastheer tegen ons: "Hier liggen alle spullen voor jullie museum!" Dat was nogal wat.

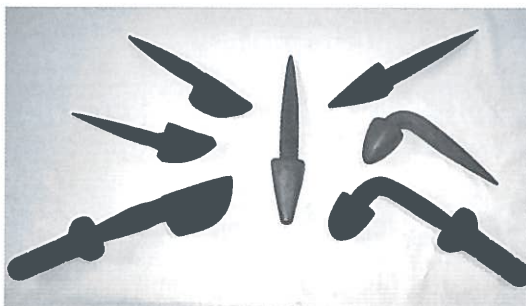
We hebben een nieuwe afspraak gemaakt en zijn met onze grote bestelwagen langs gekomen. Want

Handzaag uit de 18de eeuw, Collectie Mensert

Handzaag uit de 18de eeuw, Collectie RCE

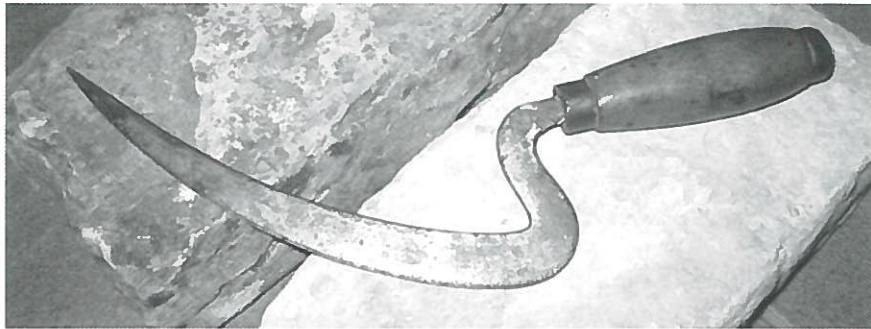
Soldeerstrijkbouten

uiteindelijk moest er niet alleen heel veel gereedschap en oude materialen mee, maar ook nog een echte oude loodgieterbakfiets. Eenmaal thuis gekomen hebben we alles uitgezocht en kwam er een kist tevoorschijn met een stel oude ijzeren strijkbouten, die gebruikt werden in een tijd dat er loden dakbedekkingen, vergaarbakken en alles wat maar van lood was geplaatst werden. Als de loodgieter twee delen aan elkaar wilden solderen, werd het lood schoon geschraapt en tegen elkaar aangebracht, zodat er op de naad lood-tin soldeer kon worden aangegoten, eigenlijk dus een soort wellen. Voordat het werd aangegoten, werd het lood eerst voorverwarmd met een toorts of fakkel, maar dat zag er dan niet uit. Daarom werden ijzeren bouten op het vuur heet gemaakt om het aangegoten lood-tin soldeer te kunnen modeleren tot een nette lasnaad. Tegenwoordig wordt er gesoldeerd met een koperen bout en een tin-lood legering in verband met het lagere smeltpunt. Die ijzeren bouten kom je haast nergens meer tegen, maar ons museum heeft ze in huis!

3. DE METSELAAR: DE DAGGE

Op monumentendag in 2009 kwam er een meneer in het museum, die vertelde dat hij aannemer van metselwerken in Berkel en Roodenrijs was geweest. Hij was al een jaartje gepensioneerd en zijn vader en zijn opa waren ook aannemer van metselwerken geweest. Hij woonde nog steeds op dezelfde plek en hij vroeg aan ons of wij geïnteresseerd waren in wat oude bouwmaterialen, zoals oude stenen met profiel, tegels en wat cementtegels. Bij hem lagen ze maar op zolder, die binnenkort opgeruimd zou worden.

Wij zijn na een afspraak met hem er langs gegaan en vonden daar hele leuke oude bouwmaterialen en hebben deze opgeladen. Toen we daarmee druk bezig waren, zei hij: "O, ja, ik heb hier nog allerlei gekke dingen van oud ijzer, ik weet niet wat het allemaal is!" Dus werd de kist omgekeerd een kist en wat zag ik? Een dagge. Ik werd helemaal warm van binnen en ik zei: "Nou, mijn dag kan niet meer stuk!" "Wel," zei de eigenaar, "zit er dan nog iets leuks tussen?" "Man", antwoordde ik, "zo'n dagge heb ik altijd al willen hebben voor het museum, maar waar vind je ze. Bij u dus!" Een dagge is een soort voegspijker, die in het boek van Cornelis Jansen uit 1998 wordt beschreven. Het woord dagstreep of dagsnede heeft niets met het woord dag te maken, maar alles met het woord dagge, dat oor-

Een dagge om een dagstreep mee te zetten

spronkelijk dolk betekent. De oude benaming voor het dagsnedeijzer is dan ook dagge en uit de uitdrukking 'van de dagge er doorhalen', is 'de dag doorhalen' ontstaan. Deze term komen we nogal eens tegen in bestekken uit het begin van de vorige eeuw. De voeg die we 'platvol met een dagstreep' noemen is een techniek die tijdens het metselen werd toegepast en niet pas achteraf. Het is geen "ruige" techniek, omdat vroeger nu eenmaal niet ruig werd gewerkt. De dagstrepen worden met zorg getrokken en de baarden van uitpuilende mortel worden zorgvuldig weggesneden. Voor het maken van de dagstrepen zijn twee daggen in gebruik, de lange voor de horizontale lintvoegen en de korte, sterker gekromde dagge voor de korte verticale stootvoegen. De dikte van de snede wisselt: er zijn dagstrepen die getrokken zijn met een dagge, die zo dun is als een slecht geslepen mes, maar er zijn ook dagstrepen, die gemaakt zijn met een dagge van 3 mm dikte. Prof. J. G. Wattjes beschrijft een dagge, die aan de buitenkant geulvormig is uitgehold, waardoor de voegen zonder het afsnijden van de baarden een rugje krijgen.

De voeg met een dagstreep is al vroeg bekend. Zelfs de Romeinen zetten al een voeg met een rood ingekleurde dagstreep.

Literatuur:

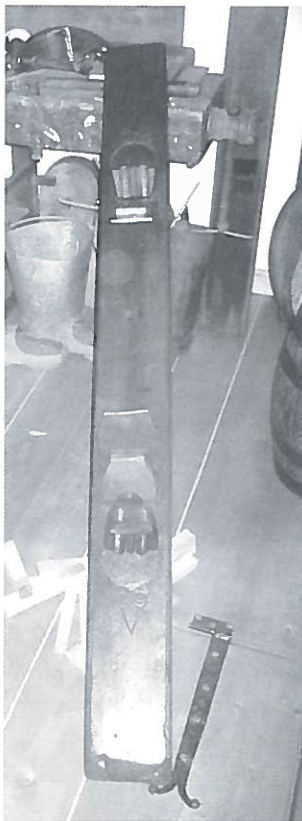
Janssen, C.F., *Behoud en herstel. Restauratietechnieken en monumentenzorg*, Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, Haarlem, 1980. ISBN 90 228 4295 9/580

De dagge, een merkwaardig stuk gereedschap. Uit de Nieuwsbrief van de Ver. Ambacht & Gereedschap, nr. 13, oktober 1997, p. 33.

Wattjes, Prof. J.G., *Constructie van gebouwen. Deel 2: Uitvoeren en afwerken van muren. Vrijstaande schoorstenen*. Ahrend & Zoon, A'dam, 1930.

4. DE KUIPER: DE KUIPERSREISCHAAF

In november 2009 kreeg het museum van een gereedschapverzamelaar uit Den Hoorn in Midden-

Een grote kuipersreishaaf met snijwerk

Delfland een kuipersreishaaf, die zo'n twintig jaar thuis aan de muur had gehangen. Hij is intussen compleet gemaakt met een nauwkeurig bijpassen-de schaafbeitel. Het mooie van deze schaaf is dat hij versierd is om de bovenzijde van de beitelbek, bij de opening waar de beitel met de wig ingeklemd wordt. De schaaf bestaat uit twee beitels, die tegen elkaar in de schaafrichting zijn geplaatst. De kuipersschaaf rust meestal aan één zijde op een bok, zodat het schaaflak naar boven is gekeerd en schuin afloopt naar de grond. Zo kan een kuiper met gemak zijn duigen voegen als hij ze beweegt over de schaaf. Duigen voegen of fatsoeneren betekent dat de kuiper de zijanten van de duig schuin schaaft naar de ronding en zetting van de ton. Helaas ziet de kuiper hierbij niets van de mooie versiering.

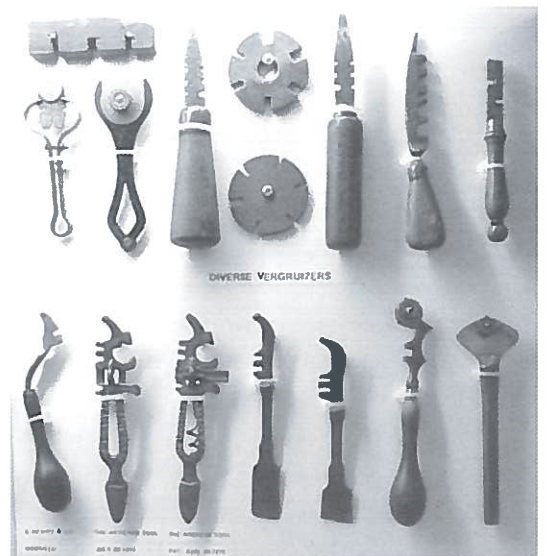
In het museum ligt in de kuiperswerkplaats de reishaaf met opzet onderste boven, zodat we kunnen genieten van de mooie versiering. Over het kuiperswerk werd ooit dit gedicht gemaakt.

De kuiper weet zijn kromme duigen
aaneen te voegen op de maat,
en naar zijn eigen smaak te buigen
door hoepels, die hij rondom slaat.
Dan wordt de ton en bodem dicht
en blijven in hun vast gewricht.

Dus vormt hij groot en kleine vaten
ter berging van het heilzaam vocht;
waar zou men vele dranken laten
indien men nimmer vaten wrocht?
O, kuip dan, kuiper 't deugdzzaam vat,
zo voor droge waar als nat !

5. DE SCHILDER: GLASSNIJDERS

In de schilderswerkplaats kun je alles zien over het werk van de schilder, van verfstoffen tot gereedschap en documentatie. In 2008 komt er een bezoeker het museum binnen en geniet zoals zovelen van zijn rondgang. Met name genoot hij van de schildersafdeling en we raakten met hem aan de praat toen we hem uitnodigden voor koffie met koek. Hij was een gepensioneerd huisschilder en hij vertelde dat wij heel mooie glassnijders met wieltje en diamant hadden. Dat vonden wij ook. Hij spaarde ze ook en hij liet ons een paar foto's zien van zijn verzameling. Dat waren er nogal wat! Alles bij elkaar hadden we een leuk gesprek en de man ging weer op huis aan. Een jaar later gaat plotseling de

De glassnijdercollectie van Hazel

telefoon en meldt zich een zekere meneer Hazel uit Zwolle met de vraag of wij zijn verzameling glassnijders willen hebben om ze te exposeren in ons museum. Maar wees gewaarschuwd, want het zijn er nogal wat. We maakten een afspraak voor een bezoek in Zwolle en hebben de collectie bekeken. Onze monden vielen open van verbazing. "Ja," zegt hij, "het geluk was, dat mijn broer voor zijn werk over de hele wereld trok en als hij de kans zag om ergens een glassnijder op de kop te tikken, dan nam hij hem mee uit dat land. Maar als je met je vrouw kleiner wilt gaan wonen, is er geen plek meer voor deze verzameling, en dus wilden wij het in zijn geheel aan het museum schenken." Het heeft ons drie maanden werk gekost om de hele collectie uit te stallen, want er moest wel wat ruimte bijgebouwd worden op de schildersafdeling. In mei 2009 was het dan eindelijk zover, dat meneer Hazel samen met zijn vrouw, zijn broer en zijn schoonzus konden langs komen om het resultaat te bekijken. Hij was er heel tevreden mee en hij hoopte dat alle bezoekers ervan zouden kunnen genieten. Wij zijn blij met de schenking van meneer Hazel die op deze manier behouden blijft.

De gebroeders Gerard en Willem Mensert

DE DIKKE BOT

Natuurlijk zijn onze leden en lezers vooral geïnteresseerd in ambachten en hun gereedschap. Maar onlosmakelijk en vanzelfsprekend

daarmee verbonden bestaat er naast de belangstelling voor de constructie interesse voor het onderwerp materialen. Daarom is in een eerder verschenen Nieuwsbrief (nr. 37) al even gewag gemaakt van de verschijning van het nieuwe boek van Piet Bot, *Vademecum van historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*. Maar dit imposante werk, dat nu al de naam De Dikke Bot heeft meegekregen, verdient meer aandacht.

In die Dikke Bot is alles terug te vinden over de oude, traditionele bouwmaterialen. En daar heeft de auteur het niet bij gelaten! Hij ging heel wat verder dan de ons reeds bekende J.A. van der Kloes in zijn zesdelige werk *Onze bouwmaterialen*, (derde druk, 1923). Want zijn grote verdienste van Piet Bos is, dat hij voor het eerst in de recente boekenwereld ook de materialen heeft opgenomen, die pas in de loop van de 20ste eeuw zijn toegepast. Zo kunt u bijvoorbeeld van alles vinden over ocriet, asbest en kunststoffen. En over schakelaars, lampen en communicatiemiddelen. Maar ook het vervoer van materialen wordt uitgebreid behandeld. Bij de bespreking is zo exact mogelijk aangegeven wanneer deze materialen op de markt kwamen. En dat maakt het vademecum erg bruikbaar bij de datering van gebouwen en verbouwingen. Inmiddels is het minimale leeftijdscriterium voor

historische roerende en onroerende monumenten al lang vastgesteld op 50 jaar! Wat het rijk geïllustreerde werk ook tot een specifiek vademecum maakt, is het zeer uitgebreide zakenregister en de gedetailleerde inhoudsopgave. Ook het overzicht van geraadpleegde literatuur is van een indrukwekkende omvang.

De 56-jarige auteur is na een lange loopbaan in de monumentenzorg sinds 1988 werkzaam als bouwkundige bij het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. Wat tien jaar geleden aanvankelijk begon met het nodige sprokkelwerk, zoals hij het zelf noemt, groeide na 8000 werkuren uit tot een werk van formaat, zowel letterlijk al figuurlijk. Voor deze vrijetijdsklus werden ca. 150.000 pagina's uit diverse bouwtijdschriften doorgewerkt, waarvan het oudste geraadpleegde bouwblad in 1837 verscheen. Tijdens het onderzoek naar het materiaalgebruik werd duidelijk, dat hun plaats in de geschiedenis erg belangrijk was. Zo bleken onder meer de effecten van wereldtentoonstellingen, zoals die o.a. in 1851 in Londen gehouden werd, en de Tweede Wereldoorlog van grote invloed te zijn geweest. Dat geldt voor de invloed, die de Reformatie en de Contrareformatie hebben gehad op het gebrandschilderde glas.

Piet Bot geeft ook enkele voorbeelden van het wel en wee, dat bij zijn klus om de hoek kwam kijken. Zo zegt hij bij het pijnhoofdstuk Chemie en Kunststoffen dat: "Mijn pen zich kromde en mijn tong dubbel sloeg, als ik sommige termen wilde uitspreken." Daarentegen schreef hij met veel liefde het hoofdstuk over verf en pigmenten. Boeiende achtergronden kwamen daarbij boven drijven. Zoals over een donkerbruin pigment, dat werd gewonnen uit de overblijfselen van gemummificeerde mensen. Of over het pigment cochenille gemaakt van

de schildjes van een luizensoort, die in Mexico in symbiose leeft met cactusplanten. In een kilo van dit "luizenrood" schijnen 140.000 van deze diertjes verwerkt te zijn!

"Als ervaren mensen stoppen met werken, dreigt er enorm veel kennis verloren te gaan. Dat wilde ik koste wat het kost voorkomen", zo besloot Bot eens een vraaggesprek. Welnu, dat laatste is hem met zijn publicatie uitstekend gelukt!

H. Rode

Bot, Piet, *Vademecum historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*, Uitgeverij Veerhuis, Alphen aan de Maas, 2009. 800 p., geïll., gebonden. ISBN 978 90 8730 021 0. € 79.95. www.uitgeverijveerhuis.nl

Geraadpleegde lectuur: Reformatorisch Dagblad, 39ste jaargang, nr. 122

KLOMPEN EN KLONEN, BLOKKEN EN HOLEN

Op 19 maart 2010 presenteerde ons Vlaamse lid Luc Verachtert zijn fraaie boek over het Kempense klompenambacht. Exact op de juiste

plaats en dag. Als locatie was Klompenmuseum Den Eik gekozen, in de bossen vlak achter de vermaarde abdij van Averbode. Wat de tijd betreft: de jaarlijkse feestdag van timmerman Sint Jozef, vanouds steun en toeverlaat van alle houtambachtslieden. Zowel de Norbertijnenabdij als het Vlaamse klompenmuseum en vooral het hier besproken boek zijn ruimschoots de moeite waard om kennis mee te maken.

Gedreven

Auteur Luc kennen we als een gedreven man die een goed deel van zijn vrije uren verdeelt over zijn werk als vrijwillig moleenaar en het bestuderen van heemkundige onderwerpen. Dat laatste doet hij grondig. Maar net als een slimme gids vergeet hij geen moment dat het onderwerp zijn lezers zeker moet boeien. Deze kwaliteiten hebben ervoor gezorgd dat zijn nieuwe boek een welverdiende plaats heeft gekregen in de alom gerespecteerde reeks Erfgoedgidsen van de Provincie Antwerpen. Andere onderwerpen in deze betaalbare non-fictie serie gaan o.a. over de baksteengotiek, de Antwerpse pantserforten en Kempense vloer- en wandtegels.

Geschiedenis

In drie korte inleidende hoofdstukjes praat de auteur je bij over de geschiedenis, de archeologie en het bonte leven van de klomp, die vrijwel alleen opduikt in West Europa. De zorgvuldig gekozen illustraties zijn met zorg uitgekozen bij de tekst. Zo zie je op een Romeinse grafsteen uit Reims waarschijnlijk een klompenmaker afgebeeld die wijdbeens zittend op zijn snijdersbank het loopvlak van een klomp bijwerkt. Zijn gereedschap is binnen handbereik om hem heen geordend in een wandrek en een mand. Het valt op dat de huidige vorm van de bewerkte klomp sprekend zou kunnen lijken op zijn Romeinse voorganger van twintig eeuwen terug. Iets verder lees je dat de platijn-, blok- en klompenmakers van de Middeleeuwen vaak hun klompen onder de gildentafels van de schoenmakers, chirurgijnen en houtambachten mochten steken. In de 19de eeuw hoor je nog overal het kleppen van de klompen op de straatkeien. Maar als de welvaart de volgende eeuw gemeengoed wordt en de aankoop van leren schoenen en rubber laarzen ook voor de gewone man is weggelegd, valt het klompenlawaaï definitief stil. Alleen speciale groepen kopen dan nog elk jaar nieuwe klompen. De boeren bij voorbeeld, omdat je er droge voeten in houdt. Of de marktkramers en de lopende bandwerkers omdat houten klompen uitstekend isoleren en je dus dagen lang staan op intens koude pleinen of fabrieksvloeren goed overleeft.

Fabricage

De volgende twee hoofdstukken vormen de hoofdmoot van dit boek. Daarin gaat het over het met de hand maken van klompen en de latere machinale fabricage. Hier kiest Luc voor de combinatie van woord en beeld, waarbij Sam Mondelaers, telg uit een bekende klompenmakerfamilie uit Vorst (Gemeente Laakdal in de provincie Antwerpen), even demonstreert hoe het klompenmaken nog met de hand in zijn werk gaat. We zien hem met zijn dissels, klief- en hielmessen de ruwe buitenkant van een klomp uit een gekleefd blok wilgenhout hakken om vervolgens de binnenkant met lepelboren en messen uit te hollen op de heulbank. Daarvoor worden lepelboren en een set van grote en kleine messen gebruikt. Tenslotte wordt met een ritsmes de kap of scheel van de klomp versierd, soms zodanig dat ze sprekend lijken op namaakschoenen. Deze cosmetische behandeling was vaak vrouwenwerk. Verder moest in de zijkant nog een gaatje geboord worden om de klompenparen met wissel samen te binden. Kooplui konden ze dan per 100 stuks opkopen en kregen er vier extra om klachten over scheuren tijdens het drogen voor te zijn.

Neergang

Waren klompen rond 1900 niet aan te slepen, de werkgelegenheid in deze sector ging tussen de twee wereldoorlogen met sprongen achteruit door de enorme groei van de schoenenindustrie. De klomp is nu iets voor de liefhebber en nostalgische verzamelaar. Na welgeteld een eeuw resteert er van de meer dan vijfduizend klompenmakerijen in België, waar twaalfduizend mensen hun brood verdienden nog welgeteld twee klompenmakerijen, in Idegem en in Grobbendonk. In dit laatste dorp houdt Marcel Verreydt met de nodige machines het oude ambacht in leven. Hij doet dat niet alleen om die Japanse toeristen af te brengen van hun idee, dat alleen Nederlanders op klompen liepen, maar ook op verzoek van de beroemde Gilles. Dat zijn jongens en mannen uit de Waalse carnavalsstad Binche, maar u komt ze ook in de Vlaamse stad Aalst tegen. Die stampen elk jaar met uiterst platte klompen over de

kasseien van hun stad om de boze geesten en duivels te verjagen. Trouw aan een traditie van zes eeuwen denderen ze onder tromgeroffel door de straten, met klingelende bellen aan hun gordel en een felbelachtige bos struisvogelpluimen op hun hoofd. Het resultaat is tegenwoordig dat de wegvlochtende duivels snel plaatsmaken voor dikke drommen nieuwsgierige toeristen. Typisch een kwestie 'van de regen in de drup'.

Standaardwerk

Het lijkt er op dat Luc op honderd bladzijden een standaardwerk op klompengebied heeft gerealiseerd, compleet met klompen spreken, klompenliedjes, dito musea en een uitgebreide boekenlijst. Bovendien schrijft hij grensoverschrijdend.

Alleen breek ik mijn klomp over het ontbreken van een inhoudopgave of een register in dit boek. Misschien maar een klein mankementje, maar erg makkelijk voor iemand die zijn weg zoekt in dit boek. Toen ik Luc om opheldering vroeg, wist hij te vertellen dat zijn oorspronkelijke tekst veel langer was en er daarom grondig gesnoeid moest worden. Register en inhoud gingen voor de bijl. Tja, als klompenmakerstroost rest u dan alleen maar de wijsheid: "Waar gehakt wordt, vallen spaanders!"

Maar verder neem ik graag mijn pet diep af voor dit prachtwerk. Of, om mijn bewondering een typisch Vlaams accent te geven: "Chapeau, Luc!"

Luc Verachtert, *Klompen en klonen, blokken en hollen. Klompenambacht in de Kempen*. Erfgoedgids, Dienst Erfgoed-departement Cultuur van het Provinciebestuur Antwerpen. Ingeb., geïll., 100 p. ISBN 978-90-7609-984-2. Prijs € 10,- Hesters, P., *De klompenmakerij. Sociale en economische geschiedenis van de klompenmakerij in het noorden van Oost-Vlaanderen*, Lokeren, 1986.

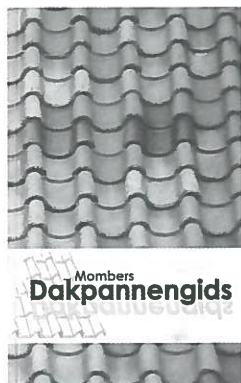
Noorlander, H. *Klompen, hun makers en hun dragers*. NOM, Arnhem, 2^e druk, deel II, 1978

Naar aanleiding van deze boekbespreking deelt ons redactielid Johan De Punt uit Erpe-Mere mee, dat hij tijdens de carnaval al 13 jaar met zijn collega-Gillissen op die bijzonder platte klompen door de stad trekt.

Tip

Luc Verachtert heeft een uitgebreide lijst van boeken en films gemaakt over het onderwerp klompen. De lijst geeft weer wat er tot nog toe op dit gebied verschenen is over de hele wereld. U kunt als lid van de Vereniging Ambacht en Gereedschap deze lijst aanvragen bij Luc Verachtert (zie ledenlijst), E-mail: lucanddany@hotmail.com

DE CATALOGUS EN DE GESCHIEDENIS VAN DE DAKPAN

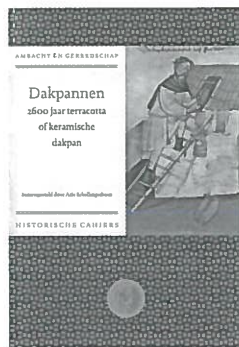
DE CATALOGUS

De dakpan wordt steeds populairder en zowel de eigenaren van gebouwen als de particulieren worden zich steeds meer bewust van wat er zoal moge-

lijk is met een dakpan. Als mensen ergens een mooie dakpan zien liggen, gaan ze eenmaal thuis gekomen naar meer info op zoek op het internet. In het Nederlandstalige gebied biedt de *Mometers Dakpannengids* u het meest complete overzicht van wat er zoal beschikbaar is en wat er vroeger op het dak heeft gelegen. Het is dus voor veel partijen een onmisbaar naslagwerk geworden en dat mag blijken uit deze tweede druk, die na tien jaar tijd zijn bruikbaarheid heeft bewezen. De opzet van de gids is dezelfde gebleven, maar deze tweede druk is ten opzichte van de eerste druk aanzienlijk uitgebreid.

Het boek bevat een zo volledig mogelijk overzicht van alle op dit moment verkrijgbare dakpannen en de historische modellen. Tegelijk vindt u allerlei informatie over de onderdelen van een pan, de sluitingen van de kop, de voet en de zijkant, maar ook over speciale pannen voor de nok- en hoek-kepvorsten en dakkammen. Bouwers hebben met deze handig mee te nemen gids door zijn geringe formaat precies die informatie in handen, waarmee ze uit de voeten kunnen: het aantal pannen per vierkante meter dak, de afmeting van de pan, de minimale dakhelling en de latafstand van de

panlatten is nauwkeurig aangegeven. Een trefwoordenlijst loodst u comfortabel door het boek. Uit alles blijkt dat er goed is nagedacht over het gemak voor de gebruiker, en daarmee is dit boek een echte aanrader. De auteur is medewerker van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en heeft in het Gelderse Alem, vlak bij Den Bosch het Nederlands Dakpannen Museum ondergebracht in een prachtig oud dorpskerkje. Daar kunt u genieten van alles wat er op dakhellingen te beleven valt. En dat is veel meer dan u zou denken! www.dakweb.nl

DE GESCHIEDENIS

Wie nog meer wil weten over het boeiende verleden van zongedroogde tichelstenen en terracotta dakbedek-

king, is goed onder de pannen bij Arie Schellingerhout, die tot zijn overlijden in 2006 lid was van onze Vereniging. Als aannemer en restauratiedeskundige moest hij regelmatig voor een bestaand dak bijpassende pannen zoeken. Daarom was het wel handig om een voorraadje mooie slooppannen op te slaan voor het moment dat de nood bij een restauratiedak aan de man kwam. Zo kreeg Arie al snel een fraaie collectie bijeen. Dat maakt nieuwsgierig naar het verleden van dakbedekking in steen, zink, lood, koper, rubber, mastiek en keramiek.

Wat gaat er nou boven een mooi pannendak? Arie was het roerend eens met de Delftse oud-hoogleraar van der Kloes, die bijna honderd jaar geleden al de toenemende heerschappij van het platte dak verfoeide in wat hij nieuwbouwwijken of chagrijnburten noemde. Zijn collega Seyffert in Delft stelde het platte dak enkele tientallen jaren geleden nog scherper aan de kaak: "Overigens ben ik van mening dat platte daken bij de wet verboden moeten worden!" Dakdekkers met rollen dakasfalt en teerpotten reageerden geschokt.

Arie Schellingerhout vertelt in zijn boek ongeveer hetzelfde dakpannenverhaal als

Huib Mometers in grote lijnen ons voor ogen schildert in zijn museum in Alem. De eerste gebakken dakpannen zijn mogelijk gebruikt bij de bouw van de Toren van Babel, maar de oudst bewaarde dakpanfragmenten zijn te vinden in Griekenland. Ze stammen uit de zevende eeuw voor Chr. De Romeinen maken hem populair in West-Europa, maar na de grote volksverhuizing in de vijfde eeuw blijven er weinig dakpannen heel en gaat de baktechniek verloren. Pas tijdens de kruistochten is hij niet meer weg te denken uit Europa en wordt hij keer op keer verbeterd. Slimme waterkeringen en modieuze vormen maken de pan tot een niet te kloppen dakbedekking, die de bewoners minstens een eeuw lang verzekeren van een droog onderkomen. Onder voorbehoud van een deskundige plaatsing, want anders gaat het al snel goed mis. Dat gebeurde met het prachtige geelgeglazuurde dak van de Chinese Lotusbloemtempel aan de Amsterdamse Zeedijk. Door de slechte verluchting onder de pannen ging het glazuur schilferen en was al snel een grondige herziening van de dakconstructie van deze boeddhistische tempel hoognodig. Arie heeft de publicatie van dit tweede themacahier van onze Vereniging niet meer mogen meemaken. Maar A&G kan trots zijn op wat hij ons naliet: het avontuur van de dakpan in tachtig bladzijden, verzorgd geïllustreerd en met een overzicht van benamingen in het Duits, Engels en Frans, een lijst van minstens 180 dakpannenfabrikanten, die ooit in Nederland hebben geproduceerd en een lijst van geraadpleegde boeken. Daarmee is *Dakpannen, 2600 jaar terracotta of keramische dakpan*, dat verscheen als het tweede deel in de reeks Historische Cahiers van onze Vereniging beslist een aanrader!

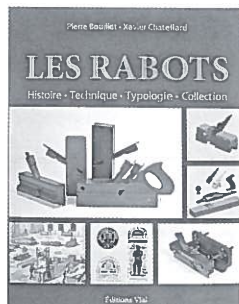
Mometers, Huib, *Mometers Dakpannengids*. Uitg. Mandate Publishers bv, Akersloot, 2^e druk, 2010. 108 p., geïll. € 20,-. Deze dakpannengids is te koop in het Nederlands Dakpannenmuseum in Alem of kan bij Huib Mometers besteld worden voor € 22,50 incl. verzendkosten. Bestellen via e-mail: info@dakpannenmuseum.nl of telefonisch: 0487 540 460 (Huib Mometers).

Schellingerhout, Arie, *Dakpannen, 2600 jaar terracotta of keramische dakpan*. Uitg. Primavera

Pers, ISBN 90 5997 0861, Prijs € 14,50.

Leden van A&G kunnen het met korting bestellen bij penningmeester Jan Blaas voor € 11,50 (excl. € 2,20 verzendkosten).

HET NIEUWE FRANSE SCHAVENBOEK KIJKT OOK OVER DE NATIONALE GRENS

Na het in Engeland verschenen *British Planemakers from 1700* van W.L. Goodman, het in Duitsland gepubliceerde *Die Geschichte*

des Hobels van Josef M. Greber en niet te vergeten het boek van de Nederlandse schrijver Gerrit van der Sterre *Vier eeuwen Nederlandse schaven en schavenmakers*, heeft nu ook Frankrijk zijn eigen schavenboek.

De beide auteurs waren tot nu toe nog onbekenden op het terrein van dit gereedschap. Pierre Bouillot is musicus van beroep en heeft zich gaandeweg toegelegd op de restauratie van oude instrumenten, terwijl Xavier Chatellard projectleider bij een telefoonbedrijf is. Geen van tweeën zijn het dus echte professionals, maar dat heeft geen afbreuk gedaan aan de kwaliteit van dit boek. Het kan zich wat betreft de Franse schaven inhoudelijk uitstekend meten met het beste wat er tot nog toe over verschenen is. Vooral Xavier Chatellard heeft enkele hoofdstukken gewijd aan buitenlandse schaven. Hij is in deze zeer verdienstelijke overzichten veel minder gedetailleerd dan in de hoofdstukken over de specifiek Franse schaven. Zo komen in het gedeelte over de Nederlandse schaven de 18de eeuwse schavenmakers niet of nauwelijks aan bod, terwijl er verder alleen uitvoeriger wordt ingegaan op Peter Duesing, Nooitgedagt en Segerink. Daarbij rijst de vraag, of deze drie namen wel voldoende representatief zijn voor Nederland.

Ondanks deze kritische kanttekening blijven de verdiensten van dit boek aanzienlijk. Zo wordt voor het eerst een uitvoerig

overzicht gegeven van alle Franse schavenmakers en wordt er een zeer duidelijk merkenoverzicht toegevoegd. Dit overzicht beperkt zich niet zoals bij Goodman en van der Sterre tot de professionele schavenmakers, maar ook tot de zogenaamde "rabots de montagne". Dan gaat het over de ambachtelijk schaven die uit de bergstreken komen en regelmatig gedateerd zijn. De verzamelaar Jean Claude Parent heeft dit hoofdstuk voor zijn rekening genomen en hij beschrijft zeer helder de diverse vormen.

Een bijzondere verdienste van dit boek is de internationale behandeling van het onderwerp schaven, waardoor het voor het eerst mogelijk is geworden om de schaven uit de verschillende landen te vergelijken en hun specifieke nationale kenmerken vast te stellen. Deze vergelijking wordt nog vergemakkelijkt doordat de computer gestileerde illustraties van de schaven heeft gemaakt, waardoor de onderlinge verschillen duidelijk uitkomen.

Tot slot vermeld ik nog de werkelijk prachtige vormgeving van dit boek, waardoor het zeker gerekend kan worden tot een aparte klasse. De 350 pagina's op het grote formaat van 24 bij 31,5 cm, de gebonden editie en het glanzende papier met schitterende illustraties in kleur dragen aanzienlijk bij om aan dit boek veel kijkplezier te beleven. De prijs is weliswaar niet gering, maar Xavier Chatellard vertelde mij dat de oplage slechts 1000 exemplaren bedroeg. De Franse taal kan voor velen een bezwaar zijn. Maar als u deze taal enigszins kunt lezen, zult u ongetwijfeld aangenaam verrast worden door de heldere betoogtrant, die wars is van alle taalkundige hoogstandjes, waar de Fransen zo dol op zijn.

Hein Coolen.

Bouillot, P. en Xavier Chatellard, *Les Rabots*, Uitg. Editions Vial, 2010. ISBN 978-2-85101-115-2. € 85,-.

ZEVEN EEUWEN SMEDENGILDE IN HET UTRECHTSE ST. ELOYENGASTHUIS

In 2004 is naar aanleiding van het zevende eeuwfeest van het Smedengilde van St. Eloy in Utrecht een uitvoerige studie in boekvorm

verschenen. Gelukkig is dit fraai uitgevoerde boek nog steeds verkrijgbaar.

Na de Gulden Sporenslag, die in 1302 woedde tussen de adel en de stedelingen en bij de Vlaamse stad Kortrijk uitgroeit tot een demonstratie van de macht van de ambachtslieden uit Brugge en andere Vlaamse steden, namen ook in de noordelijke Nederlanden de gilden snel in betekenis toe. Beroepsverenigingen die door het stadsbestuur tot gilden werden verheven, kregen daarmee een monopoliepositie. Onder die verenigingen bevond zich ook het gilde van de Utrechtse smeden, het Smede Gildt St. Eloy. Lid van dat gilde waren onder meer de hoefsmeden, de slotenmakers, de goud- en de zilversmeden en de geweer- en pistoolmakers. Het Smedengilde van de Domstad dateert in ieder geval van 8 mei 1304 want op deze dag heeft het stadsbestuur met de bekrachtiging in de eerste Gildebrief de toenmalige eenentwintig gilden bevestigd in hun monopoliepositie. Mogelijk is het smedengilde van deze stad nog ouder, want al in de dertiende eeuw bestonden er al broederschappen van ambachtslieden.

Sinds halverwege de vijftiende eeuw treffen de gildebroeders van St. Eloy elkaar nog steeds in hun gasthuis aan de Boterstraat in de schaduw van de Utrechtse Dom. Daar houden ze de tradities van het aloude smedengilde nog steeds in stand. Het boek over het Utrechtse smedengilde, dat is uitgegeven in samenwerking met Het Utrechts Archief en de Stichting Publicaties Oud-Utrecht, schetst een beeld van de boeiende en unieke geschiedenis van zeven eeuwen smedenbedrijf, armenzorg en broederlijke gezelligheid.

Gijs Nederlof

Rommer, Ronald, van der Spek, Joost, *Met hand en hart, Zeven eeuwen smedengilde en St. Eloyengasthuis in Utrecht 1304-2004*, uitg. SPOU Utrecht 2004. ISBN 90 5479 064 4. 160 p., gebonden, geïll. Prijs: € 35,-. Bij Stichting de Plantage, Poortstraat 83, 3572 HE Utrecht: € 25,- + € 6 verzendkosten. www.stichtingdeplantage.nl

HET NEN TRAKTEERT HET HMC OP EEN STAPEL HOUTWOORDENBOEKEN

Het Nederlands Normalisatie Instituut, het NEN, heeft een grote hoeveelheid Houtwoordenboeken geschonken aan het Hout- en Meu-

bileringscollege te Amsterdam en Rotterdam. Ze worden o.a. verdeeld onder de leerlingen en daarmee maakt het NEN een geweldig gebaar! Het Houtwoordenboek is gebaseerd op de Europese normenserie EN 844 en is voor deze leerlingen een handig en praktisch naslagwerk met de juiste termen en definities, die gangbaar zijn in de wereld van het rondhout en het gezaagd hout. Het woordenboek is voorzien van duidelijke illustraties en geeft niet alleen de gangbare termen weer in het Nederlands, maar ook in het Engels, Duits, Frans en Zweeds. Het is duidelijk, dat deze schenking voor de ruim 2500 HMC-leerlingen, die niet alleen les krijgen in het Nederlands maar ook in de Engelse en Duitse taal, deze schenking een grote toegevoegde waarde heeft. Een van de redenen van deze eenmalige actie is dat het NEN zich wil gaan richten op een ander assortiment. Het NEN stimuleert en begeleidt de ontwikkeling van normen. Normen zijn afspraken die marktpartijen met elkaar maken over de kwaliteit en de veiligheid van hun producten, processen en diensten.

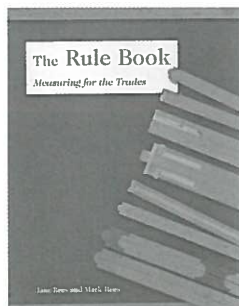
Het HMC is een Mbo-vakopleiding voor leerlingen die verder willen in de sectoren hout, meubel en interieur. Sinds 1929 zijn er twee onderwijslocaties in Amsterdam en Rotterdam. Ook worden er deeltijdopleidingen verzorgd.

Bent u bekend met alle internationale houttermen? Bij buitenlandse transacties is een eenduidig begrip van houtterminologie van groot belang. Het Houtwoordenboek bevat dan ook een groot aantal veelgebruikte termen uit de houthandel en houtverwerkende industrie. Ter verduidelijking zijn bij de Nederlandse definities afbeeldingen opgenomen, die waar dat nodig is, meer inzicht bieden.

Het Houtwoordenboek is gebaseerd op de twaalfdelige Nederlandse normenserie NEN-EN 844. Het is een praktisch naslagwerk, dat tot stand gekomen is in samenwerking met Centrum Hout. Iedereen die werkzaam is in de bosbouw, houthandel en houtverwerkende industrie, houtdeskundigen en onderwijsinstellingen kunnen er binnen het bestek van honderd bladzijden dezelfde informatie vinden die in vele landen bruikbaar is. Via trefwoorden wordt u doorverwezen naar rondhout, gezaagd hout, onvolkomenheden in de verschillende soorten hout en de aantasting door schimmels en insecten. Voor de houtgerichte A&G-leden biedt het boeiende informatie.

Prins, J.H., *Houtwoordenboek. Termen en definities voor rondhout en gezaagd hout volgens NEN-EN 844*. Nederlands Normalisatie-instituut, Delft, 2003. ISBN: 90 52 54 097 7 Prijs: € 41,50

THE RULE BOOK, EEN STANDAARDWERK OVER HET METEN IN ENGELAND

Meetlatjes zijn voor verzamelaars altijd een populair onderdeel van het gereedschap geweest. Het wekt daarom enige verbazing dat de literatuur over dit onderwerp redelijk dun gezaaid is. Naast het enige jaren geleden gepubliceerde *Source Book For Rule Collectors* door Phillip E. Stanley, dat in 2003 eveneens verscheen bij de dezelfde uitgever als het Rule Book en nog enkele artikelen is er in feite bar weinig over dit onderwerp te raadplegen.

Zelfs het zojuist genoemde *Source Book* is in feite niets veel meer dan een compilatie van eerder verschenen artikelen, waaraan de schrijver het een en ander heeft toegevoegd. Vandaar dus de titel "Source Book" of "bronnenboek".

Het boek van Jane en Mark Rees voorziet dan ook in een grote behoefte bij verzamelaars, die graag meer willen weten over hun belangstellingsgebied. Het schrijversechtpaar Jane en Mark Rees zijn geen onbekenden op dit terrein. Als medeoprichters van onze zustervereniging in Engeland, TATHS of de Tools and Trades History Society, hebben zij al de nodige publicaties op hun naam staan, zoals de veel geprezen heruitgave van het schavenboek van W.L. Goodman, *British Planemakers from 170*. Met de definitieve samenstelling van *The Rule Book* werd begonnen vlak voordat Mark Rees overleed, nu bijna 10 jaar geleden. Het uiteindelijke resultaat moet dan ook in hoofdzaak op het conto van Jane Rees worden bijgeschreven, ofschoon zij zelf aangeeft dat het hier een gezamenlijke publicatie betreft.

Evenals het boek van Goodman heeft *The Rule Book* alle aspecten van een standaardwerk. Ondanks de brede opzet is de mate van detaillering indrukwekkend. Hoofdmoot van het boek vormen de hoofdstukken over de diverse beroepen en de daar gebruikte meetlatjes hetgeen aansluit bij de titel *Measuring for the Trades*, het meten bij de ambachten. Daarnaast vinden we in dit boek ook uiterst interessante beschrijvingen over het fabricageproces van meetlatjes en over de ontwikkeling van meetlatjes in tijden, waar de nodige aanknopingspunten te vinden waren voor de datering. Net zoals in het schavenboek van Goodman wordt het boek besloten met een uitvoerige lijst van makers.

Uiteraard liggen de beperkingen van het besproken boek hierin, dat het alleen gaat over Engeland en de Engelse makers en dat het bovendien in het Engels geschreven is. Maar gezien de mate van detaillering ligt dit eigenlijk voor de hand.

Als laatste punt wil ik nog wijzen op de werkelijk prachtige vormgeving, die dit boek tot een unieke uitgave maakt binnen zijn soort. Het grote formaat van 21,5 bij 30,5

cm, de 450 pagina's glanzend papier met duizenden illustraties, die allen in kleur zijn, maken dit boek uiteindelijk tot een lust voor het oog. Met een prijskaartje van tachtig Euro's is het niet direct goedkoop, maar tussen de gemiddelde gereedschapsboeken, die in feite niet veel meer voorstellen dan veredelde plaatjesboeken, biedt dit boek voor ongeveer dezelfde prijs een

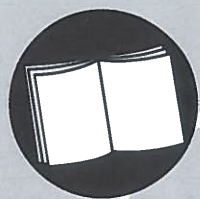
schat aan zorgvuldig gerangschikte informatie. Bovendien ondersteunen in *The Rule Book* de illustraties de tekst, terwijl dat maar al te vaak en ten onrechte andersom het geval is. Alles bij elkaar genomen biedt dit boek zonder meer waar voor zijn geld.

Hein Coolen

Rees, Jane en Mark, *The Rule Book, Measuring for the Trades*, Astragal Press, 2010. Geb., geïll., 450 p. ISBN 13: 978-1-931626-26-2.

Prijs: € 80,-.

Stanley, Philip E. *Source Book For Rule Collectors*, Astragal Press, 2003. ISBN 1-931626-17-0

T IJDSCHRIFTEN

TWEE AAN ONS VERWANTE VERENIGINGEN MET EEN EIGEN GEZICHT

Toon mij het blad van uw vereniging, en ik zal zeggen wie uw leden zijn. Die ervaring overkomt u als u onze eigen bladen Nieuwsbrief en Gildebrief legt naast die van "de Klinknagel", het tijdschrift van de Vlaamse Ambachtelijke Smedersgilde en "Met en wege" van de Gewichten en Maten Verzamelaars Vereniging. Bij de smeden ligt de nadruk op het handwerk tijdens de jaarlijkse smeedbijeenvakkomsten. En bij de verzamelaars van gewichten en maten wordt er graag geboden op de veilingen. Ongetwijfeld zal de motivatie om zich bij een van deze verenigingen aan te sluiten hemelsbreed verschillen. Toch hebben ze alle drie veel te maken met gereedschap. Ze hebben de gereedschapsverzamelaar elk op hun manier het nodige te bieden en daarom leggen we hun uitgaven hier naast elkaar.

OP DE BIJEENKOMSTEN VAN DE VLAAMSE SMEDEN WORDT ER MET DE HAMER EN PINT GEKLONKEN

De meestal mannelijke Vlamingen van de Ambachtelijke Smedersgilde komen niet bij elkaar om oud smidsgereedschap te verzamelen, maar om bij open vuur het ijzer met hamers en tangen naar hun handte zetten. Tussen hen en A&G gaapt een wereld van verschil, ook al deelt hun blad

veel aandachtsvelden met de Nieuwsbrief en de Gildebrief. Elk kwartaal worden de leden van de Ambachtelijke Smedersgilde in hun eigen Nieuwsbrief op de hoogte gehouden van de activiteiten, de recent verschenen boeken en de mogelijkheden om smeedcursussen te volgen, die o.a. georganiseerd worden door de CVO Panta Rei in Gent en de Academie voor Beeldende Kunsten Anderlecht te Brussel. Maar hier en daar worden door smeden ook meerdaagse workshops opgezet. Het gildefeest wordt elk jaar rond 1 december gevierd. De smeden komen dan bij elkaar voor een weekend in het openlucht-

museum Bachten de Kupe te Izenberge, dat vlakbij Veurne ligt. Daar wordt de feestdag van de patroonheilige, aangeduid met Sint Elooi of Sint Eligius van Noyon, in de verf gezet. Het valt op dat het er niet alleen tijdens deze meerdaagse wedstrijden warmpjes aan toe gaat rond de smidsvuren, maar ook tijdens het apres-smederijgebeuren, want kennelijk maken de forse hamerslagen hongerig en vooral dorstig.

Ook veel amateursmeden uit Nederland zijn lid van deze vereniging, omdat het Nederlandse alternatief duur is: je komt dan terecht bij de vakbonden, die tussen amateursmeden en de professionals uit de metaalsector geen onderscheid wensen te maken. Dus wijken de Hollandse smeden nogal eens uit naar Vlaamse smedersgilde, waardoor ze met 25 Euro lidmaatschapkosten plus 5 Euro extra portokosten per jaar veel gemoedelijker en vakgerichter onder de pannen zijn.

Het gilde heeft veel internationale contacten en je kunt de leden net zo gemakkelijk vinden aan de smidsvuren in Noorwegen, georganiseerd door de Norwegian Blacksmith Association, als in de Oekraïne of in het Duitse Mandelbachtal.

Naar goed Vlaams gebruik wordt er tijdens de jaarlijkse binnenlandse bijeenkomsten in Ledegem bij Kortrijk en in Niel aan de Rupel bij Antwerpen niet gekeken op een

Het blad De Klinknagel roept de leden voor- al op om deze bijeenkomsten niet te mis- sen en kennelijk wordt dat goed in de oren geknoopt. Elk verslag getuigt van een groot enthousiasme. Maar daarmee is de Klink- nagel nog geen feestgids, want er wordt behoorlijk veel aandacht besteed aan re- cent verschenen boeken en musea, die ijzerverwerking als speerpunt hanteren. Verder wordt in de artikelen ingegaan op het veelzijdige aanbod van ijzer, dat ver- schilt in kerfslagwaarde, vloeigrens en trek- sterkte. De lezers worden op de hoogte gehouden van nieuw ontwikkelde appa- raatuur op het gebied van plasmasnijden, las- sen en solderen. Een verwijzing naar een Duitse interessante boekhandelwebsite viel op, omdat in dit taalgebied veel over ijzer- verwerking gepubliceerd wordt. Zie: (www.goetzbuch.de).

Meer informatie over de Ambachtelijke
Smedersgilde kunt u vinden op:
www.smedersgilde.be

DE GEWICHTEN EN MATEN VERZAMELAARS VERENIGING BRACHT ONLANGS TWEE CD'S OP DE MARKT

Een groep van ongeveer 300 gespecialiseerde verzamelaars deelt met Ambacht & Gereedschap een verzamelterrein: duimstokken, schuifmaten en boomhoogtemeters zijn bij beide Verenigingen net zo geliefd. Maar daarnaast worden hier koperen korenmaten, apothekersbalansen, tinmerken, vacuümbalansen, kantmaatjes, elstokken, brievenwegers en gewichten in allerlei uitvoeringen verzameld en besproken. Bij deze vereniging ligt wat hun jaarlijkse bijeenkomsten betreft de nadruk op de veilingen. Daarvoor komen ze vier keer per jaar bijeen. Daarnaast is er tijdens de septemberbijeenkomst een lezing over een speciaal onderwerp. Het prettig leesbare kwartaalblad "Met en Weg" is losbladig en verschijnt in de maanden maart, juni, september en december. Elk jaar telt deze geslaagde bron van informatie van bijna honderd pagina's. Daar worden de leden op de hoogte gehouden over de activiteiten.

[illegible]

ten, de tentoonstellingen, de beurzen, de boeken en het persoonlijke wel en wee van de leden. De artikelen ademen een bijna wetenschappelijke aanpak en gaan over alles wat meetbaar is op het gebied van afmetingen en gewichten. Je kunt een artikel over een diepgangmeter voor schepen tegen komen naast een stuk over ijk- en tinmerken. Vooral de gedetailleerde informatie en de mooie kwaliteit van de kleurenfoto's vallen op. Verder kunnen leden hun vragen kwijt op het "Vraagbord" en kunnen ze oproepen plaatsen om spullen te kopen en te verkopen.

In de rubriek 'Nieuws uit de zusterijdschriften' worden de leden op de hoogte gehouden over wat er gepubliceerd is in de buitenlandse zusterijdschriften, zoals het Amerikaanse *Equilibrium*, een blad van de International Society of Antique Scale Collectors, het Duitse *Zeitschrift für Metrologie Mass und Gewicht*, het Belgisch-Waalse *Mensurae ponderaque Belgarum* en het Franse *Le Système Métrique*.

Daarnaast kan de website www.gmvv.nl bezocht worden. Bijtijds worden de veilingcatalogi gepubliceerd op een website, die in het tijdschrift bekend wordt gemaakt. Ik heb zelf ervaren, dat deze catalogi uitgebreid zijn en ook het fotomateriaal van de details was scherp, wat bij voorwerpen van kleine afmeting noodzakelijk is. De bijeenkomsten worden centraal in het land gehouden in Harmelen, dat vanuit Utrecht CS en Woerden goed bereikbaar is met

het openbaar vervoer. Het jaarlijkse lidmaatschap is vastgesteld op 35 Euro.

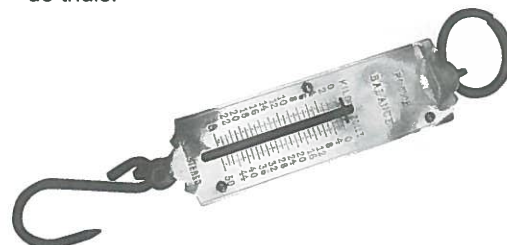
**DIGITALE VERSIES VAN HET
VADEMECUM ÉN HET VERENIGINGS-
TIJDSCHRIFT METEN & WEGEN
TE KOOP**

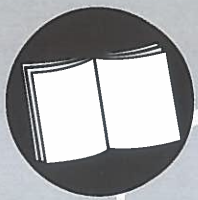
Voor A&G-leden is het goed om te weten dat dit jaar de 37 jaargangen van het blad, die sinds 1973 verschenen zijn en een omvang van ruim 3500 bladzijden tellen, digitaal te koop zijn. Alle pagina's zijn zorgvuldig gescand, de foto's zijn ontras-terd en er kan zeer snel gezocht worden naar de juiste informatie met de gratis soft-ware Adobe Reader:

(<http://get.adobe.com/nl/reader/>).

Daarnaast brengen ze de digitale versie van het nauwelijks meer verkrijgbare 'Vademecum van de Nederlandse metrieke gewichten' op de markt. Het werd voor het laatst uitgegeven in 1983 en het biedt een overzicht van de in Nederland geijkte metrieke gewichten van messing, ijzer, zink en rvs. Verder zijn in de publicatie opgenomen de jaarletters vanaf 1820, de ijkersmerken en de fabrieksmarken, die op de Nederlandse gewichten staan. Het geheel omvat ruim 500 pagina's.

Beide digitale versies zijn gelukkig ook voor niet-leden beschikbaar. Voor de DVD met de 37 jaargangen van het blad is de prijs € 16,- en voor de CD van het Vadamecum € 11,-. De genoemde prijzen zijn incl. verzendkosten binnen Nederland. Binnen Europa wordt voor portokosten € 0,70 extra berekend; buiten Europa is dat € 1,- extra. Bestellingen kunt u richten aan de redactie: gmvv@planet.nl met vermelding van het aantal exemplaren van het tijdschrift 'Met en Weg' en van het Vadamecum, die u wenst te ontvangen. Vergeet niet uw naam en adres te vermelden. U ontvangt een rekening en na uw betaling ontvangt u uw bestelling per omgaande thuis.

In een futuristisch en transparant gebouw, net buiten de oude vesting Amersfoort en tegenover de Koppelpoort, huist sinds mei 2009 de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De rijksoverheid heeft als bouwheer hiermee een voorbeeldfunctie willen geven. Toch is er niet gekozen voor een architect uit eigen land, maar heeft de opdrachtgever gekozen voor de Spaanse architect Juan Navarro Baldeweg. Deze Spanjaard heeft zich laten inspireren door schilderijen van Hollandse zeventiende-eeuwse meesters en de traditionele sporenkappen in veel van onze historische gebouwen. De reusachtige voorgevel met zijn spanten is daarop gebaseerd. Het gebouw is ook verder innovatief opgezet. Zo vangen draagveren eventuele trillingen in het gebouw en in de directe omgeving op. Verder zorgt een combinatie van vloerverwarming en vloerkoeling voor een goed werkklimaat ondanks de enorme glaswand aan de grachtzijde.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed draagt deze nieuwe naam sinds 2009, maar de dienst kent een lange geschiedenis van meer dan 130 jaar. In 1875 werd binnen het Ministerie van Binnenlandse Zaken de afdeling Kunsten en Wetenschappen ingesteld. Restauraties van monumenten, zoals aan de kathedraal van Den Bosch en het Paleis op de Dam met regelmaat moesten gebeuren, werden hier ondergebracht. Uiteindelijk kwam in 1918 het Rijksbureau voor de Monumentenzorg tot stand, dat vanaf 1947 de Rijksdienst voor de Monumentenzorg ging heten. Later zijn de afdelingen Archeologie en Scheeps- en onderwaterarcheologie hierin opgenomen en werd de naam in 2006 Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten. Omdat deze opsomming nauwelijks meer fatsoenlijk valt uit te spreken, werd in 2009 de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed genoemd.

BOEIENDE PUBLICATIES

Deze Rijksdienst heeft de gereedschapsverzamelaar heel wat te bieden. U kunt gebruik maken van de unieke erfgoedbibliotheek, het monumentenarchief en rijke collecties foto's en tekeningen die de dienst beheert. Maar er zijn ook brochures te krijgen over wetten, regels en over de technische instandhouding van monumenten. Er zijn nieuwsbrieven, jaarverslagen en modelbestekken te raadplegen en de dienst geeft regelmatig gespecialiseerde boeken uit, die ook voor niet-technici goed leesbaar zijn.

EEN GRATIS KWARTAALBLAD GEEFT ACTUELE INFORMATIE

Het kingsize tijdschrift, dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed uitgeeft oogt schitterend en geeft elk kwartaal op 36 pagina's kleurendruk een keur aan informatie over monumenten. Zo komt in het herfstnummer van 2009 het oudste orgel van Nederland, het voormalige eiland Schokland, de scheepsopgraving in de Noord-oostpolder, de opknopbeurt van het Paleis op de Dam, de middeleeuwse kano van Meinerswijk, de verbouwing van het Drents Museum in Assen, de rendierjagers uit Stroe, de nieuwe pleisterlaag voor de Geerteskerk in Kloetinge en het praalgraf van Comenius in Naarden aan bod. Als slotakkoord volgen twee pagina's boekenbespreking. De publicatie is om de drie maanden een geweldige en gratis traktatie in Uw brievenbus!

Op de website www.cultureelerfgoed.nl zijn de nieuwsbrieven die verschenen zijn tussen 2006 en 2009 te downloaden. En voor bezoekers natuurlijk ook het adres van de dienst.

VERZAMELAARS, HOUDT HET ZOEKEN NOOIT OP?

*Een vreemd slag mensen, verzamelaars.
Moet je ze indelen bij het slag daders, die
welbewust en onverbiddelijk het gas in-
trappen als ze gedreven op hun doel af-
gaan. Of bij de slachtoffers, die al een tijd-
je in de gaten hebben dat ze de rempedaal
compleet kwijt zijn? Denise V. Milward
schetst in zijn gedicht "The collector" deze
precaire situatie. Hebt u dat nou ook?*

The collector

A man with a collection
His quest will never stop
To find the old, the best, the rare
The one he hasn't got

He'll bargain at the boot sale
And search the antique shop
He'll even scan the Internet
For something he might spot

He'll meet with others of like mind
To swap, compare and with regret
Talk about the one they missed
The one they didn't get

He'll make many a friendship
Go to a fair or few
It will take up a bit of time
Collections often do

Some may think him a 'weirdo'
A collector of what?
But he will take no notice
For a collection he has got

De verzamelaar

Voor een man met een verzameling
zal de zoektocht nooit eindigen
om het oude, beste het zeldzame te vinden,
dat ene ding dat hij nog niet heeft

Hij zal achter een koopje jagen
en de antiekwinkel bezoeken
hij zal het internet uitpluizen
voor iets wat hij op het oog heeft

Hij zal gelijkgestemden willen ontmoeten
om te ruilen, te vergelijken en met spijt
praten over dat ene dat werd gemist
dat ene dat ze niet te pakken kregen

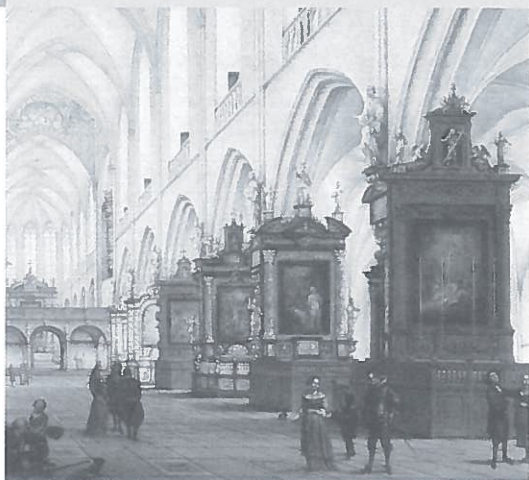
Hij zal veel vriendschapsbanden aanknopen
naar vele beurzen gaan
Het zal wat tijd kosten
zoals dat bij verzamelingen gebeurt

Sommigen zullen hem een zonderling noemen
een verzamelaar van wat precies?
Maar hij zal er zich niets van aantrekken
hij gaat voor zijn verzameling die hij bijeen heeft
gebracht

VIJFTIEN GILDEALTAREN STAAN TE PRONKEN IN DE ANTWERPSE KATHEDRAAL

Zoals het was vóór 1795 en
zoals het is in 2010

In Antwerpen is een prachtige expositie van meesterwerken te bewonderen, waarschijnlijk tot 2013. Onder de titel 'Reünie' staan een kleine twintig altaarstukken weer op hun oorspronkelijke plek: de Antwerpse kathedraal. De bloeiperiode van deze schilderstukken, die de gildedekens bij topmeesters bestelden, ligt tussen 1470 en 1630. Alle gildestukken in de expositie zijn geschilderd door meesters die aangesloten waren bij het Sint Lukasgilde van Antwerpen. Onder hen bevinden zich grote namen, zoals Quinten Metsijs en Peter Paul Rubens. Waarom ze terug zijn op de plaats waarvoor ze bedoeld waren? Simpelweg omdat het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten grondig verbouwd moet worden en de directie niet zo gauw een tijdelijke opslagplaats wist te vinden voor deze omvangrijke stukken. Op deze manier is van de nood een deugd gemaakt.

In Gildebrief 2011 bespreken we deze expositie uitvoerig en vertellen over hun opmerkelijke geschiedenis in tijden van Beeldenstorm en Reformatie. Vergeet U intussen niet deze unieke expositie te bezoeken en er een mooie dag in Antwerpen te arrangeren, compleet met frieten en Trappist.

Expositie Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de Kathedraal. Locatie: de Kathedraal van Antwerpen.

De tentoonstelling is dagelijks geopend van 10 tot 17u, met beperkingen voor bezoek tijdens het weekend tijdens de Misvieringen.

Bezoekersingang: Handschoenmarkt, B-2000 Antwerpen.

T +32 (0)3 213 99 51

E info@dekathedraal.be

W www.dekathedraal.be

BOEIENDE RESTAURATIEBEURS IN DEN BOSCH OP 14, 15 EN 16 APRIL 2011

In 2011 vindt alweer de zesde Nederlandse Restauratiebeurs plaats in de Brabanthallen in 's-Hertogenbosch van donderdag 14 tot zaterdag 16 april. Tijdens deze dagen zal de Nederlandse cultureel erfgoedwereld zich weer in de volle breedte presenteren. Van restauratieaannemers en restauratiearchitecten, via deskundigen op het gebied van

historische tuinen tot vertegenwoordigers van overheden, kenniscentra en fondsen. Het actuele thema duurzaamheid zal veel aandacht krijgen op de beurs, onder meer tijdens diverse symposia en workshops.

De Nederlandse Restauratiebeurs is hét trefpunt voor vakmensen, ambachtslieden, onderzoekers en

Precisiewerk van de stukadoor

Bijwerken voor het aanbrengen van de eindvernisl laag

wetenschappers op het gebied van restaureren en conserveren van cultureel erfgoed. Kennis, ervaringen en nieuwe inzichten, die bijdragen aan het behoud en herstel van waardevolle roerende en onroerende zaken, worden hier uitgewisseld.

De Nederlandse Restauratiebeurs is ook dé beurs voor geïnteresseerden van restauratiemethoden en conserveringstechnieken voor historische gebouwen en interieurs, archiefstukken, archeologische bodemvondsten en voorwerpen uit kunstcollecties.

Eigenaren kunnen zich breed oriënteren over restauratie, onderhoud, financiering e.d.

De Nederlandse Restauratiebeurs stimuleert de vakwereld door de ontsluiting van kennis en deskundigheid en draagt tegelijkertijd bij aan de verbreiding van het maatschappelijke draagvlak voor de instandhouding van het cultureel erf.

info@restauratiebeurs.nl

www.restauratiebeurs.nl

DRIE JAAR WANDERGEZEL: MICHEL VAN POECKE GING ER VOOR!

Bij ons is het nog steeds geen goede gewoonte om na je afgeronde studie als ambachtsman een trektocht te ondernemen langs ervaren meesters in het binnen- en buitenland. Om zo in de praktijk je visie te verbreden en te ondervinden hoe het ook anders kan. Hoe het is om na die schooljaren onder de hoede van thuis aan den lijve te ervaren wat het is om op eigen benen te staan?

Toch gloort er hoop, want steeds meer jongeren stappen na hun studie of beroepsopleiding niet rechtstreeks in een voltijd baan, maar kiezen voor een soort sabbatjaar om zichzelf en de wereld beter te leren kennen.

Voor zover ons bekend is meubelmaker Michael

van Poecke uit Vaals de enige Hollander, die de stoute schoenen, de wandelstok en het zwarte pak van een Duitse Wandergezel aantrok en de forse uitdaging van een driejaarlijkse zwerftocht aanging. En hem met succes volbracht! Reden genoeg om hem in het zuidelijkste puntje van Limburg aan de tand te voelen.

In een zonovergoten Vaals, waar op datzelfde ogenblik een vrolijke stoet muziekverenigingen voorbijtrok, interviewden wij een "ervaringsdeskundige" in het "Wandern", namelijk de 28-jarige Michiel van Poecke. Hij werd geboren in Wormerveer, gemeente Zaanstad, maar op z'n twaalfde belandde hij in het Zuid-Limburgse Schinnert.

Levenservaring en een levens-
gezel: Michiel deed beide op.
Want gezellen zijn niet nood-
zakelijk mannen.

MICHIEL, WAT VOOR STUDIES HEB JE ZOAL GEDAAN?

Eerst heb ik hier in de streek een LTS-opleiding hout gevolgd, met een extra-jaar meubelmakerij. Daarna ben ik op m'n zeventiende naar Amsterdam getrokken voor een vierjarige opleiding aan het Hout- en Meubileringscollege.

HOE EN WAAROM BEN JE DAN REIZEND GEZEL GEWORDEN?

Na mijn opleiding in Amsterdam ging ik een jaar in Ierland werken als meubelmaker. Daar heb ik een Duitse Wandergesell leren kennen, en zijn verhaal over het onderweg zijn en het leren van verschillende meesters sprak mij zo sterk aan, dat ik besloot om het zelf ook te wagen.

WELKE EISEN WORDEN ER GESTELD AAN EEN TOEKOMSTIGE WANDERER?

Je moet je gewone vakopleiding al af hebben, je mag niet getrouwd zijn of kinderen hebben, je mag geen eigen huis hebben en je mag maximaal dertig jaar oud zijn.

HOE BEGON JE AAN JE AVONTUUR?

Ik werd thuis opgehaald door een andere, oudere reizend gezel, mijn exportgezel. Dan stapten we eerst vijftig kilometer om buiten mijn Bannkreis te komen. Dat is een gebied van 50 km rond je ouderlijke woning, waarin je tijdens je drie jaren van het Wandern beslist niet mag terugkeren. En toen zochten we mijn eerste werkplaats bij een Meister, in mijn geval was dat een meubelmakerij. Eigenlijk is het zo geregeld, dat je zodra je in een nieuwe stad aankomt, je jezelf eerst op het stadhuis gaat melden en meedeelt dat je bij die-en-die Meister aan de slag gaat. Als eenmaal je tijd er bij een bepaalde meester opzit, vult hij je Wanderbuch in, waardoor

In het stadhuis wordt je gezellenboek afgestempeld.
Een trots getuigschift voor later!

de meester schriftelijk bevestigt dat deze gezel gedurende zoveel tijd bij hem in de leer is geweest. Dikwijls wordt het bewuste blad ook afgestempeld op het stadhuis en vaak zal ook de lokale vereniging van oud-Wandergesellen er soms prachtige stempels op plaatsen.

HOE LANG DUREN DE WANDERJAHRE ?

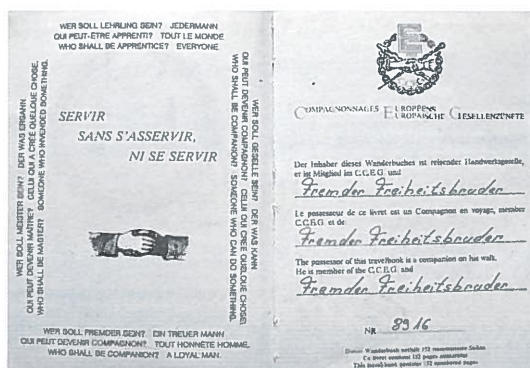
Juist geteld drie jaar en één dag. Het eerste jaar trek je rond in Duitstalig Europa. Het tweede jaar kan je mogelijk in andere Europese landen doorbrengen en het derde mogelijk zelfs buiten Europa. Je mag ook maar maximaal drie maanden bij een meester blijven.

HOE IS HET WANDERN GEORGANISEERD?

Er zijn een vijftal gezellenverenigingen, zoals de Fremder Freiheitsschacht en de Voigtländerschacht, maar er zijn ook gezellen die niet bij een vereniging zijn aangesloten, de zogenaamde Freireisen-den. Leden van dezelfde vereniging herkennen elkaar aan de voor iedere vereniging typische kledij. De verenigingen oefenen geen strikte controle uit op het doen en laten van hun gezellen, maar er is een strenge onderlinge controle. Leden die zich misdragen, worden door de anderen soms hardhandig tot de orde geroepen.

Je reist trouwens meestal met twee of drie gezellen samen. Overnachten tijdens het reizen doe je waar je een droog plekje vindt, soms in een Kolpinghaus. Dat is een herberg die ooit speciaal voor rondtrekkende gezellen is opgericht. Als je eenmaal

In het gezellenboek worden je inschrijving en je ervaringen genoteerd

een werkplek hebt, verblijf je doorgaans bij je meester. Bij het reizen en het zoeken naar slaapgelegenheid of werk reageren de mensen heel positief en hulpvaardig.

WELKE BEROEPEN KAN JE ALS REIZEND GEZEL LEREN?

Alle bouwberoepen, in feite alle handwerkberoepen, zowel de "oude" ambachten als meubelmaker en bakker, maar ook de "nieuwe" zoals elektriciens... Ikzelf heb niet alleen als meubelmaker gewerkt, maar ook als timmerman, trappenbouwer, keukenbouwer en zelfs als scheepstimmerman.

WAAR BEN JE ZOAL AAN DE SLAG GEWEEST?

Het eerste jaar werkte ik in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland. Het tweede jaar bleef ik in Duitsland en Zwitserland aan de slag, maar ik deed ook timmerwerk op een tweemaster die rondvoer tussen de Canarische Eilanden. Tijdens m'n derde jaar ben ik als scheepstimmerman van Italië naar Argentinië gevaren. Van daar ben ik naar Brazilië getrokken, waar ik bij een ontwikkelingsproject heb gewerkt. Datzelfde jaar ben ik ook nog in Schotland bezig geweest. In 2005 zaten mijn drie jaren Wandern erop, maar eigenlijk heb ik er vier gedaan. Dat hebben we afgesloten in de Wandervereniging met een feest en als "diploma" heb ik toen een prachtige Bierseidel, een aardewerk bierkroes met

tinnen deksel, gekregen met de handtekeningen erop van alle aanwezige leden.

ALS JE TERUGBLIKT...?

Ik heb heel veel bijgeleerd en mijn vakkennis is door mijn reis enorm verbreed en verdiept. Ik ben nog onder de indruk van het vakmanschap van sommige meesters, zoals die in Schotland. En naar mijn bescheiden mening ligt het niveau van het handwerk in een land als Duitsland een stuk hoger dan in Nederland.

HOE VERDIEN JE NU DE KOST?

Ik werk nu deeltijds bij een timmerman en deeltijds als zelfstandige meubelmaker. Ik maak mijn ontwerpen zelf en werk ze ook zelf uit in massief hout.

TENSLOTTE NOG DIT: HOE LANG DUURT HET VOORDAT JE JEZELF IN DUITSLAND EEN ECHTE 'MEISTER' MAG NOEMEN?

De gewone vakopleiding MBO duurt drie tot vier jaar, je bent daarna nog eens drie jaar reizend gezelschap, als je daar tenminste voor kiest en dan komt er nog minstens een jaar "Meister"-opleiding bij... zo zie je maar...

Rik Bosmans

RIKBORD

GEEN GEZEUR OVER EEN OUDE VERFAFBRANDER!

Na het lezen van het artikel over de soldeerlamp in Gildebrief 2009 pakt Evert Scheer uit Schiedam kordaat de telefoon om de redactie te wijzen op het multifunctionele karakter van de beschreven kopersoldeerlamp op pagina 60 van dit nummer. Terecht, want deze wonderlijke

lamp blijkt meer noten op zijn zang te hebben dan alleen maar solderen.

Evert is namelijk de gelukkige bezitter van precies dezelfde lamp en hij legt graag uit hoe dat zo gekomen is. "Mijn echtgenote en ik hebben dertig jaar lang een goedlopende verhandel in Schiedam gedreven en we besloten al weer 13 jaar geleden om de winkeldeur definitief te sluiten. Het was mooi geweest en er is meer in het leven

om van te genieten. De winkel werd leeggeruimd en zo ontstond precies de gedroomde plek voor mijn hobby: het verzamelen van het gereedschap van schilders en timmerlieden.

Toen de winkel nog draaide kwam er op een goede dag een klant binnen met een verhaal, dat mij direct vanaf het begin boeide. Hij bezat een spiritusbrander, die veel te traag was voor het werk waarvoor hij

hem ooit
had aan-
geschaft:
het afbranden
van verf voordat
een verfschrabber

de oude lagen definitief kon
weg krabben. Hij wilde voortaan verf in
een hogere versnelling verf verwijderen en
dacht aan een modern Butaanbrandertje.

Hij vroeg mij de prijs van zo'n apparaat
waar losse gastankjes in

geplaatst konden worden,

dat leek hem

de oplossing. Om-

dat ik nogal geïn-

teresseerd was in

zijn oude brander-

tje, vroeg ik hem hoe

deze eruit zag. De

man legde zo goed

en zo kwaad als dat ging uit, dat alle on-
derdelen van koper waren en zijn vlam na
een kwartiertje opwarmen onder druk uit
een afgesloten spiritustankje spoot. Hij
gebruikte het apparaat nog regelmatig,
maar zo'n klus schoot niet echt op.

Deze ouderwetse koperen brander zag ik
meteen zitten als etalagedecoratie en dus
deed ik hem een royaal voorstel om zijn
oude verfschroeier bij mij in te ruilen voor
een gloednieuwe Butaanbrander. Boven-
dien kreeg hij van mij er nog twee gastank-
jes bij cadeau. Hij ging meteen overstag en
voegde er aan toe dat echte kerels na een
niet moeten zeuren als de ruil achteraf te-
gen viel. Kennelijk verwachtte hij dat ik nog
behoorlijk spijt zou krijgen van deze trans-
actie.

Zo kwam het dat ik nog dezelfde dag in het
bezit kwam van een aardige koperen verf-
afbrander, die kennelijk meer noten op zijn
zang had volgens de Gildebrief en ook als
soldeerlomp inzetbaar was. Hij zag er on-
derkomen uit en solliciteerde naar een
grondige opknapbeurt. In de loop van de
week poetste en boende ik het apparaat op
tot hij blonk als een spiegel en zette hem
daarna trots als versiering in de etalage.
Toen ik de vorige eigenaar later tegen-
kwam, bekende hij dat de brander prachtig
was geworden en eigenlijk niet had mis-
staan in zijn eigen vensterbank. Daar bleef

zijn commentaar bij, want volgens zijn ei-
gen woorden zeuren echte kerels nou een-
maal niet!"

Evert Scheer

NOGMAALS: DE MULTI- FUNCTIONELE VUURSPUWER

In de Gildebrief 2009 staat op de pagina's
60 en 61 een artikel "Vuurspuwen als een
draak!"

Als conservator van het Sikkens Schilders-
museum in Sassenheim verbaast het mij,
dat deze brander uitsluitend als een sol-
deerbrander wordt aangeduid. Want het
beschreven apparaat is in de schilders-
wereld juist bekend als het eerste stukge-
reedschap, dat op een vloeistof werkte, en
ingezet kon worden om oude en ondeug-
delijke verflagen op te weken en met een
plamuurmes van het hout te verwijderen.
Rond het begin van de vorige eeuw wisse-
ling kwam het beschikbaar. Later kwamen
er verbeterde vloeistofbranders voor schil-
der als loodgieter op de markt, die eerst
zonder en later met een pomp werden ge-
leverd. Zeer grote branders werden o.a. ge-
bruikt voor het verhitten van klinknagels
op scheepswerven, terwijl juist hele kleine
branders door de goudsmid werden ge-
bruikt.

Wellicht zijn er nog andere ambachten die
dergelijke branders hebben gebruikt. Ove-
rigens vraag ik mij af of met de beschreven
soldeerlamp niet een soldeerbout ver-
warmd moet worden.

De eerste vloeistofbranders werkten op
spiritus. Maar de latere benzinebranders
gaven meer hitte, waardoor de verflaag
sneller te verwijderen is. Omdat gewone
benzine de oorzaak was van veel verstop-
pingen in de brander, werd er ook vaak
gebruik gemaakt van gasoline, een soort
benzine, die gewonnen was uit gas. Deze
vloeistof had een aantal voordelen boven
gewone benzine. Hij was helder van kleur,
zuiverder en ook nog warmer. Andere soor-
ten vloeistoffen zijn voor verfabranders niet
gebruikt.

De door de hitte week geworden verflagen
werden verwijderd met verfkraabers, ook
wel verfschrappers genoemd. Deze wer-

den in opdracht van de schilder door de
locale dorpssmid gemaakt. Een plamuur-
mes werd hiervoor niet gebruikt, wel een
zogenoemd afsteekmes.

Sommige branders zijn uitgerust met een
pomp. Daarmee kun je de vloeistof onder
een grotere druk brengen, waardoor een
fellere vlam ontstaat. Branders voor de
schilder waren relatief klein van afmeting,
omdat hij met zijn ene hand zijn brander
moest richten en met de ander zijn krab-
ber.

Cees Tromp, conservator van het Sikkens
Schildersmuseum in Sassenheim

BLIJFT DE SMIDSE VAN LEERBROEK BEHOUDEN?

Govert de smid heeft destijds de hamer
neergelegd en die ligt er nu nog. Ook zijn
zus Hilligje van Merkerk, die hem overleef-
de, heeft daar geen verandering in ge-
bracht. Hilligje leefde nog zonder elektrici-
teit en telefoon in de oude boerderij en ze
kookte het liefst op haar driegaatskachel.
Soms gaf ze wel eens een rondleiding en
dan was ze met al haar enthousiasme niet
meer te stoppen. Maar toen ze onlangs
op haar 87-jarige leeftijd overleed in haar
smederijhoeve naast de dorpskerk van
Leerbroek, zijn een aantal mannen van het

Vrijwilligers voor de smidse van Leerbroek

dorp na haar begrafenis een kijkje gaan nemen in het monumentale pand. Ze troffen de smederij aan, alsof Govert net even weg was om een boodschap te doen. Alleen lag er intussen nog meer stof dan toen hij nog dagelijks het aambeeld door het dorp liet klinken.

Onlangs hebben een aantal dorpeligen en familieleden de koppen bij elkaar gestoken om de smidse te behouden voor het dorp en in de rest van de boerderij een streekmuseum op te richten. Ze moeten er niet aan denken dat de smederij midden in het dorp in handen valt van projectontwikkelaars. Daarom hebben ze bij de notaris de Stichting de Oude Smederij opgericht en hebben ze bij B en W van de gemeente Zederik flink aan de bel getrokken om de boerderij met zijn 1500 vierkante meters grond aan te kopen. Gelukkig heeft het pand al een erkenning als Rijksmonument en bij de gemeente liggen de plannen klaar om de smederij te behouden en in de rest van het pand het streekmuseum voor de Vijfheerenlanden onder te brengen. Ten minste als het allemaal financieel valt rond te breien.

Dat de gemeente bij zijn plannen kan steunen op een groot draagvlak onder de bevolking blijkt duidelijk uit het feit, dat zich intussen zo'n zestig vrijwilligers hebben aangemeld om rondleidingen te verzorgen, de boel te onderhouden en een theehuis te bedienen. De bedoeling is om doorde-weeks rondleidingen te verzorgen, maar op zondag blijft het museum in principe gesloten, want in Zederik eerbiedigt men nog

steeds de rustdag. Gelukkig maar.

Voor de plannenmakers van de Stichting en de gemeente is het een spannende tijd. Blijft een stuk ambachtelijk verleden onder de rook van Leerdam gespaard? We houden u op de hoogte.

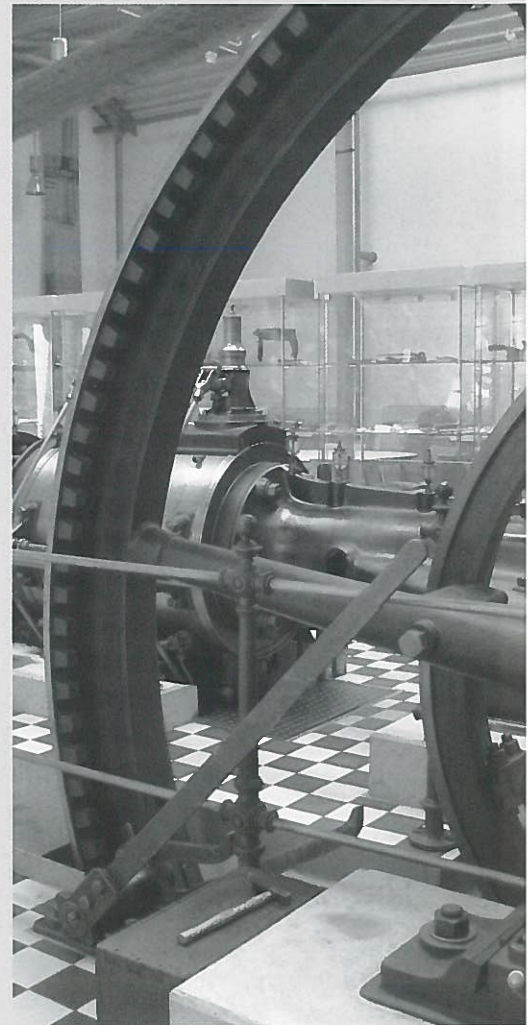
(Deze tip kwam van G. Nederlof)

HET DUITSE GEREEDSCHAPS-MUSEUM GAAT OP DE MULTIMEDIALE TOER

In de vorige Gildebrief deden we verslag van ons bezoek aan dit boeiende museum, niet zover van Roermond. Vanaf begin 2010 wordt u in dit gereedschapsmuseum in het Duitse Remscheid, rondgeleid via een multimediaal systeem. Wat de talen betreft kunt u tijdens de rondleiding kiezen uit een Duitse en een Engelse versie en er is ook een ingekorte versie voor mensen die haast hebben. Er zijn veel foto's te zien en u kunt op het meegegeven apparaat ook kiezen uit een hele serie korte video's. Zo kunt u op uw scherm de centraal opgestelde stoommachine zien draaien. Vroeger dreef deze machine alle machines aan van de Werkzeugfabrik Heinrich Reinoldt, maar dan spreken we over het begin van de twintigste eeuw. Ook kunt U zien hoe tegenwoordig messen worden gemaakt en geslepen, hoe gereedschap gebruikt en hersteld wordt en hoe ze bij de Firma Manesmann vroeger naadloze buizen werden gemaakt. Deze slimme procedure was een geweldige stap voorwaarts en zo kwam er voor de buizenlassers een einde

aan een dat eentonige laswerk! Het bedrijf veroverde er in een klap een wereldnaam mee. Maar er is nog veel meer te zien in dit boeiende en diepgravende museum. Dus: neem ruim de tijd bij een bezoek! Dat adviseerde ons onlangs ook nog de conservator van dit museum, Herr Ulrich Christian Horz. Zonde van de rit en de boeiende materie om dit

Het vliegwiel van de stoommachine in Remscheid

in een hurry af te werken, nu er ook nog uit zoveel beeldmateriaal te kiezen valt. En vergeet vooral niet foto's te maken van de twee gevels, die voor de museumingang staan, waar vroeger internationaal bekende gereedschapshandelaar woonden!

www.werkzeugmuseum.org

EEN SPOOKSCHAAF DUKT OP IN EEN THRILLER EN EEN SPAAKSCHAAF IN EEN WAGEN- MAKERIJ

Ons Vlaamse lid Erik Waelpuut, schrijver van boeken over de kuiperij, heeft geen goed woord over voor onze Hollandse gewoonte om tegen een raszuivere spaakschaaf zo maar spookschaaf te zeggen. Gelijk heeft hij, want hij betrapt ons noorderlingen hier op onze kamerbrede verheerlijking van de Engelse taal. Daar heet zo'n schaafjizer een spokeshave. En een Engelse 'spoke' wil in Nederland graag een spaak genoemd worden en wil beslist niet voor spook doorgaan. De wagenmaker gebruikte zo'n spaakschaaf om de spaken rond te zetten. Hij kon met deze schaaf fijn schaaferwerk aan de spaken verrichten, door dit gereedschap steeds voor zich uit te duwen.

Dus Erik, je opmerking snijdt wel degelijk hout: wij noorderlingen gaan veel te gemakkelijk op de Engelse toer.

Maar nu toch op de taalpuritijnse toer zijn: Hoe zit het eigenlijk met de Vlaamse taalzuiverheid als ze met hun auto en aangekoppelde remorque en hun vrouw gewappend met een sacocoe een tas koffie gaan drinken in hun staminee? Wordt daar dan geen woord Frans geklapt, Erik? (Fr. clapper = praten).

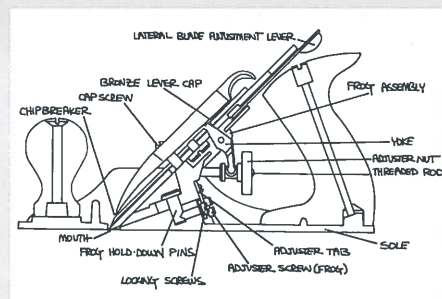
Verder maakt hij de redactie er opmerkzaam op dat in zijn boek *Eer het vat in duigen valt* (Uitgeverij Garant, 2004) verrassend veel te lezen valt over de 'Hautbrekere', waar J. Verhoeven in Gildebrief 2008 een artikel over schreef. In het vijfde hoofdstuk gaat Erik in zijn boek uitvoerig op in. Dus wie meer wil weten over kloven en drogen van hout weet nu de juiste weg. Salut, Erik!

DEMONSTRATIE VAN AMERIKAANS EN ENGELS HANDGEREEDSCHAP BIJ BAPTIST

De bekende Arnhemse zaak voor handgereedschap Baptist, die o.a. Lie-Nielsen voor Nederland en België importeert, heeft op 27 februari 2010 de gelegenheid geboden om persoonlijk met Thomas Lie-Nielsen kennis te maken, zijn producten te bewonderen en met een persoonlijk gesigneerde jaarkalender onder de arm huiswaarts te keren. Helaas konden we er niet bij zijn, maar de meegestuurdte foto bij het persbericht deed ons watertanden: het ziet er allemaal professioneel en piccobello uit. Maar wie is deze Thomas, die ons zo verstuelt doet staan? Een ondernemende zoon van een botenbouwer, die jong emigreert naar Amerika en op een werf met metaal aan de slag gaat. Maar van lieverlee merkt hij dat het houtbewerken hem in zijn greep krijgt en hij zich het liefst bemoeit met de houten afwerking van schepen. Laat nu net schaven zijn ultieme interessegebied worden in een land, waar oude, goede schaven tot het laatste exemplaar worden opgekocht door verzamelaars en nieuwe, maar beoerde schaven in duizendtallen van de lopende band rollen. Een man weet dan wat hem te doen staat: zelf kwalitatief hoogstaande schaven gaan maken.

Zo gedroomd, zo gedaan en wat aarzelend begon in een schuurtje op een bosbessenkwekerij, groeide onder Thomas bevologenheid uit tot Lie-Nielsen Toolworks. Sinds 1981 worden deze producten ge-

maakt in Warren in de Amerikaanse staat Maine en dat hier het woord ambachtelijk staat voor topkwaliteit is inmiddels tot de verste uithoeken van deze groene planeet geweten. Lie-Nielsen zou Lie-Nielsen niet zijn als hij zich zou beperken tot het klakkeloos kopiëren van de oude vertrouwde modellen. Hij verbeterde en verfijnde ze en hij vervaardigde ze uit zeer hoogwaardige materialen. Voor de bodies van de schaven is, afhankelijk van het formaat van de schaaf, gekozen voor Ductile staal of mangaan brons. Ductile staal kenmerkt zich door een zeer grote breukvastheid en mangaan brons is bekend om zijn zeer goede nabewerking, voelt warm aan in de hand, is roestvrij en heeft een grote massa. Dat alles draagt zeker bij tot een comfortabele manier van werken!

Op 14 september 2010 was er bij Baptist een demonstratie op het gebied van houtdraaigereedschap door de van de Engelse specialist Robert Sorby.

Noot voor de redactie:

Nadere inlichtingen of afbeeldingen worden graag verstrekt door Titus Baptist, tel.: 026-4459038 of e-mail: titus@baptist.nl

BAPTIST

VOOR HOUTBEWERKERS

Baptist voor Houtbewerkers
Beekstraat 30
6811 DW Arnhem
Tel.: 026 - 445 16 44

www.baptist.nl

gereedschappen en machines
houtbewerkers@baptist.nl

Always Buying

Always Selling

Pete Niederberger

Used and Antique Tools and
Parts For Sale

Mail Order
415-924-8403

Come To The Shop
pniederber@aol.com

WERKPLAATS VAN DE SCHILDER

MENSERT

Drie Akersstraat 9, 2611 JR Delft
Tel./Fax 015-2190092
www.delftmusea.nl/ned/musea/mensert

Openingstijden:
Elke 1e zaterdag van de maand,
11.00 - 17.00 uur
(groepen na afspraak)

Permanent Honderd jaar bouwen
Unieke verzameling historisch gereedschap van de timmerman,
de metselaar, de loodgieter en de schilder.
Bouwbeslag van muuranker tot deurkruk.

GEREEDSCHAP MUSEUM MENSERT

DuCoTools

The Premier European Antique Tool Dealers

**Voor een uitgebreide selectie antieke gereedschappen zie onze website:
www.ducotools.nl**

Ducotools is een Nederlands bedrijf dat handelt in oude en antieke gereedschappen. Wij zijn gespecialiseerd in oude gereedschappen uit het binnen- en buitenland en bieden een gevarieerd aanbod. Onze website geeft een goed overzicht van ons aanbod, maar het is een klein deel van onze voorraad. Kunt u het op onze website niet vinden, dan kunnen wij u vast verder helpen. Neemt u gerust contact met ons op.

Ducotools is één van de grotere aanbieders van antieke gereedschappen in Europa. Door ons uitgebreide netwerk van contacten over de gehele wereld zijn wij in staat om voor u op zoek te gaan naar datgene waar u al jaren naar op zoek bent.

Wilt u uw verzameling verkopen? Dan zijn wij een interessante partner. Wij zijn in staat om kleine en grote partijen op te kopen en bieden u een eerlijke prijs. Tevens verzorgen wij taxaties van uw verzameling.

Hebt u geen Internet? Geen probleem, bel gerust voor een afspraak.
Het zal zeker de moeite waard zijn

Internationale Beurs voor Antieke Gereedschappen
Jaarlijks: medio oktober

Zie voor meer informatie: www.ducotools.nl

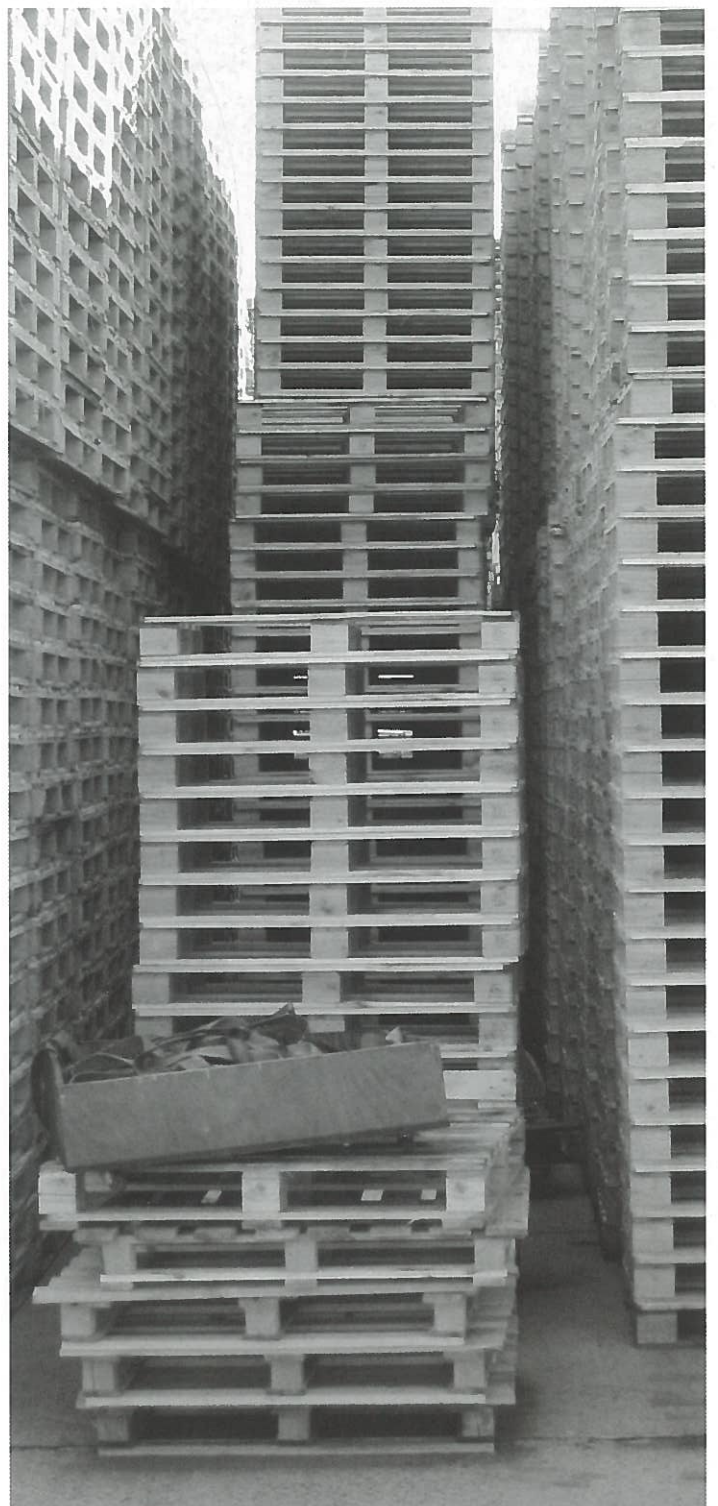
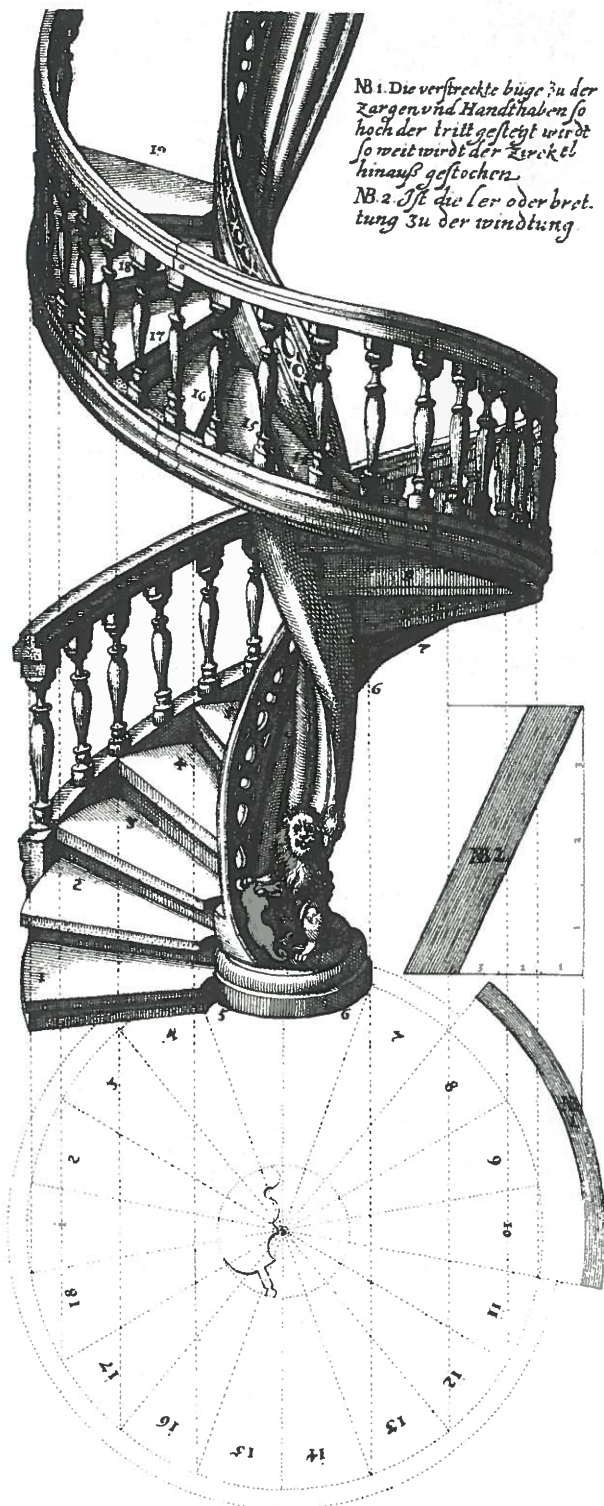
De beurs vindt plaats in het Ugchels Belang, Bogaardslaan 81, 7339 AN Apeldoorn.

Aanvang 11.00 uur – Einde 15.00 uur

Wilt u een stand huren, à € 10 per meter, neemt u contact op met:
Marie José Coolen: 06-30479255 of René Weijers: 06-14549967

www.ducotools.nl
info@ducotools.nl

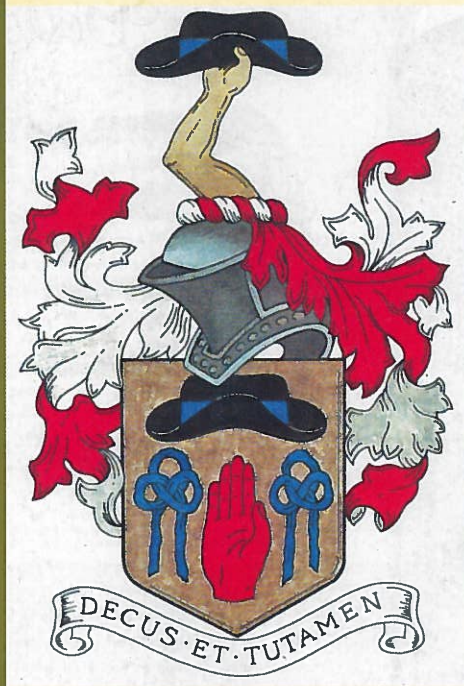
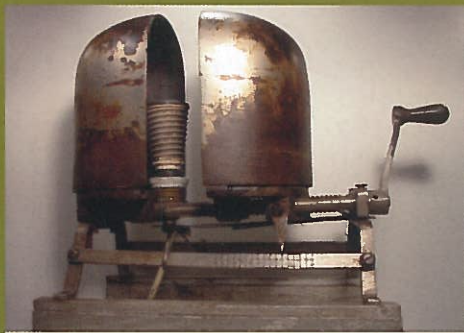
hout draagt, hout behaagt

LUBOX HOLLAND B.V.

**Importeur - grossier van hout t.b.v.
de pallet- en emballage industrie**

Putseweg 1a
4631 CH Hoogerheide
Tel.: 0164 620032
Fax: 0164 620058

Gereedschap, materiaal en gildewapen van de hoedenmaker.

Bij de foto's in de middenkolom van boven naar beneden:

Hoe mannen tussen de overdadige dameshoeden nog een glimp opvangen van de paardenrace.

Hoedenmode was voor 1800 vooral mannenmode.

Verkoper: "Meneer, om het gewicht hoeft u het niet te laten!"

